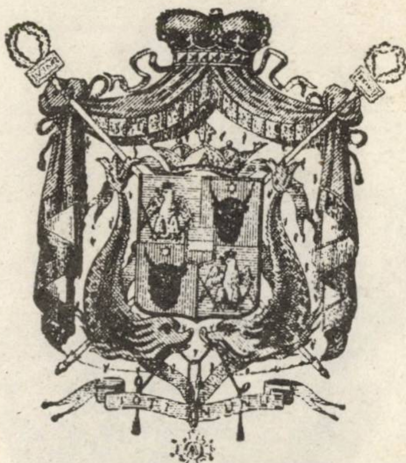
Rolla, părăseşte furios adunarea sufocată de neînţelegeri şi, după plecarea sa, Lascăr Rosetti se repede şi închide uşa, să nu mai fugă şi alţii, iar Pisoschi ameninţă că-şi trage un glonţ în cap (chiar scoate la vedere revolverul) şi, inspirat, propune pe Cuza, şi ceilalţi — însuşi Lascăr Catargiu — îl votează (deşi, cît a stat Kogălniceanu a putut să ţipe : „Nu voi da niciodată votul meu pentru acela care, dacă s-ar face domn, mi-ar lua moşiile şi le-ar da ţăranilor !") şi Alex. Beldiman se repede să-i ducă lui Kogălniceanu procesul-verbal să-l semneze şi-l trezeşte din somn şi-i întinde hîrtia, acoperind cu palma numele alesului şi Kogălniceanu întreabă : „— Cine este ? Mihai Sturdza ? — Nu... — Grigore Sturdza ? — Nu. — Atunci dă-mi să iscălesc !" şi iscăleşte vîrtos şi, nimerind apoi cu ochii peste numele lui Cuza, izbucni într-un rîs fericit, de mulţumire deplină. (Cf. Eroii Unirei. Jertfa lui C. Negri, Buc. 1912).

Acuma, iată, i-a venit apa la moară şi bărbatului de neam. Ceea ce informatorii binevoitori nu l-au mai avertizat, acum şapte ani, e modul cum A. I. Cuza a primit ştirea alegerii sale. După replica de pomină, răspicată lui Pisoschi, colonelul s-a dus la teatru şi aici a fost găsit de unioniştii care l-au propus şi susţinut. La miezul nopţii de 3 spre 4 ianuarie, Elena Cuza (fostă Rosetti, după tată) primeşte vestea cea mare nu de la Alexandru, încă dus, ci de la fratele său, Costache Rosetti. Zis-a acela, cu drag şi bucurie, spre curiozitatea femeiască : „Ia, cine să se aleagă ? Pe Cuza l-au ales. Şi s-au jurat cu toţii de au semnat actul şi s-au dus să-l ia de la teatru ca să-i vestească alegerea". Peste puţin, cu obrajii albi ca o coală velină, emoţionat mai mult decît încăpea de obicei în firea acestui bărbat chipeş, mîndru şi demn, domnul, deja domnul Cuza, trîntit într-un

Stema României în vremea lui Alexandru Ioan Cuza

Th. Aman : „Proclamarea Unirii"

Alexandru Ioan Cuza
și doamna Elena Cuza

fotoliu și aureolat de flăcările și pocnetul buștenilor ce se hărniceau în șemineu, zis-a către curiozitatea soației : „Fi-va oare bine de noi ? Fi-vom oare la înălțimea nevoilor și ale neamului ?" Cadrul conjugal-domestic n-avea cum strica adînca simțire, onestitatea bravă a rostirii acestui soț chipeș, mîndru și demn ; dimpotrivă ; căci privirea blîndă și bună a Elenei, gesturile sale calde și ocrotitoare (căci nu-i soție femeia lipsită de știința gesturilor calde și ocrotitoare), au pecetluit cu tandre dezmierdări neliniștea bărbatului, învelind în săruturi sîmburele zornăitor al ghiocului, ce avertiza din departe, din viitor, tainic și nebulos...

Nu, acribia vindicativă a ministeriabilului Sturdza n-are a se înduioșa de asemenea scene trecute, măcar din concretul motiv că insul nu le cunoaște. La fel cum nu le cunosc nici Haralambie sau Lecca sau Pillat sau... La fel cum nu le cunosc nici ceilalți, cei mulți și anonimi, bucureșteni sau nebucureșteni, ce-și dorm somnul de iarnă înghesuiți în căldura trupurilor dragi lor, înghesuiți în căldura visurilor lor nocturne. Și cînd mă gîndesc că tot ei, bucureșteni sau nebucureșteni, sînt tot aceia care exact acum șapte ani și-au amînat căldura trupurilor dragi și visătoreala pe cuptoare încălzite ca să-l întîmpine pe domn, să-l salute și să-l binecuvînteze... Fierbinte acea după-amiază tîrzie de februarie ! Tragică această noapte de februarie !...

Și totuși, în noaptea aceasta funestă, colonelul Haralambie, viitorul locotenent domnesc, ia rapid legătura cu unul din capii conspirației, căruia îi mărturisește că a fost descoperită conspirația lor și că vor trebui să procedeze de urgență. Așa și vor face. Puseul de violență arvanită al colonelului va fi răsplătit mîine, cînd, în calitatea sa nouă de locotenent domnesc, va citi în Cameră jurămîntul principelui Carol... Pînă mîine, în fond, ce se petrece ?

Se petrec următoarele — redau versiunea doamnei Elena Cuza, expusă într-un interviu oferit cu cîteva luni înaintea morții (va deceda la 83 ani și nouă luni, în aprilie 1909, deci puțin ulterior internării ostilului Sturdza într-o „casă de sănătate" din Franța ; însă, foarte probabil, bire blîndă, duioasă și comprehensivă, nu va fi gustat știrile despre „debarcarea" bătrînului adversar politic) :

În seara asta, după tipic, vodă și doamna Elena se îndreaptă pe un coridor să ia cina în sufragerie. Dar le ține calea — cum a putut să pătrundă în palat ? ! ! — un flăcăiandru, „un băiat de prăvălie", care le vinde dintr-o suflare o informație de 24 carate : „la noapte, mii de oameni au să năvălească cu armele în palat". Cuza reține pe informator „și trimise între alții și după colonelul Haralambie la care bărbatul meu ținea foarte mult". Sosit în „sala de mîncare", colonelul e întîmpinat de Cuza cu cîteva vorbe aruncate „cu un aer de plictiseală" :

— „Auzi, măi Haralambie, ce se vorbește... Se pregătește pentru la noapte revoluție mare și tu nu știi nimic.

— Nu știu, Măria Ta, răspunse flegmatic Haralambie.

— Ba încă au să năvălească în palat în timpul nopții, adăogai eu, sculîndu-mă de la masă.

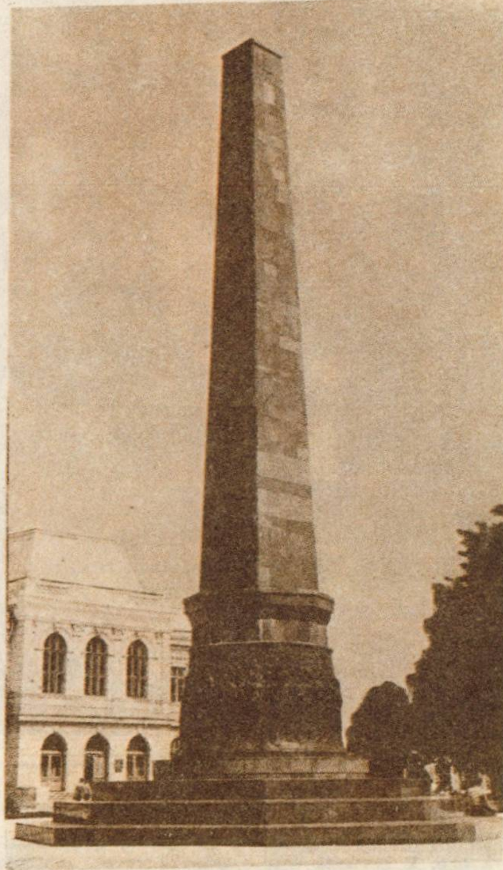
— Nu crede, mărită doamnă, zise el. Poporul Capitalei are admirație pentru Măria Voastră, iar Domnitorul poate compta pe armata sa legată prin jurămînt. Și apoi, ca să ajungă cineva la Măriile Voastre, doar va trebui să treacă mai întîi peste corpul meu".

Bun curtean acest Haralambie — cum de nu-i străpunge Cuza cu privirea scutul vorbelor viclene ? ! Unica explicație rezonabilă o găsesc — am mai spus-o, parcă, — în totala încredere a lui vodă în devotamentul celor care au prestat jurămîntul ostășesc ; care jurămînt, măcar în cazul în speță, o să atîrne tot pe cît acela din unele tribunale, depus cu mîna pe Biblie...

Secvența următoare ține drept cadru cabinetul de lucru. Aici roagă Cuza pe prietenul său, colonelul Haralambie, „ca, pentru orice eventualitate, să se îndoiască garda în acea noapte la Palat". Prietenul aprobă. Doamna Elena se scurge, sfielnic pe cît de îngrijorată, către aripa „despre biserica Crețulescu", cum mărturisește ulterior, „asigurările lui Haralambie nu mă convinsese(ră) de fel". Iată de ce îl cheamă în camera ei pe colonelul Pisoschi, unul dintre aghiotanți, căruia îi zice : „Vezi Pisoschi, eu am mare teamă, căci îl știi pe Vodă cît e de încrezător ; ia măsuri și dacă o fi ceva, dă-mi și mie de știre". Sublimă încredere în aproapele tău !... Dar cît de înjositor ar fi să n-o ai !...

Cu blajinătatea și mărinimia recunoscute, venind nu dintr-o senescență avansată cît din ființa ei întreagă, din caracterul său nefisurabil, Elena Cuza observă, în continuarea mărturisirilor dăruite interviului, că „mulți din conjurați au regretat mai apoi fapta lor. Si colonelul Haralambie a fost unul din aceia care s-au căit foarte mult, căci în actul său a fost convins de o femeie pentru care el avea o mare pasiune".

Într-adevăr. E vorba de pasiunea amoroasă ieșită din comun, de un romantism satanic, a colonelului pentru o doamnă C. din aristocrația bucureșteană. Familia prea-fericitei amante este, stîlpnic, orientată către liberali. Liberalii de azi vor domn străin. Liberalii de azi mărșăluiesc pe ascuns întru răsturnarea lui Cuza. Liberalii de azi nu reușesc să-l convingă pe colonel să-și încalce jurămîntul militar (nu și prietenesc ?). E momentul cînd intră în scenă doamna C. O... monogramă. Sau o femeie și jumătate ? N-am cunoscut-o. Cine a cunoscut-o (mai complet decît colonelul Haralambie) ? !... Ce nu știu a reuși liberalii, da pricepe de minune a izbîndi liberala libertină. Care-și vinde scump, exorbitant de scump, farmecele. Și colonelul, viitor locotenent domnesc și general, cedează și se alătură trădătorilor. „Într-un tîrziu, noaptea, pe cînd mă trudeam să adorm, aud un zgomot asemănător descărcării unui foc de pistol — își-amintește în continuare Elena Doamna. Sar din pat speriată și spun guvernantei franceze, care dormea în camera de alături : Scoală-te repede, Florentina, și vezi ce e. Mi se pare c-am auzit o detunătură de armă". După puțin, guvernanta o anunță că e „imposibil de trecut prin coridoarele palatului : toate sînt pline de soldați și de ofiteri". Doamna se îmbracă grabnic, lasă copiii (cei doi copii adoptați de Cuza cu ocazia, zice legenda, - unei revărsări a Dîmboviței... dar despre ei, altă dată...) în grija Florentinei și dă să iasă. Drumul

Monumentul Unirii de la Focșani, operă a sculptorului Ion Jalea

e barat, firește. Semeața femeie insistă, repetînd că vrea s-ajungă la domnitor. Un căpitan i se adresează „cu un aer liniștit" șoptindu-i că „nu se poate trece înainte. Și apoi e inutil, căci fostul Domnitor nu mai e în palat".

Pereții și ostașii păzitori se învîrtesc în ochii, sub fruntea și în sufletul doamnei. Cel care i-a vorbit nu-i altul decît căpitanul Pillat. Deși are înainte pe prima doamnă a țării, nu pregetă să se spele pe miini, cu eleganța calmă și abstractă a omonimului său antic. „Îmi reculesei puterile. Cerui să mi se aducă colonelul Pisoschi. Între două garde, aghiotantul palatului sosi". El afirmă îndureratei femei că nu știe nimic. Doamna revine în dormitor, zdrobită. În dreptul ferestrei deschise se adresează unor soldați ce mărșăluiesc prin curte : „— Unde este domnitorul vostru ? — L-au dus, nu mai este aici..."

Așteptarea, în ignoranță și sub tensiunea clipelor, i se pare insuportabilă. În sfîrșit, zorii pun pete alburii pe obiectele și mobilele familiare ochilor săi plînși. Nimeni nu-i adresează

Mihail Kogălniceanu

nici un cuvînt despre cele înfăptuite acum cîteva ore. E invitată într-o trăsură ce-o așteaptă la scara palatului, jos. E o trăsură închisă, obișnuită, neutră. Doamna o locuiește împreună cu cei doi copii. La o cotitură spre Cotroceni, micul cortegiu secret este oprit și Elena Cuza îi promite colonelului Solomon, comandantul regimentului de cavalerie: „Spune-i Măriei Sale că armata nu se solidarizează conjurației și că un cuvînt așteaptă de la Domnitorul ei pentru a-l reîntrona".

Solomon, așadar, nu face parte dintre ostili. O geană de speranță animă sufletul încercatei doamne, dar numai pînă ce se află, la Cotroceni, în camera unde Cuza „se plimbă nervos dintr-un colț într-altul al odăiei și era îmbrăcat civil". Doamna izbucni în plîns. Bărbatul ei, falnic și chipeș, mîndru și demn, e acum un ins, un oarecine abătut, absent și purtînd pe față „paliditatea morței". Totuși o întîmpină „surîzător și blînd", știind a-și ține firea și pornirile egoiste. Un surîs „care îngheață" e tot un surîs, mai cu seamă de-i însoțit cu mîngîierea pruncilor, tandem cald și neștiutor de suferința părinților adoptivi. „Fii liniștită", își descleștează buzele el. „Vom pleca din țară și vom trăi departe și liniștiți. S-a săvîrșit ceea ce eu doream de mult, însă s-ar fi putut petrece altfel lucrurile. Tu știi că n-așteptam decît răspunsul viitorului Domn străin pentru ca să mă retrag din domnie. Dar armata, scumpa mea armată n-aș fi voit s-o văd călcîndu-și jurămîntul de credință".

O altă petală de speranță străluci pe chipul doamnei: „Armata te urmează și e cu Măria Ta!" Datorită intrușilor din odaie, paznicii legiuiți de conspiratori, Elena Cuza repetă promisiunea colonelului Solomon, fără a-i pomeni numele. Însă fostul Domn e categoric: „Niciodată nu voi face vărsare de sînge pentru a-mi recăpăta tronul".

Despre cele întîmplate în camera lui Cuza în noaptea detronării — interviul tace, nu fără rost, date fiind unele aspecte delicate ce nu mai au sens a fi repuse în discuție înaintea soției domnului. Cît despre băiatul de prăvălie ce s-a strecurat — cum ? ! ! — în palat spre a-l preveni pe Cuza, se spune a fi fost „scriitorul de ziar" Dogărescu, lucrător la Trompeta Carpaților a lui Bolliac. Evident, el a fost trimis de patron. Dar patronul de unde a auzit/știut ceva ? Se pare că de la locotenentul Gorjan (ulterior ajunge general...) ; acesta i-a comunicat că „la noapte 4 000 soldați vor năvăli în palat spre a detrona pe Cuza". Bilețelul adus de acest Dogărescu care, în 1909, cînd și doamna Cuza decedează, viețuiește ca un onorabil comerciant la Predeal, cuprinde următoarele rînduri :

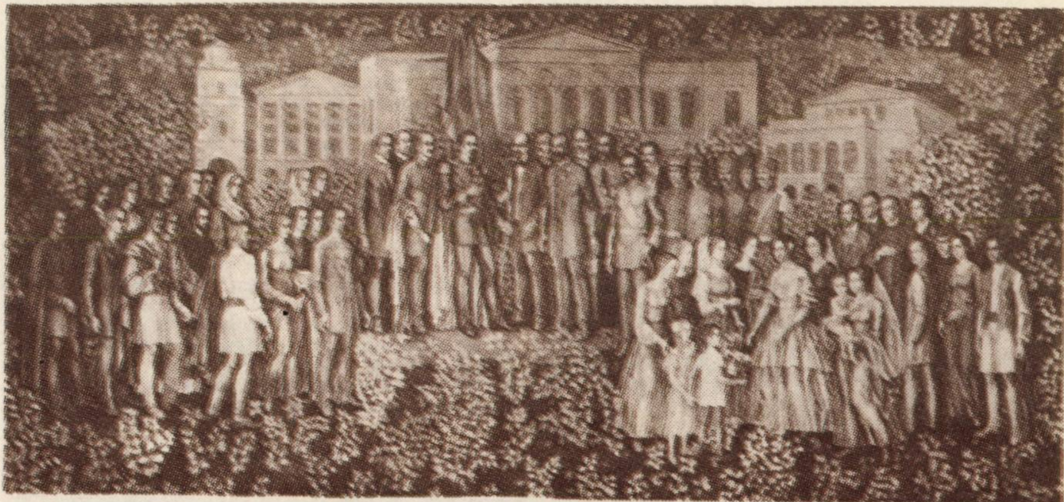
„Măria Ta,

Am venit spre a vă spune că 4 000 de oameni vor năvăli în palat pentru a vă sili să abdicați de la tron cînd, la o oră anumită din noaptea aceasta, se vor trage clopotele de la toate bisericile".

Alte glose la această mizerabilă noapte de februarie mai scrijelesc prefectul de poliție cuzist Alex. Beldiman, poetul D. Bolintineanu, ministru cuzist și prieten al domnului, Titu Maiorescu, publicistul Ioan G. Valentineanu, „februaristul" C. Ciocîrlan, Gh. Grutzescu și desigur atîția alții, între care nu puțini gazetari, fiindcă, așa cum zice Hasdeu în Satyrul său, la 3 aprilie 1866, „dindată însă ce a trecut o noapte la mijloc, ziaristul își schimbă fața : ceea ce ieri a fost alb, devine negru ; da se preface în nu, marele Cuza se transformă în tiranul Cuza, ilustrul Kogălniceanu se transfigurează în trădătorul Kogălniceanu. O noapte la mijloc, nu mai mult !"

Înalt funcționar, prefect de poliție, amic al domnului, Beldiman mărturisește destule despre prepararea și izbucnirea conspirației și pune grabnic ca principală cauză a acesteia lovitura de stat de la 2 mai 1864. Cum voi încheia excursul despre Cuza chiar cu motivația obiectiv-subiectivă a detronării sale, dau acum doar amănuntele nopții în chestiune, parțial inedite și credibile în procent ridicat. Astfel, Beldiman precizează că „pe la 7 ore seara, un individ s-a prezentat la palat, cerînd a vorbi cu Vodă, care tocmai în acel moment se cobora la masă. Domnitorul îl întreabă ce are a-i spune.

— Măria Ta, răspunse el, o revoluție e gata a izbucni la noapte". Cuza, de-acum sastisit de amenințări și cleveteli neguroase (— totuși, singur a putut citi în săptămînile din urmă placardele lipite pe zidurile palatului cu această cuprindere : „Casă de dat cu chirie curînd" —), scoate din buzunar o liră și o întinde denunțătorului. Străinul o refuză, febril și demn : „Nu am venit ca să cer pomană. Voesc a-ți spune că la miezul nopții patru mii de oameni sînt gata a suna clopotele de la toate bisericile, a se arunca asupra cazărmei Malmeson, a lua puști și a

Dimitrie Grigoraş : „Alegerea simultană la Iaşi şi Bucureşti a domnitorului Alexandru Ioan Cuza"

veni la Palat pentru a sili pe Măria Ta să abdici". Cuza e impresionat mai mult de aceea că băiatul nu ia lira întinsă, decît de esenţa denunţului, şi-l reţine pe informator în odaia aghiotantului şi dă ordin să vină imediat aici prefectul poliţiei (Beldiman) şi comandantul garnizoanei (Alex. Zefkari). La ora opt, cei doi sînt introduşi în cabinet — între timp, Beldiman apucă să cerceteze amănunţit pe tînărul oprit de vodă, alături. Fireşte, Cuza îi chestionează, puţin intrigat, pe fiecare dintre ei cum e posibil ca să poată avea loc în Bucureşti asemenea deplasare de trupe „chiar sub nasul poliţiei şi cum e păzită cazarma, dacă-i posibil să se scoată de-acolo puşti cu nemiluita". Beldiman respinge ipoteza revoluţiei şi iese cu Zefkari, încredinţînd pe domn că înainte de miezul nopţii îi va raporta asupra măsurilor luate. Inspectează colonelul Zefkari toate cazărmile din Capitală ? Beldiman nu ştie, de la palat, el aleargă la prefectura poliţiei, unde lasă consemnul ca la ora 10 din noapte „tot personalul superior pus sub ordinele mele să se afle la poliţie". Pînă atunci, mai-marele peste „poliţia uliţei" colindă scrupulos mahalalele bucureştene mai populate, unde — nota bene — „unde am găsit liniştea cea mai mare". Revine la prefectură. Îl aşteaptă „toţi comisarii şi şefii de sergenţi". Îi pune în gardă asupra denunţului şi stabileşte un nou consemn : să-l informeze pînă la orele 11 de tot ce li s-ar părea suspect ; punctele de întîlnire vor fi Hugues, piaţa Teatrului, piaţa Palatului, piaţa Episcopiei, aşadar toate împrejurul palatului domnesc. Minutele de încordată şi extinsă investigaţie trec, bilanţul e alb : „Toate raporturile ce-mi soseau mă asigurau că Capitala era liniştită. A doua zi am aflat că în cazarme nu domnea acea (aceeaşi) linişte". Ultima întrevedere cu suveranul o are la 11,30. Din nou îi avansează temerea sa de asasinat, nu altceva, „asigurîndu-l că o revoluţiune în Bucureşti, sau în ţară este imposibilă". Suveranul replică, dus pe gînduri şi nu tocmai încrezător în asigurările primite : „Nenorocită zi pentru revoluţionari, dacă vor ataca Palatul în această noapte. Ei nu ştiu, se vede, că sînt astăzi păzit de dragii mei vînători".

Aşa s-ar părea — măcar deoarece batalionul de vînători reprezintă unul dintre aporturile cuzeşti la amplificarea calităţilor armatei naţionale. Aşa s-ar părea — măcar că, vorba bătrînilor, paza bună trece primejdia rea. În noaptea asta, aici şi acum, aceste considerente nu vor face doi bani : conjuraţii au prevăzut totul, încît raţionamentul domnului se dovedi iluzoriu, fantast... Însuşi prefectul poliţiei e controlat — şi simte asta ! — atît la venire, urmărit din priviri de căpitanul Mălinescu, şi atît la plecare, cînd acelaşi îl însoţeşte pînă la trăsură, circumspect. Beldiman joacă poliţieneşte şi nu fără temei : „Văzîndu-mă intrînd la 11 şi 1/2 noaptea la Măria Sa, conspiratorii se îngroziră, crezînd că am venit să scot pe Vodă din Palat. Cînd am ieşit, îmi ridicasem gulerul mantalei, fiindcă ploua şi era frig, şi căpitanul Mălinescu venise să se încredinţeze dacă nu cumva Domnitorul îmbrăcase mantaua şi şapca mea cea albă".

Chiar aşa — de ce nu organizează prefectul poliţiei Bucureştilor „evadarea" domnului ? Se teme de o înfruntare cu forţele ostile ? Întrebările rămîn — chiar dacă, foarte probabil, vodă n-ar consimţi să părăsească palatul şi să iasă incognito din istorie... Oricum, scuza poliţistului — scrisă ! — consistă în credinţa că nu o revoluţie ar fi posibilă, ci un asasinat ; iar contra asasinatului, personal a ştiut ce trebuie făcut. A ştiut, într-adevăr ? Cum se va observa din relatarea lui Bolintineanu, conjuraţii conving, inarmaţi, pe domn să abdice, fapt ce nu implică necesarmente absenţa intenţiei de crimă...

În drum spre casă, prefectul poliţiei, care-i, în fond, cumnatul lui Cuza, află de la unul „din şefii de sergenţi" că oraşul dormitează în linişte — ceea ce sigur s-a convins, deja, — şi că, prudent, acela „a tăiat toate funiile atîrnate la clopotele bisericilor". Dacă nu se mai dă semnalul cuvenit, pare a judeca şeful de sergenţi, nici conjuraţii nu vor mai năvăli !... Cumplită naivitate — sau tot un mod de a-şi îndeplini sarcinile de serviciu şi doar atît ? ! Cum-necum, Beldiman (în momentul acesta numără numai 34 de ani !) nu e liniştit de ceea ce aude şi ve-

de aşa că, ajuns la domiciliu, cere birjarului să fie la şase dimineaţa înapoi la dînsul. Stă pe gînduri, chinuit, „mai bine de un ceas“, după care se întinde în pat fără să-şi dezbrace uniforma. Abia aţipeşte, că e deşteptat de căpitanul Ipătescu (din regimentul al şaptelea de linie, comandat de unul din capii revoltaţilor, colonelul Dimitrie Cretzulescu) care-i intră în odaie urmat de 20 de soldaţi : „Domnule prefect ! Din ordinul Domnitorului sînteţi arestat !“

Stupoare ! Prefectul anunţă că de cîteva ore, doar, s-a despărţit în termeni fireşti de domn. Căpitanul insistă cu aceeaşi momeală. Prefectul e ridicat şi dus la corpul de gardă al palatului şi lăsat în paza unei santinele ca şi un... pickpocket ordinar sau o tîrfoştină ticăloşită... Prefectul poliţiei Capitalei ! Ger şi ploaie afară, ger şi ploaie în sufletul şi raţiunea unor oameni. Mai zice Beldiman : „Trecînd sub escortă pe

LA RÉVOLUTION

L'EUROPE ORIENTALE

PARIS,

PREMIER POINT DE LA QUESTION D'ORIENT

LES

PRINCIPAUTÉS

LE CONGRÈS

PAUL BATAILLARD

PARIS

TYPOGRAPHIE DE CH. LAHURE

MYSTÈRES DIPLOMATIQUES

BORDS DU DANUBE

PARIS

L'AUTRICHE

LE PRINCE ROUMAIN

PARIS

E. DENTU, LIBRAIRE-ÉDITEUR

Congresul de la Paris (1856) ● Volume referitoare la situaţia politică a Principatelor române ● Moment din vizita lui Alexandru Ioan Cuza la Constantinopol („Le Monde Ilustré — 23 iulie 1864)

Piaţa Teatrului, am văzut pe colonelul Nicolae Haralambie strigînd, dar în mijlocul zgomotului nu am putut auzi cuvintele rostite de el. A doua zi am aflat că întrebase pe C.A. Rosetti : — Unde e poporul care promiseşi că va veni să ia parte la răsturnarea lui Cuza-Vodă ?“

Pesemne că Rosetti, oricum mai informat, mai politician decît acolitul Haralambie, cei zăvorît în amorul său costisitor, a înţeles la timp că ridicarea norodului bucureştean ar avea un efect invers celui scontat de conjuraţi (indiferent că în august trecut s-au găsit unii să se „ridice“ contra unei ordonanţe domneşti). Şi e mai mult ca sigur că, într-asta, Rosetti a apreciat corect situaţia ; doar că, şi în acest chip, se întîmplă că norodul nu fu avertizat de nimeni şi nimic...

Naraţiunea prefectului poliţiei e continuată, în altă gamă, totuşi lămuritor, de poetul Bolintineanu. Devreme ce garda palatului „e cîştigată“, conjuraţii pătrund în palat ca la ei acasă şi urcă înspre apartamentul domense şi arestează urgent pe „un amic al domnului“ ce doarme pe o sofa. Înţeleg de aici că intenţionat Cuza l-a lăsat în preajmă pe acest credincios şi, mai departe, înţeleg că suveranul n-a exclus cu totul zvonul revoluţiei sau supoziţia asasinatului. Ci iarăşi, nu-i momentul desfăşurării unei metafizici politice, fiindcă, iată, năvălitorii înaintează şi deschid uşa dormitorului lui Cuza — a

fost închisă, deci, ca de obicei? sau doar în noaptea asta? — şi dau buzna şi vodă, trezit de zgomote, avansează spre ei „cu revolverul în mînă. I se cere să abdice, se prezintă decretul. Stil parlamentar şi chiar eleganţă în expresii se puseră din amîndouă părţile". Un cinism involuntar ţîşneşte din frază, căci cîtă politeţe elegantă încape în cele două părţi aflate cu armele în mîini?! Curat tratative! ar conchide, ştiu eu cine. Următoarea observaţie consună cu defetismul manifest al lui Cuza: „Domnul nu se apără, nu descarcă pistoalele în pieptul inamicilor săi. Cere decretul de abdicare şi subscrie pe umărul unuia. Pe urmă se lasă cu totul în dispoziţia conspiratorilor".

Actul semnat acum are următorul cuprins: „Noi Alexandru Ioan I, potrivit dorinţei poporului întreg (!) şi angajamentului pe care l-am luat cînd am suit pe tron, depunem astăzi frînele guvernului în mîinele unei locotenenţe domneşti şi ale unui minister ales de popor".

rimind şi domnia Munteniei, Cuza se angajase solemn şi — va dovedi-o permanent — sincer că este „pentru unirea cu Valahia şi pentru un Principe străin", precum şi că „primeşte această îndoită alegere ca expresiunea neîndoielnică şi statornică a voinţei naţionale pentru unire, însă numai ca un depozit sacru" (Cf. scrisoarea expediată din Paris la 28 aprilie 1867 principelui Carol, în care ex-domnul Principatelor îşi exprimă, sublim şi lămuritor, gîndul că regretă noaptea de 11 februarie doar pentru că, prin ceea ce s-a petrecut atunci, i s-a smuls ocazia de a pune însuşi în mîna actualului suveran „depozitul sacru": „...n-am avut timp să vi-l ofer eu însumi şi în numele lor. Aceasta ar fi fost pentru mine cea mai frumoasă răsplată şi adevărata încoronare a Domniei mele").

„Cu ajutorul ofiţerilor conjuraţi, continuă Bolintineanu (profit de prilej: după 2 mai 1864, poetul funcţionează ca ministrul cultelor), Cuza, care fusese surprins alături de iubita lui, d-na Obrenovici, s-a îmbrăcat, apoi a fost condus la una din uşile palatului care dădea pe o stradă pustie". Vin şi zic: cum de-i posibil ca un individ destoinic ca Beldiman să nu-şi planteze „poliţia uliţelor" împrejurul palatului?... Numai pentru că vodă s-a încrezut, fatal de abuziv, în vînătorii „săi"? !... De fapt, problema e: Beldiman în cine s-a încrezut? În liniştea absolută a mahalalelor „mai populate"? Nu-i excesiv de puţin?... Poate că nu, în cazul cînd prefectul poliţiei, atît de tînăr şi atît de cumnat cu domnul, nu doreşte, sau nu poate (?) să rezolve în favoarea sa un conflict (armat) direct cu inspectorul garnizoanelor, colonelul Zefkari...

Pe Cuza îl aşteaptă o trăsură „condusă de un neguţător, Chiriţă, prieten bun al lui C.A. Rosetti". Destinaţia: locuinţa din str. Colţei, a unui anume C-tin Ciocîrlan, acolit racolat ingenios, un ins altminteri fără doxă (ceea ce-i, acum, un avantaj) şi sentimental pînă la lacrimi (ceea ce ar putea, iute, deveni un dezavantaj uriaş; dar n-apucă a deveni...). Sentimentalul „cu lacrimi în ochi" îşi permise brusc judecăţi de valoare cînd va relata publicistului I.G. Valentineanu că „după ridicarea din palat, Cuza era prizonierul meu, adică pus sub paza şi garanţia mea. Nu am văzut în viaţa mea un patriotism mai înfocat şi o abnegaţiune mai nobilă ca la acest mare dar nenorocit Domnitor". Cuvintele se aşează gazetăreşte, Valentineanu păstrează spiritul, nicidecum litera mărturisirilor negustorului. În fond, ce-l impresionează pe „februaristul" Ciocîrlan? Îl mişcă nespus secvenţa la care pretinde a fi fost martor şi, date fiind împrejurările, e de crezut: vizita consului francez Tyllos „în mare ţinută" şi dialogul consumat în casa din uliţa Colţei, între acesta şi domnul detronat. Ciocîrlan afirmă că vodă nu-i încîntat de vizită, pe care o aprobă cu un „aer de nepăsare" şi cu apostrofa „era mai bine să mă lase în pace". Consulul îşi exprimă pe loc şi protocolar regretele, ale împăratului Napoleon III şi ale sale, precum şi „dorinţa Maestăţii Sale de a fi restabilit imediat pe tronul ce aţi acupat". Are mînă liberă să pună la dispoziţia lui Cuza „toate mijloacele necesare restabilirii pe tronul român".

Nicolae Grigorescu: „Unirea Principatelor"

Căutînd a păstra eticheta, Cuza respinge cu tact şi politeţe propunerea nevrînd a „primi restabilirea pe tronul de la care am adbicat formal şi fără regret. Eu sînt om din popor, Domnule Consul. Poporul m-a ales domn, poporul m-a detronat. Prin urmare, tot ce a făcut poporul, bine a făcut". Din nou apelul la adagiul vox populi...Uimit, însă şi respectuos, consulul se retrage, poate real admirînd abnegaţia fostului domn, în vreme ce negustorul-custode izbucneşte în plîns şi iese „afară mişcat pînă în adîncul sufletului de atîta... iubire de ţară".

Elena Cuza, reamintesc, declară în interviu că şi-a reîntîlnit soţul în palatul de la Cotroceni. Din motive diferite, plauzibile sînt şi versiunea Bolintineanu-Valentineanu şi versiunea soţiei domnului. O eventuală desincronizare a explicaţiilor ar motiva nu opoziţia, ci complementaritatea lor, şederea la Cotroceni putînd fi consecutivă şederii în casa de pe Colţea. Din versiunea pusă în pagină de Gh. Crutzescu, am să reţin aici doar aliniatele care aduc unele noutăţi. Astfel, pe lîngă conjuraţii citaţi pînă acum, Crutzescu aminteşte şi de locotenenţii Lipoianu şi Costescu, „capul lor fiind Costache Rosetti, «tartorul». Aceştia se întîlneau noaptea fie în Pasagiul Român, fie alături de Palat, în casele lui Iordache Kretzulescu (care-i de fapt Dimitrie Cretzulescu ; ca locotenent-colonel a făcut campania din Crimeea ; în martie 1859 intră în armata română cu grad de colonel şi e prefectul poliţiei Capitalei între 1859—1860 ; actualmente e şef al diviziei teritoriale şi, galanton, îşi pune locuinţa la dispoziţia conjuraţilor, — n.n.)... În complot intraseră şi cîteva cocoane din societate, ca Mariţica Cretzeanu (căsătorită cu Ion Cretzeanu, consilier la Curtea de Compturi, n.n. ; Cf. V.Z. Teodorescu) care izbuti să-l convingă pe colonelul Haralambie, credinciosul lui Vodă, să intre în conspiraţie". Aşadar, iată cine e... fenomenala Doamnă C. din aristocraţia (?) Capitalei !... Din gelozie, ori din sentimente mult mai nobile, soţul acesteia se adresează lui Pisoschi, aghiotantul lui Cuza, „să-l vestească, însă Vodă n-a vrut să-l crează. Cîteva zile mai tîrziu, Nae Orăşeanu, om de încredere la Palat, veni să spună lui Cuza că se pregăteşte ceva pentru noaptea de 10 februarie. Atunci Vodă cheamă pe Lecca, în care avea desăvîrşită încredere, şi îi spuse să întărească garda. Apoi se simţi liniştit... În aceeaşi seară, Costache Rosetti orînduise o petrecere la el acasă, pe strada Clemenţei care azi îi poartă numele. Şi nu trăsese obloanele ferestrelor, ca să se vază de pe stradă odăile luminate şi pline cu musafiri. Se vede că întrevederea cu Haralambie nu-l liniştise cu totul pe Cuza căci, pe la 10 seara, trimise să-l cheme pe Beldiman... şi îl întrebă dacă zvonul se adevereşte. De bună credinţă, Beldiman răspunse că sigur că nu, căci la Rosetti, şeful aşazisei conspiraţiuni, era lume şi petrecere... După ce dădu aceste încredinţări prefectul, convins că şi-a făcut toată datoria, merse la Hugues, să supeze cu poftă. Pe la 2 noaptea însă, regimentul de artilerie iese de la Malmaison, cu roţile tunurilor înfăşurate în funii de fîn şi copitele cailor învelite în cîrpe, şi se aşază în jurul Palatului... Cînd au fost gata, pe Domnitor l-au suit într-o trăsură, între doi ofiţeri, şi l-au dus la casa lui Ciocîrlan, prefectul de Ilfov (= negustor, în naraţiunea lui Valentineanu, n.n.) care locuia lîngă biserica Sf. Gheorghe deasupra unei prăvălii cu cufere şi rogojini... Chiar în ziua următoare, cu un uimitor simţ al afacerilor, Letzter, fotograful din Piaţa Teatrului, anunţa : «Cea mai nimerită fotografie a I.S.R. Philip, Conte de Flandra, proclamat de către toată naţiunea, la 11 februarie, ca Domn al Principatelor Unite Româneşti, sub numele de Filip I, se află de vînzare pe Podul Mogoşoaiei No. 48 la fotograful L. Letzter»" (Crutzescu). Prin urmare, ţara arde, iar dl. Letzter...

Oricum au stat exact lucrurile, la 12 februarie, Cuza ia drumul exilului — i se mai întîmplase asta, la 1848, după înăbuşirea revoluţiei moldovene. Se opreşte la Viena, apoi la Paris. În capitala franceză, un aventurier, Epailly d'Augivé Bérenger, un soi de Despot-Vodă galic şi înrudit barem prin halucinaţie şi fantezie cu bardul Bérenger, cheltuie în faţa lui Cuza argumente onirice. Ce vrea dînsul, ar fi, nici mai mult nici mai puţin, decît... tronul Principatelor Unite. Id est : Cuza să şi-l facă secretar, şi să-i sprijine candidatura conform principiului „de a se statornici pe tronul principatelor unite un domn străin". La rîndul său, odată ajuns domn, fostul secretar ar aduna pe partizanii cuzişti şi l-ar readuce în domnie pe Cuza. Neavenită, cusută cu aţă albă, stratagema francezului smulge fostului domnitor cel mult un surîs indulgent...

Un alt binevoitor, ducele de Gramont, „nenorocitul ministru francez de la 1870 care a declarat război Prusiei, pe atunci ambasador la Viena" (Titu Maiorescu), nu reuşi nici el să acableze pe Cuza la Doebling, lîngă Viena. Secretarul fostului suveran român, Balligot de Bayn, stenografiază dialogul. Iată o secvenţă : „Gramont — Resbelul îl vom avea cu Prusia. El este inevitabil. Momentul este poate mai apropiat decît credem. Va fi nevoe ca să avem un punct de reazem în Orient. Avem deja unul

în Ungaria, care vede cu ochi răi încuragiările date de guvernul român transilvănenilor, și cîteva cuvinte imprudente ale prințului Carol pentru unirea tuturor românilor sub sceptrul său. Sîntem sătui de principele Carol, foarte sătui.
Cuza — Dar, în fine, care este scopul Dv. ? Aveți un proect hotărît ?
Vreți să provocați o schimbare ?
Gramont — Nu ar fi greu una ca aceasta.
Cuza — Orice s-ar întîmpla, nu voi consimți niciodată ca să mai intru în România printr-o intervenție străină".

Net și categoric, patriotismul românesc desfide angajamentul (altminteri oportunist) al ambasadorului francez. În definitiv, e de crezut că ducele de Gramont nici nu e informat că însuși Cuza, înaintea prințului Carol, anvizajase reunirea într-un singur stat a tuturor românilor. Deseori a călătorit incognito în teritoriile locuite majoritar de români. Iar despre aceste vizite deghizate mărturisesc G. Hurmuzachi din Cernăuți, G. Barițiu din Sibiu, Iacob Mureșeanu din Brașov, spre a aminti doar pe acești iluștri patrioți. Același I.G. Valentineanu trage încheierea potrivită : „A. Cuza, adăpat de ideile lui Cavour, visa și el la unirea neamului românesc prin desrobirea provinciilor subjugate. Dacă nu a putut realiza idealul său, cauza a fost împrejurările și detronarea sa înainte de timp. Puțin dacă ar mai fi întîrziat detronarea, astăzi am fi avut fericirea de a vedea desrobirea cel puțin a Bucovinei, dacă nu și a Transilvaniei și Basarabiei".

Printr-o ironie a sorții, simetric domniei, exilul durează șapte ani, la încheierea cărora, în-

Cortegiul domnitorului Alexandru Ioan Cuza urcînd dealul Mitropoliei la 24 ianuarie 1859 ● Medalie simbolizînd unirea celor două țări surori

Th. Aman : „Hora Unirii la Craiova"

tre străini, bolnav, asistat doar de Elena Doamna, fostul suveran expiază la numai 55 de ani. Cînd, la 1870, fiind ales deputat de Mehedinți, în fine i se permite reintrarea în țară, Cuza refuză. Refuză mandatul și, implicit, revederea pămîntului patriei sale. În rîndul bucureștenilor, al întregului popor, este constantă popularitatea sa și, potențial, nocivă, încît prințul neamț i-acordă cu fatală tardivitate putința reîntoarcerii. O popularitate care, poate, sporește cu timpul, fie și numai dovedită de ceremonia înhumării de la Ruginoasa, în 1873, al cărei film e scris cu mii de lacrimi, cu simțite discursuri și poezii dar și cu atașament, o iubire poporană care stau mărturie că vodă Cuza nu-i uitat, că nu va fi uitat ci prețuit azi, ca și mîine, ca întotdeauna.

GLOSE ȘI LĂMURIRI (CARE EXPLICĂ, NU DISCULPĂ „MONSTRUOASA COALIȚIE")

-aș zice că se vădește stenahoricos Alex. Beldiman, cel care, în dubla sa calitate publică (prefectul poliției) și privată (prieten și cumnat al domnului), îl îndeamnă continuu la prevedere, la o prudență exhibată poate inabil, totuși întemeiată. Se izbește, însă, de opinia suveranului, credincios ideii că îndeplinește doar un mandat de tranziție, că-i numai... depozitarul coroanei Principatelor. Este, aici, străduința domnului de a se păstra fidel punctului 3 din Propunerile Divanului ad-hoc moldovean, identic în mare cu cel formulat în Muntenia, și care se referă la doleanța alegerii „dintr-o dinastie domnitoare de ale Europei" a unui „prinț străin cu moștenirea tronului", ai cărui urmași „să fie crescuți în religia țării". Cuza lasă permanent de înțeles că imediat ce se va găsi un domn străin, se va retrage cu plăcere. Găsesc în subiectivitatea acestei atitudini resortul adînc al patriotismului său nedezmințit (nutrit și de firea sa, și de circumstanțele istorice obiective). Dacă a întîmpinat pe conjurați cu revolverul, e pentru că s-a așteptat, poate, la asasinatul ce se vîntura în gura unora în acea noapte. N-a folosit arma, înțelegînd că nu niște asasini vin peste dînsul. De altfel, el însuși respinge ideea asasinatului ca posibilitate românească de rezolvare a disputelor politice.

Proclamația lui Alexandru Ioan Cuza către săteni la publicarea legii rurale.

Într-asta, mărturisirile lui Beldiman sînt iar sprijinitoare : „Ce cale voia să apuce această conspirațiune în capul căreia se aflau bărbați ca C.A. Rosetti și Ion Ghika ? Iată întrebarea ce mi-am pus de multe ori și pe care am pus-o chiar și în desele convorbiri ce aveam cu Domnitorul.

Revoluțiunea ? — Iată ideea la care mă opream și care făcea pe Cuza-Vodă să surîză. El îmi răspundea :

— Românul nu e asasin.

Într-o zi, ostenit de această nepăsare, i-am răspuns :

— Măria Ta ! Nu uita pe Barbu Catargiu !

— Românul care l-a ucis nu era un asasin, ci un fanatic. Fanatici sînt la toate popoarele, zise Cuza".

Tot de zidul atitudinii sale subiective — dar cît de patriotic motivate — se izbește în ceasul al doisprezecelea și Elena Doamna. Cînd îi relatează că poate conta pe sprijinul comandantului regimentului de cavalerie, colonelul Solomon, răspunde atunci net : „Niciodată nu voi face vărsare de sînge pentru a-mi recăpăta tronul". În aceeași zi, respinge și avansurile în vederea recăpătării domniei, fie și pe cale violentă, enunțate de consulul Tyllos. Mai tîrziu, la fel, cum am arătat, ridică din umeri, indiferent cine se oferă să-l sprijine, apreciind că problema este, pentru sine, încheiată. În sfîrșit, cum limpede reiese și din epistola adresată prințului Carol, Cuza vroia să lase domnia unui principe străin, însă nu forțîndu-i-se mîna, cum rușinos s-a întîmplat la 11 februarie.

Tot astfel, vroia ca, domn fiind, să-i slujească pe cei care l-au ales. Pe cei mulți. În numele cărora vrea să rezolve, pe lîngă ceea ce deja reușise, și desființarea privilegiilor boierești și dezrobirea clăcașilor, alături de impunerea unei democratice legi electorale. În numele acestui ideal, și sfătuit de Kogălniceanu, Cuza permite lovitura de stat de la 2 mai 1864 care avea să fie, crede Beldiman, „punctul de plecare al acestor insinuațiuni rău-voitoare".

Alexandru Ioan Cuza — tablou de Carol Popp de Szatmari

Incercarea de revoltă de la 3/15 august e montată din umbră de către partidele coalizate. Acestea speculează nemulțumirea (reală dar perfect anacronică) a unor pături sociale precum unii negustori, precupeți dar și cultivatori de tutun (dimprejurul Bucureștilor), dispuși să se „ridice" întrucît o ordonanță (binevenită!) a primăriei îi obliga, pe primii, să-și desfacă produsele în gherete special amenajate, nu haotic și neigienic și întrucît, cît privește pe ultimii, noul monopol al tutunului le diminua serios profiturile... Faptul că se trage în cei „răsculați" din ordinul guvernului — „represaliile" au drept rezultat vreo „20 morți și mulți răniți" (Giurescu) inițiativa avînd-o generalul Florescu, poate să-l asigure pe vodă, întors grabnic din străinătate (: se trata la Ems) datorită evenimentelor, că armata îi e credincioasă, așa cum poate, totodată, și într-o măsură și mai mare, să asigure un început de impopularitate pentru Cuza. Un început firav, deoarece domnul acordă „amnistie turburătorilor", iar la Cameră „declară iarăși că vrea să abdice în favoarea unui domn străin". Conspiratorii nu se mulțumesc cu asemenea măsuri „de urgență" ci își continuă manopera. Manevra uneltirilor începe a fi vizibilă cu ochiul liber. Insultele curg gîrlă, deși vodă „n-a vrut să crează însă". În toamna lui 1865, cu ocazia deschiderii Corpurilor Legiuitoare, domnul reamintește tuturor că „nu se consideră decît ca un depositar al Coroanei României și că este gata a o remite unui prinț străin ales de națiune, conform dorinței exprimate de Divanurile ad-hoc" (Cf. Alex. Bel-

„Hora Unirii la Iași" — tablou de C. Agafiței

Montaj dedicat „Alteței sale Alessandru Ioan I“, de comandanții oștirii române.

diman). Doar cu puține săptămîni anterior, suveranul se adresase lui Napoleon III sperînd că acesta îi va desemna un prinț străin pentru tronul Principatelor. Scrisoarea cu pricina e remisă împăratului de către prințul Alex. Cantacuzino, consilier la Curtea de Casație și „amic intim al Domnitorului“. Răspunsul dat de împărat „se găsește și astăzi (=1912) în biuroul unuia din conspiratori“ ; foarte probabil a fost în posesia ministeriabilului D. Sturdza...

Cuza, dispus să profite pentru țară dintr-un virtual conflict austro-prusac (în urma războiului putînd fi eventual reintregite Transilvania și Banatul), avansează împăratului francez doleanța sa, însă Napoleon III îl consiliază „că trebuie să dea românilor exemplul răbdării“, și că „momentul nu era oportun pentru realizarea dorinței exprimate“, deoarece „evenimente grave se pregăteau în centrul Europei“. Beldiman însuși crede că, dată fiind temporizarea propusă de împărat, „Domnitorul căută a se apropia de Rusia pentru a obține cel puțin încurajări din partea Țarului“ și că, hm... „prezența lui Alex. Const. Moruzi în capul ministerului trebuia să fie o garanție dată Rusiei că vom urma sfaturile sale“.

Dacă nemulțumirile conspiratorilor ar sta în prezumția debarcării la București a unui prinț rus, e de presupus că ei s-ar înfrunta cu foarte-posibilii partizani ai ideii respective. Atîta doar că anticuziștii nu cunosc suficient demersurile făcute de domn în Occident ci se bizuie în special pe supoziția că acesta este... filorus. Chiar și atît, nu răspunde unei motivații complete a lotului de argumente anti-cuziste. Lot care conține, în principal, ideile de împotrivire cu toate mijloacele față de reformele social-democrate preconizate de Cuza și la a căror realizare a purces după lovitura de stat. De-atunci începînd, recunoaște mai departe Beldiman, „preocupat fiind cu temerea unui asasinat, conjuram în zadar pe Cuza Vodă a nu ieși seara pe jos din palat. Scrisori anonime, avertismente verbale curgeau droae, atît la palatul domnesc cît și la prefectura poliției“. Lot care cuprinde și o altă temere, dublată de împotrivirea acelorași adversari, descrisă succint de Bolintineanu : „Domnul Cuza adoptă un copil, pe urmă încă unul ; îi creștea la palat. Aceasta făcu să murmure capii fracțiilor cari credeau că va declara pe un copil moștenitor al tronului“.

Dacă nu-i lipsesc slăbiciunile omenești, nu-i mai puțin evident că acestea sînt mai curînd ale vremii în care viețuiește. „Aceste rătăciri, comentează Bolintineanu, vor fi înecate în desrobirea poporului de clacă, de unirea țărilor, de darea drepturilor politice la cei mai mulți români. Iar dacă istoria îl va mustra vreodată serios va fi numai atunci cînd se va aminti că nu și-a vărsat sîngele pentru unirea României cu Transilvania și nu și-a terminat zilele, ucis pe pavăza sa în bătălie“. Visul lui Mihai Viteazul continuă așadar să fie glorificat... În fond, aluzia din final acreditează mîhnirea pentru sfîrșitul lipsit de glorie militară al domnitorului, altfel spus, pentru „neașteptata abdicare subscrisă, într-o cameră parfumată de frumusețe și dragoste... Nu trebuie să uităm însă că Vodă Cuza a domnit numai șeapte ani, că pe vremea aceia armata românească aproape nu exista, și că pentru a cuceri, prin revoluții nesîngeroase (subl. n. — M. C.) libertatea internă a poporului, pămîntul uzurpat al poporului, moșiile înstrăinate ale țării, Cuza Vodă trebuia să-și asigure prietenia vecinilor“ (Cf. Cuza-Vodă. Alegerea, faptele și răsturnarea lui, Ed. I, 1912). Tot aici se arată că, deși n-a purtat războaie cu străinii și „n-a tras niciodată spada din teacă“, domnul a cucerit pentru poporul român „mai mult pămînt decît a cucerit vreodată oricare alt domnitor român“, fiind totodată „primul Domn care face ca demnitatea să reurce treptele tronului românesc după un veac de umilință și netrebnicie“.

„Domnul Cuza este Ludovic al XI-lea al Românilor. El este destructorul castelor și privilegiilor, centralizărei puterilor. N-am fi în rătăcire, dîndu-i numele de boerocton. Lăpușneanu, Mircea, Mihnea și alți Domni uciseră boerii, îi tăiară, spre a lua puterea în mîna lor, spre a desființa casta și privilegiile barbare ale timpilor trecuți. Credea cu (sic !) răul încetează cu viața indivizilor. Domnul Cuza nu vărsă sînge, nu arestă pe nimeni, nu insultă pe nimeni ; dar ucise o clasă, făcu ca boerii să rămîe ceea ce au rămas familiile de la Saint-Germain din Paris“ (Bolitineanu).

E de domeniul evidenței că „faptele lui mari îi păstrează... numele cu litere de aur în Cartea Neamului nostru..., ele sînt și vor fi de-a lungul veacurilor izvor bogat de viață și de putere națională“ (Cf. Cuza-Vodă..., 1912).

Mircea Constantinescu

ROMÂNIA
PĂMÎNT AL SPERANȚEI

ISTORIA FĂRĂ PETE ALBE

SALVAREA EVREILOR
DIN TERITORIUL DE NORD-VEST AL ROMÂNIEI 1940-1944

PAGINI ANTIFASCISTE

Cititorii noştri îşi amintesc că în Almanahul din 1986 am tipărit o încercare de reconstituire istorică în legătură cu modul în care pe pămînt românesc s-a încercat salvarea vieţilor evreilor din Transilvania de Nord. Acele pagini purtau titlul **REŢEAUA OMENIEI** şi descriau fapte ca şi necunoscute publicului larg. Evreii din Transilvania de Nord intraţi prin silnicul Diktat fascist de la Viena sub controlul armatei de ocupaţie şi al administraţiei ungare au fost scoşi la începutul anului 1944 din Transilvania şi trimişi într-un timp record în lagărele morţii. Această acţiune s-a făcut în cadrul planului de exterminare a raselor negermane de Hitler şi de aliaţii săi apropiaţi, conducătorii Ungariei. Aşa se face că peste 150 000 de evrei au dispărut ca prin farmec şi că nu mai există în statisticile privind nordul României. Dar n-a fost nici un farmec ci o acţiune organizată, au fost ghetouri şi lagăre de muncă forţată, au fost trenuri ale morţii, au fost zeci de mii de victime pe care regimul de segregaţie al Ungariei, alături de cel al Germaniei, l-a procurat istoriei Europei. Adrian Riza, autorul Reţelei omeniei, a pornit de la o întîlnire pe care a avut-o în Maramureş şi la Oradea cu rudele celor morţi şi cu cîţiva dintre cei care au supravieţuit şi s-au întors să vadă locurile pe care au trăit familiile lor. A auzit cu urechile lui despre întîmplările anului 1944, despre ce s-a întîmplat cu evreii din Transilvania, de la evrei chiar, culegînd acolo primele date ale unei încercări de istorie pe care nu ştia că avea s-o scrie. Faptele erau însă prea importante, se completau unele pe altele, alcătuiau împreună o imagine care trebuia transmisă posterităţii şi atunci autorul Reţelei omeniei s-a pus pe lucru adăugînd informaţiei venită de la sine o documentare care a cerut lectură, corespondenţă, deplasări pe teren, convorbiri cu martori ai acelor întîmplări. Aşa s-a închegat un tablou complet şi complex, din care a rezultat efortul evreilor de a se salva, ca şi eforturile celor care au participat la salvarea lor fără a cere în schimb nici o plată. Au fost mulţi români anonimi, oameni simpli mai ales, care au făcut-o firesc, fără tratative. Au fost alţii care au acţionat organizat şi continuu, alcătuitorii de reţele, reţelele salvării. Aşa l-a cunoscut Adrian Riza pe Raoul Şorban, unul dintre cei care a participat la aceste acţiuni. Aşa s-a ajuns la prezenţa în reconstituirea lui Adrian Riza a rabinului Clujului, Carmilly-Weinberger. Almanahul cu fotografia acestuia a ajuns prin mîini amicale în S.U.A. El a fost punctul de plecare al unei corespondenţe, ca şi al vizitei lui Carmilly-Weinberger în România acum doi ani. Dar pînă atunci istoria din Reţeaua omeniei a circulat, a fost reprodusă în diverse publicaţii peste hotare, parţial sau integral, iar Raoul Şorban invitat la Yad Vashem pentru a fi declarat în mod oficial, cu tot ritualul obişnuit, unul din prietenii umanităţii. La ceremonia de la Tel Aviv a asistat şi fostul rabin clujean, prietenul de altădată al lui Raoul Şorban, dr. Carmilly-Weinberger. A urmat vizita acestuia în România, călătoria prin locurile din Transilvania, unde acesta a trăit, redescoperirea unor amănunte uitate şi, ca urmare, îmbogăţirea tabloului prezentat în Reţeaua omeniei. Fapt este că dr. Carmilly-Weinberger a întărit adevărul istoric de acolo, a adus elemente noi şi a vorbit despre toate acestea în conferinţele şi întîlnirile sale publice. Într-una din zilele ultime ale vizitei sale, dr. Carmilly-Weinberger a avut o lungă discuţie cu Raoul Şorban, Adrian Riza, Mihai Ungheanu cu privire la aceste aspecte ale istoriei politice moderne a României şi mai ales cu privire la necesitatea de a se prezenta aşa cum a fost, de a spune acel adevăr istoric de care au nevoie toţi cei care doresc să cunoască faptele veritabile. Rezultatele acestei discuţii le prezentăm prin masa rotundă pe care o reproduce prezentul Almanah Luceafărul, masă rotundă urmată de a serie de documente întăritoare, care aduc dovezi noi şi perspective fructuoase pentru înţelegerea acelor fapte despre care se vorbeşte prea puţin. Sînt pagini din istoria umanismului european, a umanismului românesc, care trebuie să ajungă la cititor. Le facem de aceea loc cu credinţa că ele vor spori în cititorii noştri bunele sentimente umanitare, că vor contribui la mai buna cunoaştere a tuturor celor care trăiesc pe pămînt românesc, că vor spori dorinţa cunoaşterii adevăratei istorii a poporului român.

ROMÂNIA
PĂMÎNT AL SPERANȚEI

SALVAREA EVREILOR DIN TERITORIUL DE NORD-VEST AL ROMÂNIEI, 1940—1944 ■ Masă rotundă cu participarea lui ■ Dr. Carmilly-Weinberger ■ Raoul Șorban ■ Adrian Riza ■ Mihai Ungheanu

Pagini ANTIFASCISTE

MIHAI UNGHEANU : O primă reconstituire a problemei și situației evreilor din Ardealul de Nord, pe care România, sub amenințarea Germaniei hitleriste, a fost silită să-l cedeze Ungariei în 1940, și mai ales a evenimentelor petrecute în teritoriul ocupat în primăvara și vara anului 1944, a început la noi cu adevărat în 1986, odată cu retrospectiva publicată în Almanahul „Luceafărul" de către Adrian Riza. Studiul lui Adrian Riza a relevat foarte multe elemente cu circulație în bibliografia străină și mai puțin luate în seamă în bibliografia românească. În același timp, prin evocarea întîmplărilor de la Cluj și Turda, legate de activitatea dr. Carmilly-Weinberger și a prof. Raoul Șorban, el a adus în discuție piese necunoscute sau puțin cunoscute ale unui dosar probabil foarte bogat, o pistă care ne rezervă, fără îndoială, multe surprize.

Ceea ce știe dl. dr. Carmilly-Weinberger este, desigur, cu mult mai mult decît cuprindea reconstituirea și tocmai aceste elemente noi, doar parțial cunoscute nouă pe alte căi, ar trebui să le avem în vedere în discuția noastră.

În strînsă legătură cu problema stă și masa rotundă din revista „Luceafărul" (preluată de Almanahul „Luceafărul") pornind de la cartea „Ocupația fascisto-horthystă în Transilvania de Nord". Această discuție, la care au participat istorici, literați, sociologi, artiști, gazetari, în sfîrșit, oameni în legătură directă cu aceste evenimente sau interesați de ele, a adus la lumină și a precizat idei noi și absolut necesare în legătură cu ceea ce s-a întîmplat în Transilvania în acea perioadă. Este o cerință imperativă să se continue cu construirea unei imagini exacte, adevărate, a împrejurărilor istorice care au dus la exterminarea populației evreiești din teritoriul ocupat de armata ungară în 1940—1944.

ADRIAN RIZA : Cred că vizita de acum a d-lui dr. Carmilly-Weinberger în România reprezintă un important impuls în acest sens. Pe de o parte, prin contribuția sa personală, de istoric al problemei, prin datele foarte clare, foarte bine încadrate, pe care le-a adus în discuție în ceea ce a scris, și foarte bine sintetizate în conferința ținută recent la Institutul de istorie „Nicolae Iorga" care, trebuie s-o spunem, a surprins pe mulți din ascultători. Pe de altă parte, pelerinajul său în țara românească, evenimentul acesta ca atare, este menit să devină un îndemn în lămurirea pînă la capăt a acestei problematici, foarte amplă, extrem de cuprinzătoare.

Desigur, din punctul nostru de vedere, cel mai interesant lucru rămîne luminarea deplină a contribuției românești, a ajutorului dat de români în această perioadă la acțiunea de salvare a evreilor. În acest sens, este semnificativ că vizita făcută acum în România de dr. Carmily-Weinberger a fost tot timpul legată de prezența prof. Raoul Șorban a cărui activitate din acei ani reflectă concentrat, focalizează, aproape tot ceea ce înseamnă în această problemă contribuția românilor rămași sub ocupație, imposibilă, după cîte ne dăm seama astăzi, fără acțiunea mai largă cu baza în România.

RAOUL ȘORBAN : Din păcate cam așa stau lucrurile astăzi. Zic din păcate, pentru că foarte mulți din oamenii care au ajutat acțiunea de salvare a evreilor, punîndu-și în pericol viața, nu mai există. Am spus anul trecut în Israel, și o repet acum, că am ajuns o figură vizibilă mai ales datorită titlului de „Drept al popoarelor" ce mi-a fost acordat de institutul Yad Vashem. Am spus atunci, și cred că lucrul acesta trebuie reamintit ori de cîte ori se vorbește de mine, că eu am fost doar unul dintre cei foarte mulți. Poate că și atunci, datorită împrejurărilor, eram nițel mai vizibil decît ceilalți, dar fără o colaborare foarte amplă nu s-ar fi putut face nimic. Fără această colaborare și fără încă ceva. Fără o stare de spirit. Fără starea de spirit care a caracterizat pe românii din Ardealul de Nord, în primul rînd, dar și pe români în general, în special după Dictatul fascist de la Viena. O spun în temeiul experienței mele directe. Românii, în zdrobitoarea lor majoritate, nutreau o ură, aș zice „personală", împotriva lui Hitler și a hitlerismului, împotriva Germaniei hitleriste și a Ungariei horthyste care își proclamă „unitatea de destin" cu hitlerismul.

Și această atitudine ne-a legat fatal de cei care simțeau la fel, așa cum simțeau evreii. Eram direct loviți, atît românii cît și evreii. În aceste condiții, fără program, fără tratative și discuții, în mod spontan, a apărut un sentiment de solidaritate, aș zice chiar de identitate cetățenească, în fața unui stat care a ținut să se arate programatic agresiv, încă din primul moment al ocupației.

MIHAI UNGHEANU : Persecuțiile din teritoriul de nord-vest al României, ocupat de armata și de administrația ungară sînt factorul care a dus la solidarizarea celor oprimați și la colaborarea în acțiunile de salvare. Încă de la începutul ocupației, această persecuție i-a avut în vedere pe români, asupra cărora teroarea s-a revărsat sub diverse forme. Sînt evocate abia acum lagărele de internare a românilor, ca și nu mai puțin odioasele companii de lucru, masacrele cu care a început ocupația ungară în Transilvania în anul 1940. Acestora li s-au adăugat treptat și măsurile antievreiești, măsurile antisemite, care au determinat, cum era și firesc, o solidarizare a românilor și a evreilor, în dorința de a salva ceea ce se mai putea salva, în momente de mare răscruce. În general, acțiunea de salvare a evreilor din Transilvania de Nord nu poate fi înțeleasă fără această persecuție generală împotriva românilor și evreilor, care a dus la solidarizări, la colaborări, la reușite gesturi de salvare a celor amenințați cu exterminarea. Într-o masă rotundă apărută în revista „Lucea-

fărul", participanţii, scriitori şi istorici, au insistat asupra efectului acestor acte teroriste, represive, a persecuţiunilor care au dus la crearea unei stări de antisemitism, dar şi de antiromânism în Transilvania ocupată în 1940. Studierea acelei epoci, a faptelor care au decurs din ocupaţie, duce inevitabil la concluzia că datorită acestei persecuţii îndreptate fără greş împotriva românilor şi evreilor au apărut acele acţiuni de caracter umanitar care au dus la salvarea a numeroase vieţi omeneşti.

ADRIAN RIZA : Fără îndoială, Dictatul de la Viena a fost un şoc, resimţit ca atare de întreaga suflare românească.

Unirea din 1918, de la a cărei înfăptuire trecuseră abia 22 de ani, era în conştiinţa unanimă a românilor încoronarea firească a unui proces istoric ireversibil, un act de dreptate, o consecinţă inevitabilă a victoriei, întîrziată în Europa răsăriteană, a ideilor de justiţie socială şi naţională care frămîntaseră întreg secolul al XIX-lea european.

Poziţia antirevizionistă a României interbelice era o poziţie activă (şi nici nu putea fi altfel, dată fiind virulenţa atacurilor externe împotriva idealului ei naţional, abia realizat) şi o poziţie partizană, implicînd opţiuni şi în plan intern, o poziţie identică cu cea a statelor democratice care se opuneau nu numai agresiunii militare a hitlerismului, ci şi programului său doctrinar. Indiferent de greşelile lui, de păcatele lui (unele de neiertat), de ezitările lui (unele de înţeles), **establishmentul** politic românesc a afişat o tendinţă democratică şi a favorizat, fără discuţie, o mentalitate şi o atitudine antihitleristă.

Să nu uităm că în vara lui 1940, după prăbuşirea Franţei, România a rămas singura ţară din Europa continentală credincioasă principiilor de drept care au hrănit această mentalitate. Hitler, de altfel, a vorbit despre Dictatul de la Viena ca despre o „pedeapsă" pentru această atitudine. Tot aşa cum atribuirea teritoriului de nord-vest al României Ungariei, în ciuda faptului că era conştient (aşa cum ne-o dovedesc documentele) că „situaţia etnică este favorabilă românilor", era în concepţia lui o răsplată, acordată pentru atitudinea lor consecvent prohitleristă cercurilor conducătoare din Ungaria. Nu singura. Căci, indiferent de eforturile neorevizionismului maghiar, nu „dreptul istoric" a îngăduit, între 1939—1944, „refacerea" unei „Ungarii (semi-) Mari", şi nici bicisnica „forţă militară" horthystă, ci hatîrul hitlerist, care a cadorisit reacţiunea maghiară cu hălci din teritoriul naţional al românilor, cehilor, slovacilor şi sîrbilor. Starea de spirit despre care vorbea prof. Raoul Şorban are, prin urmare, rădăcini mai adînci.

RAOUL ŞORBAN : Aveţi perfectă dreptate. Marea Unire din 1918 şi „doctrina naţională" a românilor nu avea nimic comun cu ura de rasă ori de neam, nici cu şovinismul.

Cum ştiţi, m-am născut şi am trăit în Transilvania pînă în 1946, cînd împrejurările m-au obligat şi pe mine, împreună cu numeroşi alţi intelectuali români, să părăsesc Ardealul.

Copilăria mi-am petrecut-o într-un oraş locuit de români, evrei şi maghiari, mai puţin saşi, un oraş — Dejul — situat într-un judeţ în care 87% din locuitori erau români după chiar datele oficiale de pe vremea imperiului austro-ungar. Viaţa zilnică, alături şi împreună cu maghiarii, evreii — aceştia din urmă formînd o treime din populaţia oraşului, cca 5000 de suflete —, ca şi cu saşii din acest oraş situat pe malul Someşului, vorbind de cînd mă ştiu limbile lor, m-a sensibilizat faţă de realităţile acelei lumi. O lume pe care o simţeam ca pe o alcătuire firească, armonioasă, prietenoasă : oameni, viaţă, obiceiuri, necazuri, drame, bucurii. Aceleaşi în fond — indiferent de limbă, religie, de obiceiuri sociale, naţionale şi familiale.

Lumea aceasta a rămas pierdută în trecut. Din cei 5000 de evrei, cîţi erau înainte de Holocaust la Dej, au revenit, după deportarea lor de către autorităţile Regatului Ungar, cca. 500. Azi, la Dej mai întîlneşti vreo 20 dintre ei, preocupaţi să-şi îngrijească templul, una din cele mai monumentale sinagogi din ţară. Populaţia românească a judeţului a fost serios lovită în anii ocupaţiei horthyste, după Dictatul fascist de la Viena, pe de o parte, datorită acţiunii iniţiate de contele Bela Bathlen, fost prefect al judeţului Someş şi Bistriţa-Năsăud, de a disloca o bună parte a tineretului român în Germania pentru munci agricole, în anii 1942—1944; pe de alta, datorită mobilizării tinerilor — şi mai puţin tinerilor — români în Armata Regală Ungară şi a trimiterii lor pe front. S-a constatat că, în medie, din 7 tineri (sau tinere) dislocaţi din judeţ s-a întors unul singur.

Trădarea acelei convieţuiri armonioase despre care vorbeam s-a petrecut în 1940. Tainele acestei trădări, consecinţă a Dictatului de la Viena, au luat pînă la urmă aspectele unei uri demenţiale şi la nivelul relaţiilor particulare. Echilibrul a fost răsturnat de ideea orgolioasă a superiorităţii naţionalităţii maghiare.

Aş vrea să mă credeţi că vorbind astfel nu încerc să înlocuiesc o realitate cu o ficţiune, ci caut să compar, evocînd acea nouă ipostază a Transilvaniei care, unită în 1918 cu România, a înlăturat, ca primă condiţie a unei vieţi liniştite şi demne, coşmarul asimilării agresive şi cît mai rapide, practicată de către oficialitatea ungară în cadrul statului austro-ungar.

ADRIAN RIZA: Aş putea aduce aici, şi eu, mărturie personală. Mama mea, româncă venită în Bihor după Unire, a învăţat ungureşte, şi destul de bine, de la negustorii orădeni la care îşi făcea tîrguielile, evrei de limbă maghiară. Veri la rînd, copii ai acestor negustori şi-au petrecut vacanţele la noi, în comuna românească Gepiu, pentru a învăţa mai bine româneşte. Nu am auzit niciodată în casa noastră un cît de neînsemnat îndemn la ură sau dispreţ faţă de evrei sau unguri.

Dar, desigur, mai concludente decît asemenea detalii sînt faptele de caracter general. Este o realitate istorică faptul că o serie întreagă de intelectuali unguri de stînga şi-au găsit adăpost şi au lucrat după 1920 în România. Ar trebui să amintim declaraţiile unor reprezentanţi autorizaţi ai ungurilor din România, precum cea făcută în anii '28—'30 de către episcopul reformat Makai Sándor cu privire la viaţa spirituală a comunităţii reformate din Ardeal, „incomparabil superioară celei de acum zece ani", adică celei dinainte de 1918.

În ceea ce priveşte problema pe care o discutăm, aş trimite la studiile dr. Carmilly-Weinberger şi la cel al Liviei Bitton, de la Herbert Lehman College din New York, publicate în Cluj Memorial Volume (New York, 1970), care se ocupă pe larg de influenţa favorabilă pe care au exercitat-o consecinţele Unirii din 1918 asupra vieţii spirituale a comunităţilor evreieşti din Ardeal. Livia Bitton vorbeşte despre Unire ca despre „o cotitură în viaţa evreimii ardelene

Monumentul de la Moisei închinat victimelor prigoanei horthysto-fasciste (operă a sculptorului Vida Geza)

îndeosebi şi în istoria luptei sioniste din această zonă în general" care a dus la o „renaştere culturală" evreiască (p. 279).

MIHAI UNGHEANU : Cît despre posibilitatea ungurilor din Transilvania de a dezvolta o literatură vie, poezie, proză, teatru, în perioada interbelică, stă mărturie cartea lui Ion Chinezu despre literatura scrisă în maghiară atunci. Între 1940—1944 aproape orice viaţă culturală a românilor aflaţi sub ocupaţie ungurească a fost oprită.

ADRIAN RIZA : În ceea ce priveşte atitudinea faţă de persecuţiile rasiale, generalizate în Europa, în principal ca urmare a expansiunii şi creşterii influenţei Germaniei hitleriste, este poate locul să amintesc un fapt, după mine foarte semnificativ, care a scăpat cu totul cercetătorilor problemei, la noi, ca şi în străinătate. Prima ţară care a reacţionat practic la măsurile antisemite din Germania, acordînd protecţie diplomatică unor evrei, rămîne România. Este vorba de cele cîteva sute de evrei de cetăţenie română care se stabiliseră în Germania, unii dintre ei cu mult înainte de primul război mondial. Mulţi erau născuţi în Germania şi nu vorbeau româneşte. Singura lor legătură cu România era paşaportul pe care îl păstraseră pentru că nu avuseseră o altă posibilitate de a-şi reglementa situaţia faţă de autorităţile germane. Reprezentanţa română la Berlin, la iniţiativa ministrului N. P. Comnen, a tipărit un formular special menţionînd că posesorul este sub protecţia românească, pe care cei vizaţi urmau să-l afişeze în vitrina micilor lor prăvălii sau pe uşa locuinţelor. Intervenţiile româneşti repetate, care s-au păstrat în arhivele germane, s-au dovedit eficiente. Această acţiune despre care vorbeşte chiar Comnen (I Responsabili, Roma, 1949, p. 142—144) a fost preluată mai tîrziu şi de alte misiuni diplomatice. Ca precedent, ea este, undeva, la originile îndepărtate ale acţiunii Wallenberg şi Lutz din 1944, de la Budapesta. Un fapt la fel de semnificativ legat de acţiunea consulului elveţian Lutz a rămas necunoscut pînă astăzi. După 23 August, protecţia cetăţenilor români din Ungaria a fost preluată de către reprezentanţa Elveţiei. Doi din funcţionarii legaţiei române la Budapesta (unul dintre ei fiind Ion Isaiu) au devenit în acest scop funcţionari ai legaţiei elveţiene. În cadrul acţiunii de salvare a evreilor din Budapesta legată de numele lui Lutz, Ion Isaiu a avut o contribuţie aparte. Printre cei care s-au salvat atunci cu documente româneşti, cîteva sute, se numără şi Andrei Bis, unul din conducătorii centralei sioniste.

S-a făcut puţin pentru luminarea acestei acţiuni. Nu o singură dată, România a avut în

General-locotenent dr. ILIE CEAUȘESCU

TRANSILVANIA
STRĂVECHI PĂMÎNT ROMÂNESC

EDITURA MILITARĂ

această privință o atitudine, din nefericire, singulară. Iar pentru a înțelege semnificația mai adîncă a ei, trebuie să revenim din nou la strînsa legătură dintre atitudinea antihitleristă a marii majorități a poporului român și „doctrina lui națională", întemeiată pe idealurile de dreptate, de echitate națională și socială, care au patronat Unirea din 1918. Ce altă țară europeană a îndrăznit să-l înfrunte pe Hitler adoptînd măsuri atît de radicale împotriva agenturii naziste ca cele adoptate în România pînă în 1939? Și în care altă țară europeană momentul nefast pe care îl reprezintă aducerea la putere a acestei agenturi a fost depășit ca în România?

MIHAI UNGHEANU: Vorbind despre salvarea celor amenințați de opresiunea rasială în anul 1944 cred că trebuie vorbit și despre democrația românească, și cînd zic astfel nu mă gîndesc neapărat la democrația burgheză românească edificată după model occidental. Mă gîndesc, în primul rînd, la „omenia" oamenilor din popor. Se vorbește curent despre ospitalitatea și despre gestul de întrajutorare pe care-l găsesc adesea la români cei veniți aici, ca despre ceva de la sine înțeles, afirmații care contrastează atît de mult cu cele care susțin, în temeiul unor statistici oarbe, crime rasiale pe pămînt românesc. La acțiunea de salvare a evreilor amenințați din Transilvania au participat în chip spontan numeroși oameni simpli, fără a face parte din vreo organizație anume cu program umanitarist. Acestei participări spontane și masive i s-a acordat în general prea puțină atenție. Țăranii sînt cei ce i-au condus pe fugari prin noua „vamă a cucului", ei le-au oferit propriile lor certificate de botez ca legitimații, alimente, și toate acestea de obicei fără răsplată materială. Rădăcinile acestei conduite sînt vechi și ele pot fi găsite cu mult înapoi de istorie. O temă rodnică pentru istoricul român ar fi aceea a cercetării pămîntului românesc ca liman, ca teritoriu al refugiului și al speranței, pentru mulți din vecinii lui de-a lungul vremii. În 1944, pămîntul speranței în Transilvania era cel neocupat de armata și administrația horthystă. Definitoriu este că evreii salvați la Sărmaș, pe teritoriul statului român, dar aproape de granița impusă de dictatul fascist, au fost exterminați de cei care au trecut vremelnic granița pentru a instala și aici ordinea statului ungar. În sfîrșit, dovezile se pot aduce nu numai pentru Transilvania, ci și pentru restul țării. Este de reținut că hotărîri făcute publice împotriva refugiaților evrei din Transilvania dincoace de Carpați, n-au fost niciodată puse în practică de organele administrative și n-au stimulat în nici un fel populația la vreo acțiune în acest sens. A existat un refuz al segregației, la nivel popular, în România, ceea ce este un fapt de care se ține prea puțin seama.

ADRIAN RIZA: Ai perfectă dreptate. Nu mai mult decît acum patru ani, în 1984, un „Almanah Historia" (Az 1944 év históriája), editat la Budapesta repunea în circulație cifra de 400 000 de evrei care ar fi pierit în România în timpul Holocaustului. Există cercuri interesate conjunctural în denigrarea României, care folosesc și cultivă „neclaritățile statistice" de felul acesteia. Dar atunci cînd lucrul acesta îl face o revistă maghiară, mi se pare că lucrurile depășesc orice măsură. Căci în această cifră, care reprezintă cu aproximație diferența statistică dintre populația evreiască a României din 1939 și populația evreiască din România anului 1944, în afara celor mai bine de 100 000 evrei bucovineni și basarabeni, plecați cu trupele sovietice în 1941, sau deportați de autoritățile sovietice în perioada 1940—41, intră, ba chiar în primul rînd ca ordin de mărime, cei 160 000 de evrei ardeleni, trimiși de Ungaria în cuptoarele de la Auschwitz. În realitate, numărul evreilor care au pierit pe teritoriul controlat de guvernul român în perioada septembrie 1940 — august 1944 s-a ridicat la 64 000, dintre care aproape 60 000 erau originari din Basarabia și Bucovina de nord. În marea majoritate a cazurilor, răspunderea uciderii evreilor revine trupelor SS (Einsatzkommando Ohlendorf), trupelor germane, auxiliarilor ucraineni și organizației „Todt". Încă în 1942, într-un moment în care soarta războiului înclina net în favoarea Germaniei, autoritățile românești au respins planul german de deportare a evreilor români, după ce încă înainte adoptaseră primele măsuri de ușurare a condițiilor din lagărele de peste Nistru.

De altfel, nu înțeleg prea bine de ce nu readucem în discuție cea mai autorizată sursă, studiul minuțios documentat, semnat de dr. W. Filderman, fostul președinte al Comunității evreilor din România.

Această componentă „democratică", de fapt profund umană, și simplu umană, fără alte motivații ideologice, rămîne într-adevăr prea puțin luată în considerare sau prea puțin înțeleasă. Dar tocmai ea constituie structura pe care s-a construit „omenia" despre care vorbim, exact în momentul cînd victimele aveau nevoie de ea. Este ceva mai important decît examenul suprem al faptei? Poate vorba? Poate vorbele? Mie, fundamentale mi se par faptele. Și consider semnificativ, din acest punct de vedere, că în amintirile sale dr. Al. Safran, vorbind

Intelectualii români au fost expulzați din Oradea de autoritățile horthyste în zilele de 4 și 5 octombrie 1940 și au fost obligați să părăsească teritoriul smuls României prin odiosul Diktat fascist de la Viena, în vagoane de marfă.

cu atita participare despre tragicele intimplări prin care a trecut și cu atita căldură despre atitudinea neechivocă a mitropolitului Nicolae Bălan, despre intervenția lui rapidă și hotărită în favoarea evreilor, atunci, pe momentul hotăritor al examenului, nu uită să amintească că acesta era socotit, în general, antisemit. Nu a venit oare vremea să lămurim lucrurile, din acest punct de vedere? Atitudinea României și a românilor, a zdrobitoarei majorități a românilor, în anii Holocaustului nu este nici un „miracol" și nici o „ciudățenie" a istoriei. Ea are, trebuie să aibă o explicație istorică, pe care n-o putem detecta decit eliberîndu-ne de formule și apelind la adevărul faptelor, la adevărul tuturor faptelor, care devin istorie abia după ce se eliberează de contingențe, adică de formule și stereotipuri. De altfel, istoria Holocaustului face acum un efort vizibil de a scăpa de stereotipuri. Una din cele mai interesante lucrări care ilustrează tendința este cartea lui Wyman, citată de Dr. Carmilly-Weinberger la începutul conferinței sale ținută la Institutul „N. Iorga".

MOSHE CARMILLY-WEINBERGER: Wyman David G., nepot de preot protestant, scriitor și cercetător american, a publicat în 1984 o carte cu titlul „The Abandonment of the Jews. America and the Holocaust, 1941—1945" (New York, Editura Pantheon, 1984).

Această carte, așa cum spuneam în conferința ținută la Institutul „N. Iorga", constituie cel mai grav rechizitoriu împotriva acelora care ar fi putut să dea un ajutor în timpul tragediei evreilor europeni, dar nu au vrut să audă strigătul de durere al celor aflați în valea morții. Imensa literatură consacrată Holocaustului este preocupată în special de modul în care naziștii și acoliții lor și-au săvîrșit faptele antiumane și ne înfățișează pieirea evreimii europene, precum și comportamentul ei în acele împrejurări greu de descris.

Au lipsit și — după modesta noastră părere — lipsesc pînă azi lucrări elaborate pe baza unor serioase documentări, care să arate atit atitudinea Angliei, Elveției, Spaniei, Turciei, ca și acțiunea acestor țări față de lupta pe viață și pe moarte a evreimii europene.

Dar mai ales lipsește o lucrare serioasă, cuprinzătoare despre operațiile de salvare ce au avut loc în România și cu ajutorul românilor.

O frază a lui Wyman exprimă clar și concis reacția mondială în problema salvării evreilor: „The real obstacle was the absence of a strong desire to rescue Jews!" (pag. 339): „Obstacolul real în legătură cu salvarea evreilor a fost lipsa unei dorințe adevărate de a o face".

America și Anglia nu numai că și-au astupat urechile, nevrînd să audă strigătele disperate de durere ale evreilor, dar au împiedicat pînă și cele mai modeste încercări de a interveni în favoarea lor.

Cunoscînd aceste împrejurări, pe care le-am menționat în fugă, ni se lămurește cu adevărat ce însemnătate a avut în acele vremuri atitudinea României față de acțiunea de ajutorare a refugiaților evrei.

Salvarea și tranzitarea refugiaților evrei în și prin România se poate împărți în două perioade. Una a avut loc între anii 1933—1940; a doua din 1940 pînă la sfirșitul anului 1944.

ADRIAN RIZA: Se poate vorbi de organizarea acțiunii de salvare, în și prin România, chiar din 1933?

DR. CARMILLY-WEINBERGER: Da. Hotărit, da! Nu mai era timp de stat de gînduri după venirea lui Hitler la putere. Eu însumi, fost student în Germania, la Institutul de pregătire a rabinilor de la Breslau, în anul școlar 1930—31, presimțeam ce avea să urmeze. Desigur că nu mă gîndeam la Auschwitz. Conducătorii evreimii ardelene, care îndrumau viața politică independentă evreiască prin anii 1930 și care aveau privirile deschise asupra evenimentelor europene, nu au șovăit. La conferința pe țară, ținută la 30 octombrie 1933, la Oradea, au decis să înființeze un birou la Arad care avea sarcina să se ocupe de problema refugiaților care încă nu apăruse. La ședința conducerii care a avut loc tot la Oradea, la 2—3 mai 1937, s-a hotărît ca 5% din bugetul comunității neologice să fie destinat ajutorării refugiaților. Această hotărîre a venit să confirme retrospectiv orientarea comunităților neologice din Ardeal, decizia luată de ele încă în 1933.

Refugiații veneau, săptămînă de săptămînă, în număr tot mai mare. Firește, valul refugiaților

a devenit și mai puternic odată cu intrarea lui Hitler în Viena, în martie 1938, cu ocuparea de mai tîrziu a Cehoslovaciei, în martie 1939, cu cotropirea Poloniei, în septembrie 1939.

Astfel, în 1939 cca. 20 000 de refugiați evrei — 10 000 din Polonia, 3 000 din Germania, 1 000 din Cehia, 6—8 000 din Slovacia — s-au străduit să ajungă prin Ungaria în România.

Comitetul înființat la Arad și comitetul înființat de mine la Cluj în 1936 nu erau capabile să facă față grelelor probleme financiare, aprovizionării zilnice cu hrană, problemelor de locuință etc. De aceea s-a format la inițiativa mea, în 1939, Comitetul central din Ardeal pentru ajutorarea refugiaților evrei în trecere prin România, cu sediul la Cluj.

Cît privește înțelegerea arătată de autoritățile românești, vreau să spun că toate acestea se desfășurau în mod deschis. O dovedește, printre altele, un apel redactat de mine și publicat în limba română și maghiară, în decembrie 1939, în ziarul „Uj Kelet" ce apărea la Cluj, semnat de conducătorii comunităților religioase din Ardeal și Banat, inclusiv de conducători ai comunităților ortodoxe care ni s-au alăturat. N-am cerut nici o aprobare. Nici nu ni s-a cerut. Și nu e vorba de un fenomen izolat. O dovadă este și apelul, publicat la 31 martie 1940, al Comitetului central pentru ajutorarea refugiaților evrei în trecere prin România al Uniunii Comunităților evreiești din Vechiul Regat.

Aceste organizații nu și-ar fi publicat apelurile în română și maghiară dacă autoritățile românești și-ar fi manifestat cea mai slabă dezaprobare. Am constatat însă, din proprie experiență, că ele nu aveau nimic împotriva acțiunii noastre. Ba, mai mult, ne-au venit în ajutor, au sprijinit activitatea noastră umanitară, salvatoare de vieți.

Desigur, aveam legături cu comitetul pentru refugiați de la București, de sub conducerea Dr. W. Filderman și a lui Fred Șaraga. Iar indirect, aveam legături cu comitetul de salvare (Vaad Hahatzalah) care funcționa la Constantinopol. Evreii izgoniți, fugiți din iadul nazist veneau pe toate căile. Veneau pe jos, pe uscat, cu trenul, cu vapoare, pe Dunăre. Acționînd subteran în teritoriile cotropite de hitleriști, organizațiile sioniste îi îndrumau pe fugari. Veneau însă și evrei refugiați din proprie inițiativă.

În munca zilnică cu refugiații, eram în legătură cu poliția și cu polițiștii clujeni. Era între noi o înțelegere nescrisă. Știau că mă ocup de fiecare refugiat în parte, personal, așa că îi aduceau de la gară direct la mine. Era de altfel ușor să-i recunoști. Pe fețele lor se citea o frică de moarte. Nu vorbeau limba română și în multe cazuri îi trăda și îmbrăcămintea. Poliția îi identifica foarte ușor. Treceau prin iadul iadurilor pînă cînd ajungeau în curtea templului, aflat doar la cîteva minute de gară. Nu le venea să creadă ochilor cînd îi primeam și le spuneam, în indiș sau în germană, că „sînt în miini bune". După ce se odihneau puțin, aveam două modalități de a-i trimite mai departe la București, unde aveam legătura cu avocatul dr. Kanner (Kandel ?). Dacă numărul lor era mai mare de 3—4, îi cazam la arestul de tranzit al poliției. Deseori ajungeau singuri acolo. În asemenea cazuri, comandantul poliției (Dr. Pop ?) îngăduia ca membrii comitetului de ajutorare a refugiaților să-i poată vizita și le puteam asigura hrană cașer, medicamente, îmbrăcăminte etc. Pe refugiații adunați la arestul preventiv îi transportau mai departe, cu escortă polițienească, pînă la București, cumpărînd pentru ei biletele necesare de călătorie.

Existau și dintre cei care voiau să facă drumul singuri, văzînd că în România viața lor nu e în pericol. În asemenea cazuri, un funcționar al comunității noastre îi însoțea pînă la gară și îi îmbarca în tren pentru București, cu biletele în mînă.

Nu-mi amintesc nici un caz în care autoritățile românești să fi trimis înapoi pe cineva, în toată perioada 1933—1940.

Pentru situația din această perioadă este semnificativ ce s-a întîmplat cu refugiații de la Sulina, despre care vorbeam.

Într-un comunicat din 31 martie 1940 se arăta Sulina se aflau peste 2 500 de evrei re-giați, în condiții precare. Comitetul pentru ajutorarea evreilor refugiați a făcut tot ceea ce era necesar ca acest lot să fie îmbarcat. Pregătirea călătoriei pe mare, procurarea alimentelor, îmbrăcămintii și a medicamentelor a necesitat peste 5 milioane de lei, sumă la care evreii ardeleni și bănățeni au contribuit cu un milion și jumătate de lei numai în perioada decembrie 1939 — martie 1940.

Permisiunea de a organiza călătoria acestui numeros grup în Palestina a fost acordată de guvernul român, cheltuielile aferente fiind suportate de către organizația JOINT din S.U.A. Dacă avem în vedere, că la consfătuirea din 6 iulie 1938 de la Evian, — la care au participat delegați din 32 de state, nici măcar un singur stat nu s-a arătat dispus să acorde ajutor evreilor, atunci atitudinea României a însemnat un act de umanitate, chiar dacă au fost percepute taxe de emigrare.

De altfel, în acea perioadă — ca și mai tîrziu — în Europa, pentru evrei au existat numai două căi de salvare din cazanul morții : prin România și peste Pirinei, în Spania.

ADRIAN RIZA : Împărțirea propusă de dr. Carmilly-Weinberger mi se pare deosebit de interesantă. Nici un cercetător român sau străin nu a observat pînă acum continuitatea acțiunii de salvare a evreilor care începe odată cu venirea la putere a lui Hitler. Înțelegem acum că acțiunea din 1944 n-ar fi putut avea loc fără acțiunile mai puțin cunoscute, din anii 1933—40, care i-au bătătorit drumul, care i-au creat făgașul. Continuitatea acțiunii evreiești, asupra căreia ne atrage atenția dr. Carmilly, care o vede așa pentru că este unul din cei care s-a dedicat ei și a făcut din ea mobilul preocupărilor lui de zi și noapte, timp de atîția ani, ne impune să vedem și în acțiunea de ajutorare a ei întreprinsă de România aceeași linie de continuitate. Există, fără îndoială, o legătură între acțiunea lui Comnen, uitată cu totul, și acțiunea diplomaților români de la Budapesta, din 1944, despre care pînă de curînd nici măcar nu vorbise nimeni. Este datoria noastră să cercetăm atent tocmai această continuitate, care lămurește multe alte probleme legate de istoria noastră recentă.

RAOUL ȘORBAN : Mi-aș îngădui o observație în legătură cu cele spuse de dr. Carmilly și de Adrian Riza. Sînt de acord că ajutorul acordat acțiunii de salvare a evreilor în 1944 are rădăcini mai adînci. Așa cum istoria Holocaustului începe cu primele lagăre de muncă, istoria supraviețuirii începe cu primele acțiuni care se opun planurilor naziste. Dacă mă gîndesc la românii implicați în aceste acțiuni, constat că, în marea lor majoritate, e vorba de oameni care au manifestat o exemplară consecvență în afirmarea unor idei umanitare, opuse

ideologiei rasiste. Sînt însă mulți cei care au înțeles pericolul nazist sub presiunea evenimentelor. Din acest punct de vedere aș împărți perioada 1940—1944, din periodizarea propusă de dr. Carmilly, în două : I. 1940—1944 și II. aprilie—august 1944.

ADRIAN RIZA : Fără îndoială, există serioase temeiuri, și ele sînt evidente, ca să privim perioada în care se desfășoară acțiunea evreilor din Ungaria ca o perioadă distinctă, chiar în limitele stricte ale problemei pe care o discutăm. Pe de o parte, rețelele de refugiu au început să preia un număr din ce în ce mai mare de evrei din Ardealul de Nord și Ungaria, direct amenințați de aplicarea barbară a „soluției finale" în Ungaria. Pe de altă parte, tocmai în această perioadă a apărut necesitatea extinderii rețelelor existente, a înființării altor căi de refugiu și, odată cu aceasta, numărul românilor angrenați în acțiunea de salvare a crescut considerabil. Se înregistrează, indiscutabil, o implicare mai amplă a unor autorități și a unor personalități politice românești.

Dar nu e mai puțin adevărat că mai toate aceste elemente noi dezvoltă, extind și accelerează căi deja existente.

Grupul de subofițeri de la cercul de recrutare din Turda, despre care s-a vorbit și se vorbește în legătură cu acțiunea lui Ari Hirsch, apare pe urmele grupului Foica și a ajutorului activ dat salvării refugiaților evrei în perioada anterioară de colonelul Victor Cupșa, colonelul dr. Ghiță Bran, colonelul Taraș, ajutor care, de altfel, a continuat și despre care nu se vorbește, pentru că rețeaua tineretului sionist creată spontan la Turda în această ultimă perioadă nu îi vede. Este însă naivă părerea că un evreu putea fi mobilizat în cadrul muncii obligatorii la un organ militar, cum era Centrul de recrutare, avînd la dispoziție necontrolat formulare de ordine de chemare, foi de drum (deci documente inseriate), posibilitatea de a folosi mașina de scris și acces la codul (militar) intern, fără știința comandantului cercului. Acesta este cazul lui Moscovici. El a lucrat în grupul lui Hirsch Ari care își amintește că majoritatea refugiaților au călătorit astfel pe socoteala statului român, afirmînd că faptul se datorește „bunelor relații (ale lui Moscovici) cu organele de poliție și cu alte organe". Relația fundamentală era însă, evident, colonelul Cupșa, care însă nu putea să se ducă la Moscovici și să-i spună că el știe cum sînt folosite actele „sustrase".

Dată fiind situația din România, implicarea autorităților care au ajutat acțiunea de salvare a evreilor s-a făcut în condițiile unei „clandestinități" sui generis.

MIHAI UNGHEANU : O istorie prea puțin cunoscută, care n-a fost încă scrisă.

ADRIAN RIZA : Din motive de prudență, prin urmare, s-a adoptat o soluție aparent paradoxală, și anume ca ajutorarea acțiunii de salvare a evreilor să fie urmărită prin organele informative și sprijinită „discret" în condiții de semi-clandestinitate de către serviciile secrete (S.S.I. și Siguranță). Așa se explică faptul că la un moment dat, la consulatul din Cluj, nesigur din pricina consulului suspect de simpatii progermane, a apărut colonelul Mihail Gurgu și șoferul Releanu care au preluat legătura cu conducătorii românilor rămași sub ocupație, inclusiv în acțiunea de ajutorare a evreilor, în care de altfel s-au implicat direct.

Dar ei veneau pe urmele colonelului Medrea,

Refugiați ardeleni izgoniți de autoritățile horthyste de pe pămîntul străbun, în urma Diktatului fascist de la Viena.

inspector al Siguranței, a cărei prezență în zona Cluj (împărtășesc aici părerea lui Raoul Șorban) este strîns legată de rețelele de trecere spre România a refugiaților.

Avem a face cu un întreg capitol nescris al războiului secret dintre serviciile secrete românești și hitleriste, care începe și el cu mult înainte. Încă în 1937, Aureliu Weiss, fost deputat național-țărănist în Parlamentul român, a creat Asociația C.E.A. (Cultură, Educație, Ajutor), ca formă de camuflare, a lojei „Noua Fraternitate", după ce activitatea ordinului Bnei Brith fusese interzisă în România. Dar acest „camuflaj" era cunoscut de autoritățile românești. Deosebit de importantă a fost acțiunea întreprinsă de această asociație pentru salvarea refugiaților sosiți din țările ocupate de naziști. După cum scria Buletinul intern al Lojei Bnei Brith (nr. 10, iunie 1972, apud Taladot, Buletinul Institutului I. Niemirower, nr. 2, 1972, p. 70), „s-a obținut de la Siguranță aprobarea de găzduire a refugiaților, în care scop au fost închiriate trei hoteluri la București. La Constanța, în apropierea portului, a fost înființat un cămin cu o capacitate de o sută de locuri... (unde) s-au organizat și cursuri profesionale... spre a-i pregăti pe refugiați pentru o activitate productivă în Eretz Israel".

Este cît se poate de limpede că lucrurile s-au desfășurat și la Cluj-Turda după un același scenariu, deși organizațiile evreiești implicate nu

aveau nici o legătură una cu alta. Prin urmare, termenul unificator este acţiunea autorităţilor româneşti. Datorită aceleiaşi presiuni hitleriste, care era, nici vorbă, mai puţin directă şi mai slabă decît în 1944, încă în 1937 acestea încercau să „camufleze" acţiunea de ajutorare a refugiaţilor evrei. Lucrul este pe deplin explicabil dacă ne gîndim la presiunile la care a fost supus ceva mai tîrziu guvernul român în problema, mai greu de camuflat datorită amploarei şi publicităţii inerente, a refugiaţilor polonezi. E foarte semnificativ din acest punct de vedere faptul că autorităţile româneşti au fost stînjenite şi au considerat indezirabile acţiunile demonstrative ale unor grupuri şi personalităţi poloneze, preferînd o aceeaşi poziţie neostentativă.

Cred că nu mai este nevoie să adaug că S.S.I. şi alte servicii care erau implicate în problemă nu aveau nimic comun cu aparatul represiv al Siguranţei. Fără îndoială că se urmăreau şi controlarea acţiunii, inclusiv în vederea împiedicării infiltrării unor agenţi hitlerişti sau a evitării unor provocări.

În acelaşi fel s-a acţionat, de altfel, şi pe linia Ministerului Afacerilor Externe, în problema protecţiei diplomatice acordate evreilor cetăţeni români aflaţi în ţările ocupate de hitlerişti. Această acţiune, care, aşa cum ne arată documentele, n-a încetat practic niciodată, stă la temeiul activităţii legaţiei de la Budapesta şi a consulatului de la Oradea. Acţiunea grupului de diplomaţi români de la Geneva (V. V. Pella, Florian Manoliu) de care trebuie să legăm activitatea lui Mantello (Gh. Mandl), un alt personaj extrem de interesant, devenit consul al republicii San Salvador în Elveţia, considerat de diplomaţii români „omul lui Maniu", este şi ea o acţiune „acoperită" oficial. Mantello a avut un rol hotărîtor în campania de presă care a provocat intervenţiile făcute de Roosevelt, regele Suediei şi Papă pentru oprirea deportărilor din Ungaria. Ştim astăzi cu certitudine că „raportul Pella" cu privire la soarta evreilor unguri, folosit de Mantello împreună cu „Raportul Auschwitz" (Protocoalele Auschwitz), adus la Berna de Florian Manoliu, a fost întocmit la ordinul secret al lui Mihai Antonescu, transmis telegrafic consulatului de la Oradea, de altfel în acelaşi regim de „clandestinitate". Ion Isaiu a jucat şi în acest episod un rol remarcabil.

Toate acestea ne dau, într-adevăr, temei să privim ca o etapă distinctă etapa pe care o deschide aplicarea „soluţiei finale" în Ungaria, şi în care acţiunea românească de ajutorare a evreilor a căpătat amploarea maximă. Nu trebuie să uităm însă nici o clipă că este vorba de împrejurări externe care au influenţat o acţiune sistematică şi consecventă, începută cu mult înainte.

Din punctul meu de vedere, şi ţinînd seama de influenţa hotărîtoare pe care a exercitat-o asupra continuităţii acestei acţiuni, data de 30 august 1940 este însă la fel de importantă. Aşa cum spunea dr. Carmilly-Weinberger, Diktatul fascist de la Viena, pe care mă încăpăţînez să-l scriu cu K, a marcat o schimbare la fel de mare a datelor problemei, aşa cum se prezentau ele pînă în acel moment.

DR. MOSHE CARMILLY-WEINBERGER : La 30 august 1940, urmînd dispoziţiile şefilor lor, miniştrii de externe ai Italiei şi Germaniei au impus Dictatul fascist de la Viena. Transilvania a fost împărţită în două. A fost o decizie fatală. Cel puţin 180 000 de evrei au ajuns sub jurisdicţia Regatului Ungar.

RAOUL ŞORBAN : Într-adevăr, datele problemei au devenit cu totul altele. Îndată după Dictatul de la Viena a apărut cu brutalitate intoleranţa oficializată faţă de populaţia nemaghiară a teritoriului de nord-vest al României, locuit, la data Dictatului, de cca. 2 000 000 de români, de cca. 900 000 de secui şi maghiari, de peste 200 000 de evrei şi de cca. 40 000 de saşi. Intoleranţa şi agresivitatea au apărut sub forma şovinismului maghiar, a antiromânismului transformate în doctrine de stat.

Ar fi poate util să trecem în domeniul unor date şi împrejurări mai precise — şi verificabile — pentru a clarifica cît mai concludent natura relaţiilor dintre locuitorii teritoriului de nord-vest al României în timpul celor 4 ani de ocupaţie horthystă. Să apelăm înainte de toate la cifre : între 1940 şi toamna anului 1944 numărul românilor a scăzut considerabil datorită următorilor factori : peste 400 000 de români (din toate categoriile sociale) au fost expulzaţi ori s-au refugiat din teritoriul de nord-vest al României în România din cauza teroarei exercitată asupra lor : cca. 150 000 de români au căzut pe front ca soldaţi ai Armatei Regale Ungare, alţi cca. 100 000 de români — bărbaţi şi femei — erau fie mobilizaţi în companiile de muncă forţată, răspîndite din Ucraina pînă spre Rin, fie trimişi forţat în Germania — mulţi de către contele Bela Bethlen — ca braţe de muncă în fabrici de armament şi în agricultură. Dintre aceştia au revenit la casele lor doar aproximativ 20 000.

Dintre cei peste 200 000 de evrei existenţi în 1940, practic nu a mai rămas nici unul pe teritoriul de nord-vest al României în vara şi toamna anului 1944. Pînă şi casele lor, împreună cu toate bunurile mobiliare, au intrat în posesia unor maghiari. 92% din ei au fost deportaţi în lagăre de exterminare, unde cca. 90% au fost masacraţi. Dintre evrei au supravieţuit Holocaustului doar cei care au reuşit să treacă clandestin în România, unii dintre cei ce se aflau în detaşamentele de muncă şi cei, foarte puţini, întorşi din lagărele de exterminare.

În intervalul celor 4 ani de ocupaţie, numărul ungurilor din teritoriul de nord-vest al României a crescut, în schimb, cu cca 20 000 prin colonizări şi transfer de populaţie, intenţia oficialităţii fiind înlocuirea românilor şi evreilor prin unguri.

Pentru a înţelege mai bine împrejurarea la

care mă refer, voi aminti acea situație demografică care a alarmat, și nu fără temei, opinia publică din Ungaria. E vorba de o realitate anacronică : în Regatul Ungar trăiau mai mulți nemaghiari decît unguri. Abia în secolul XX, datorită asimilărilor forțate și a înglobării celor 800 000 de evrei în rîndul ungurimii, procentajul populației ungare a întrecut cu 1,4% pe cel al populațiilor nemaghiare.

Recent, în 1986, a fost reeditată la Budapesta o carte a lui Oszkár Jászi, **Formarea statelor naționale și problema naționalităților (A nemzeti allamok kialakulása és a nemzetiségi kérdés**, ed. Gondolat). La pagina 161 a acestei cărți se află un tabel din care rezultă că, în anul 1720, din populația întreagă a Ungariei, care îngloba 2 583 000 locuitori, erau unguri 1 161 000 (45%) și nemaghiari 1 421 000 (55%). În anul 1787, populația Ungariei crescuse la 8 003 000. Din aceștia, numai 2 322 000, adică 29%, era unguri, 5 681 000, adică 71%, fiind nemaghiari.

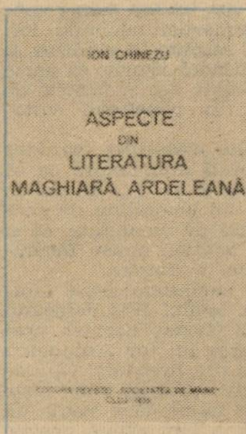
Abia în 1900 din numărul total al populației Regatului Ungar, care se cifra la 16 722 000 de locuitori, o majoritate de 51,4%, adică 8 389 000 erau unguri, 8 133 000 fiind nemaghiari.

La aceeași pagină a cărții, autorul arată că între 1787—1900, în Ungaria au fost „asimilați", adică transformați în unguri, cca 2 800 000 de nemaghiari.

Intențiile mai vechi ale Ungariei de a desfiinta naționalitățile prin orice mijloace au devenit evidente încă din primele zile de ocupație a teritoriului de nord-vest al României.

ADRIAN RIZA : Aș îndrăzni să afirm că aceste intenții se „radicalizaseră" ca urmare a campaniilor revizioniste care exacerbaseră șovinismul maghiar. Iată, de pildă, ce scria Nandor Urmanczy, în ziarul „Pesti Hirlap" din 15 aprilie 1932 : „Dacă ne vom recăpăta Țara... nu vom mai cultiva slăbiciunile vechii Ungarii... Slovacii, pan-slavii, daco-românii vor trebui să dispară de pe solul maghiar ! Ținuturile recucerite vor trebui considerate ca pămînt maghiar, chiar dacă sînt locuite de slovaci, valahi sau sîrbi. Ele vor rămîne maghiare pentru totdeauna, în conformitate cu legile naturii". Nici mai mult, nici mai puțin decît „legile naturii" ! Această incredibilă amețeală șovină a stat la temeiul vandalismelor care au prefațat ocupația ungurească în Ardealul de Nord. Crimele de la Ip sau Treznea, unde uităm adesea că alături de români au pierit și evreii satului, au fost pregătite de o ideologie rasistă nu mai puțin periculoasă decît hitlerismul.

Numărul mărturiilor privind acest fenomen, sursa lor, ne arată că nu este este vorba de impresii subiective. Solidaritatea dintre români și evrei, victime ale unei aceleiași politici discriminatorii și represive, este semnalată, de altfel, pînă și intr-o sinteză informativă redactată de poliția ungară (citată în cartea sa de către Csatari). O semnalează și rapoarte ale consulatelor române din Ardealul ocupat (document citat în culegerea lui J. Ancel, vol. X, p. 388). O opune „procentului uimitor de mare al opiniei publice (antisemite) maghiare" și o sinteză întocmită în aprilie 1946 de către Comunitatea foștilor deportați evrei din Ardealul de Nord (idem, p. 459). Aș cita și un pasaj din cartea lui Moshe Carmilly-Weinberger, **Memorial Volum** (New York, 1970) : „În primele zile ale intrării trupelor Armatei Ungare s-a manifestat deja comportamentul lor (al ungurilor) față de minorități. La Cluj, au fost spînzurați public un român și un evreu.

Mai tîrziu am aflat că au mai fost spînzurați încă trei tineri evrei din Cluj". În aceeași perioadă cînd românii erau expulzați din Ungaria, autoritățile Regatului Ungar au introdus în teritoriul de nord-vest al României, cu efect imediat, legile antievreiești și antiromânești, care au exclus practic din viața economică pe români și evrei.

RAOUL ȘORBAN : Atunci, în primele trei săptămîni ale ocupației horthyste, Armata Regală Ungară a ucis 919 români. Dar oare cîți alți români și evrei asasinați nu au putut fi numărați ? În aceleași trei săptămîni, au fost expulzați din teritoriul de nord-vest al României, din ordinul guvernului de la Budapesta, 90 % din intelectualii români și 90 000 de țărani români.

Statul ungar a folosit teroarea pentru a „purifica prin toate mijloacele" Ungaria de naționalități, astfel ca, intre noile frontiere ale statului, ungurii să devină majoritari. Dacă urmărim evenimentele din acest punct de vedere, adică din cel al inlăturării populației nemaghiare din Ungaria, vom observa fără efort că oficialitatea ungară, în realizarea acestui scop, s-a folosit de orice conjunctură. Înainte de 1918, a constrîns — prin mijloace economice — sute de mii de țărani români ardeleni să emigreze în S.U.A. și în Regatul Român ; începînd din 1940 a organizat expulzarea și masacrarea românilor, deportarea și masacrarea evreilor, sîrbilor.

Dacă programul aplicat împotriva acestor populații era asemănător, obiectiv, situația românilor trebuie apreciată ca fiind, totuși, mai bună decît a evreilor. În primul rînd, ei formau o masă compactă, puternic majoritară, în raport de unguri. În al doilea rînd, în vecinătate, de-a lungul unei granițe de sute de kilometri, se afla România care primea pe teritoriul său, în flux continuu, sutele de mii de români expulzați ori refugiați din Ungaria.

În perioada celor 4 ani de ocupație ungară, segregarea națională, rasială și religioasă a intrat în practica oficialității și a majorității populației maghiare din teritoriul de nord-vest al României.

DR. CARMILLY-WEINBERGER : Nimeni nu are calitatea de a ierta barbariile comise, indiferent de naționalitatea criminalilor, spuneam în conferința ținută la Institutul „N. Iorga", din care imi îngădui să citez în continuare. Nici evreii nu au dreptul să-și uite martirii, nici să-i

ferte pe asasinii neamului lor, tot aşa cum românii n-au dreptul să uite pe martirii neamului lor. Dimpotrivă, noi trebuie să retrăim în gîndirea şi simţirea noastră trecutul, fiindcă istoria, ca parte integrantă şi vie a prezentului, are şi funcţia de a instrui pe contemporani în beneficiul viitorului.

Evocînd barbariilor anilor 1940—1944, consider însă că este o datorie morală elementară ca să nu uităm şi să relevăm faptul că în acei ani în România a existat o rază de umanitate de care au beneficiat evreii. O rază de umanitate, ca şi un mod de gîndire şi de acţiune opuse formulelor antisemite, dominante în Europa.

La Institutul de istorie, subliniam acest fapt. După cum se ştie, în vara anului 1942 delegatul lui Eichmann la Bucureşti, Gustav Richter, credea că a şi obţinut aprobarea lui Ion Antonescu pentru deportarea evreimii din România. Operaţiunea a fost zădărnicită de acţiunile unor forţe politice din ţară. Se poate spune că e vorba de un caz fără precedent într-o ţară aflată practic sub ocupaţia armatei lui Hitler. La Bucureşti, exista un adevărat centru evreiesc, o conducere în cadrul căreia au activat Şef-Rabinul Dr. Alexandru Safran, Dr. Wilhelm Filderman, Misu Benvenisti, Dr. Nicolae Iancu şi alţii. Este meritul lor că în anul 1943 a fost readus în ţară un prim grup dintre evreii deportaţi în Transnistria, cu un mare număr de copii. Lupta pentru salvare, pentru supravieţuire nu a fost uşoară, dar conducătorii evreimii nu au pierdut speranţa. După părerea unor cunoscători ai situaţiei, condiţia reuşitei acţiunii de salvare a majorităţii evreilor din România s-a datorat unor condiţii speciale. Mai intii faptului că în timpul acesta România s-a arătat a fi mai puţin speriată de violenţa nazistă decît alte ţări ocupate de Germania hitleristă, apoi faptului că opinia publică românească, în general, nu era ostilă evreilor. În orice caz, în mod incontestabil, în spaţiul Europei Centrale şi Sud-Estice a existat o singură posibilitate pentru evrei de a ieşi din cercul de foc al teroarei naziste, o singură speranţă de a se salva. Refugiaţii evrei ajunşi în România din Germania, Polonia, Cehoslovacia, Ungaria — în anii cumplitelor mascare — aveau şansa de a pleca din porturile româneşti spre Palestina. Aşa s-a întîmplat şi în mai-iunie 1944. Oricum ar fi privită această stare de lucruri, în orice fel s-ar analiza cele petrecute cu evreii în România, din punct de vedere politic, internaţional etc., rămîne un lucru care nu se poate nega : faptul că atunci cînd lumea a privit insensibilă spectacolul nimicirii evreilor europeni, România a fost dispusă să primească refugiaţi evrei şi a fost gata să deschidă pentru ei porturile sale.

Această cale firavă spre viaţă era un lucru cunoscut şi de către evreii ce se aflau în iadul nazist. Astfel se explică drumul refugiaţilor de pretutindeni spre România. Veneau evreii din Varşovia strivită sub bombardamente, din Austria, din Cehoslovacia, veneau şi evreii din Ungaria.

ADRIAN RIZA : Cu un alt prilej îmi vorbeaţi de cîteva cazuri care arată cît de cunoscută era calea românească de salvare.

DR. MOSHE CARMILLY-WEINBERGER : Îmi amintesc de cîteva nume. De pildă de perechea Junger, din Polonia, de Herskovits Ruth şi Eva (două gemene născute la Hamburg) sosite de la Amsterdam împreună cu mai multe persoane însoţitoare, de un tată din Viena, pe care l-am întîlnit apoi la Afula în Israel, sau de un avocat care împreună cu familia s-a aşezat la Natania şi m-a căutat. Am falsificat un certificat de naştere pentru fiica lui care era grav bolnavă, pentru a putea fi internată oficial în spitalul evreiesc. Sînt cazuri care mi-au rămas vii în memorie, dar fără nume. Un caz deosebit e cel al perechii Junger. Junger servise în armata poloneză. Căzuse prizonier şi ajunsese împreună cu mulţi alţii într-un lagăr de prizonieri pe lîngă Kosice. Pe la sfîrşitul anului 1940, şi-a făcut apariţia în biroul meu împreună cu un alt camarad. Mi-a povestit că se însurase cu trei zile înainte de izbucnirea războiului, la Varşovia, unde locuia şi mama lui. Ce să facă ? I-am propus să-l trecem pe la Aiton în România. Să mă înştiinţeze unde i s-a găsit locuinţă la Bucureşti, iar eu voi încerca să capăt informaţii despre tînăra lui soţie şi mama sa, prin Crucea Roşie de la Geneva. Treceau săptămînile. Din Geneva, nici o ştire. În schimb, dintr-un hotel bucureştean soseau tot mai multe scrisori care mă implorau să grăbesc lucrurile. Junger nu mai avea răbdare. Voia să se întoarcă prin Bucovina la Varşovia, distrusă între timp de bombardamente. Am încercat să-l liniştesc şi să-l determin să renunţe la o asemenea întreprindere. În aprilie 1941, apare în biroul meu o femeie tînără, legată la cap cu o basma. „Mă numesc Junger Hava“, îmi spune. Nu-mi puteam crede urechilor. I-am pus în faţă scrisorile din Bucureşti ale soţului ei. A izbucnit în plîns. I-am expediat imediat lui Junger o telegramă cu următorul conţinut : „Kannst du Eva abholen ?“ Este dispus, adică, să vină la Turda să-şi aştepte soţia acolo ? Răspunsul a fost, fireşte, pozitiv. Mai tîrziu mi-au trimis o carte poştală prin care îşi exprimau recunoştinţa pentru „minunea“ întîmplată cu ei. Drumul Evei Junger din Varşovia în flăcări pînă la Cluj face dovada faptului că posibilitatea refugierii în România, acest „drum al vieţii“, era cunoscută evreilor din Polonia şi din alte ţări.

ADRIAN RIZA : Cine va putea întocmi vreodată o listă completă a celor care şi-au salvat viaţa pe această cale ? Ar trebui poate să reţinem dintr-un referat întocmit pe baza dosarului „Evreii din Budapesta/1944“ de către Ministerul român al Afacerilor Externe cifra de 51 537 de vize de tranzit acordate numai în cursul anului 1944 (Culegerea Ancel, X, p. 417). Nu se mai poate întocmi o situaţie exactă a anilor anteriori şi, cu atît mai puţin, a trecerilor nelegalizate. Cazurile care se pot reconstitui reprezintă o proporţie infimă. Cîţi dintre cei 25 000 de oameni care obţinuseră „scrisorile de protecţie“ elveţiene, atît de puţin respectate la Budapesta, au scăpat efectiv pe calea românească ? Ştim că o parte din „protejaţii“ lui Wallenberg au trecut şi ei în România. O altă personalitate salvată cu paşaportul românesc, întocmit de „funcţionarul legaţiei elveţiene“ Ion Isaiu, este Biss András (Andrei Bisu, în acest paşaport), membru în Comitetul de salvare constituit la Budapesta în ianuarie 1943.

Şi-au găsit refugiu în România mai mulţi rabini, personalităţi hasidice ilustre, ca Rabbi Haim Hager, „Vizschnitzer Rebbe“ ; Rabbi Rokeach, „Belzer Rebbe“ ; Rabbi Halberstam, „Bobover Rebbe“ etc. Recent apărutele amintiri ale Dr. Alexandru Safran pun, şi ele, în evidenţă multitudinea acţiunilor şi căilor de salvare folosite de organizaţiile evreieşte şi sioniste.

DR. MOSHE CARMILLY-WEINBERGER : Primele treceri organizate de frontieră s-au făcut prin Comitetul pentru refugiaţi, apoi prin Vaad Hahatzalah, Comitetul (local) de salvare. La începutul anului 1944, s-au angrenat în ope-

rație mișcările sioniste de tineret, care aveau legături cu centralele sioniste de la Budapesta, dar au existat legături și imbolduri și din partea mișcării sioniste care exista și activa în România. Vaad Hahatzalah, cu sediul la Constantinopol, care acționa în numele și ca reprezentant al Agenției Evreiești, se străduia să îndrume indirect acțiunea. Așa cum am amintit, acțiunea de salvare de la Cluj era legată de organizațiile evreiești de la Budapesta. Aceasta n-a exclus însă întreprinderile individuale ale unora ca, de exemplu, acțiunea lui Hirsch-Eldar Arie de la Turda, care s-a străduit să-i determine pe evrei să „treacă" în România și să-i ajute în acest sens. Despre acțiunea de salvare întreprinsă de Lehrman am cunoștință de la Raoul Șorban. E posibil ca el să fi luat legătura și cu mine, să se fi interesat de problemă și la mine, dar nu îmi amintesc limpede de acest lucru. Dacă m-aș întîlni cu el, ar ieși la iveală și alte amănunte.

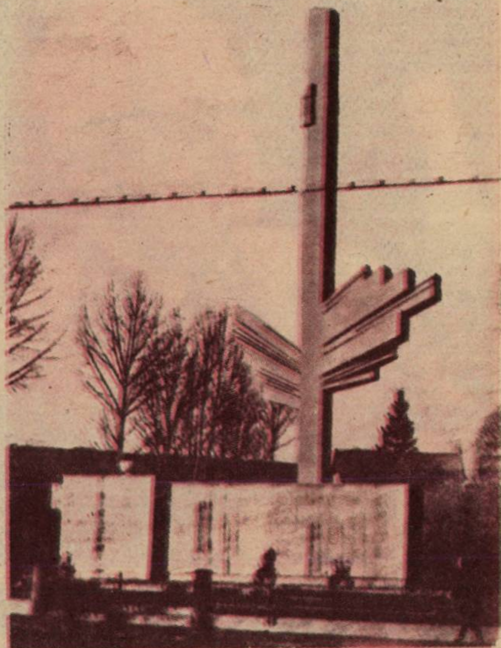
ADRIAN RIZA : După mărturia lui Hirsch Ari, la Arad, fiecare organizație sionistă avea propria rețea de trecere. Privite în perspectiva istorică, figurile unor personalități remarcabile ale vieții evreiești din România ca dr. Alexandru Safran, dr. Filderman, Benvenisti, aș adăuga aici și numele lui Zissu, acțiunea lor constantă menită să ducă la salvarea evreimii române capătă alte dimensiuni și impune o altă abordare, și în ceea ce privește rolul jucat în această problemă de o seamă de personalități românești. Căci fără sprijinul activ al unui mare număr de oameni politici, de militari, de înalți funcționari, de intelectuali, de clerici români, succesul acțiunii lor nu poate fi explicat.

Mi-aș îngădui să citez mărturia lui Aureliu Weiss, despre care am mai amintit, unul din secretarii lui I.M., care spunea despre acesta : „În ciuda tuturor reticențelor inspirate de reminiscențele politice ale dominației maghiare în Transilvania și de atitudinea sentimentală a evreilor din regiunile alipite la România după război, Maniu era un om plin de omenie, echilibrat și sensibil. El nu era tocmai filosemit, dar era conștient de limitele care trebuie impuse arbitrariului și urei" (Culegerea Ancel, vol. VIII, pp. 605 și urm.). Această conștiință a limitelor care trebuie impuse arbitrariului și urii a determinat atitudinea și, în orice caz, acțiunea practică a majorității personalităților politice responsabile, indiferent de opțiunile lor în alte probleme, și a dus la opoziția **establishment**-ului politic față de planurile hitleriste de exterminare a evreilor.

Ea este o expresie directă a instinctului popular, a componentei „democratice" de care vorbea aici Mihai Ungheanu sau, ca să folosim o formulă împămîntenită, a omeniei acestui popor. Pentru cine cercetează documentele epocii, lucrul acesta este cît se poate de limpede. Iată, de pildă, ce scria T. Theodorescu-Braniște în 1936 : „În tot ce face extrema dreaptă nu este nimic original, nimic românesc. De la uniforme, pînă la procedeele violente, totul este furat fără rușine din planul de lucru al lui Adolf Hitler. **Curentul de dreapta este cel mai străin de spiritul românesc".** (Cuvîntul liber, 18.II.1936, s.m.).

Despre incompatibilitatea dintre hitlerism și acest spirit au vorbit în acei ani personalități atît de diferite ale culturii și literaturii române.

Aș mai cita un fragment dintr-o scrisoare a lui Pamfil Șeicaru către Mihai Antonescu, primul intervenind în favoarea evreilor deportați în Transnistria. Este vorba de o scrisoare personală, de caracter confidențial, care a fost publicată abia în 1972, în Israel (Toladot, nr. 2, 1972, p. 56—57). „Să nu uităm că sîntem poporul care avem cuvîntul **fără** egal în nici o **altă** limbă, omenie, care este (nu — n.m.) numai bunătate, înțelegere umană ; mai cuprinde și sensul activ al mîngîierii aproapelui care suferă. **Nu din socoteli politice, să cadă** (socotelile politice — n.m.) **pe planul al doilea,** ci dintr-o voință de a reda poporului român, în această deslănțuire de sălbăticie, adevărata lui imagine, omenia ; să duceți la bun sfîrșit lupta începută contra violențelor unei politici (indescifrabil ; probabil „impuse", dat fiind contextul scrisorii — n.m.)".

Monumentul ridicat în memoria martirilor de la Ip (Sălaj)

Nu interesează aici nici persoana, nici activitatea anterioară și nici motivația intervenției sale în favoarea evreilor, sau oportunismul lui Pamfil Șeicaru. Este însă semnificativ faptul că argumentul de greutate al pledoariei lui este omenia poporului român și faptul că, în cunoștință de cauză, fără îndoială, el îl folosește față de Mihai Antonescu.

Într-un studiu privind atitudinea României față de evrei, de altfel foarte judicios, al unui istoric israelian întotdeauna exact și informat, am întîlnit expresia „criptoantisemit" aplicată față de o serie de personalități care nu s-au manifestat fățiș în favoarea evreilor sau care păreau indiferenți față de problemă în perioada interbelică. Mărturisesc că formula nu îmi place, poate și fiindcă seamănă cu una vehiculată prea des, în sens invers, într-o anume literatură : „criptofilosemit". Dar nici nu înțeleg prea bine noțiunea. De ce nu și-ar fi afirmat niște antisemiți, ca să zic așa, gîndurile și pornirile într-o epocă în care

Colonelul medic Gheorghe Bran

curentul antisemit se manifesta atît de zgomotos și de virulent și în Europa și în Statele Unite ? La cumpăna apelor, în cumplită clipă a adevărului, foarte mulți din acești „criptoantisemiți", puși în fața unei alternative cumplite, au hotărît „să fie oameni", asumîndu-și toate riscurile unei asemenea atitudini într-o vreme a sălbăticiei și violenței. Nu i-am putea numi, mai degrabă, „criptofilosemiți", dacă tot utilizăm o asemenea terminologie și dacă ne gîndim la eficiența practică nu a vorbelor, ci a acțiunii lor, la sprijinul pe care l-a găsit opera de salvare a evreilor din partea unora dintre ei ?

În realitate, singurul element generalizat care, dincolo de conjuncturi și de calcule politice sau personale, poate explica reacția de respingere manifestată de lumea politică românească, față de „soluția finală" este refuzul implicit față de silnicie, față de nedreptate și violență, pe care îl presupune „omenia" așa cum o înțelege acest popor. O mulțime de oameni care nu erau „filosemiți" au reacționat față de brutalitate, ca brutalitate. Revolta lor spontană în momentul impactului cu brutalitatea rasistă organizată a oferit suportul, aș zice infrastructura spirituală, pentru acest „fenomen unic în Europa" pe care îl reprezintă reacția oficială românească față de „soluția finală".

Din motive de conjunctură, imediat după încheierea războiului, nu știu dacă și în alte părți, foarte mulți oameni care s-au manifestat ca atare în clipele decisive ale marelui examen de conștiință pe care l-a reprezentat Holocaustul evreimii europene au fost tratați pe dos. A prevalat atunci, în cele mai multe cazuri, reputația lor „criptoantisemită" sau chiar li s-a creat ad-hoc o asemenea reputație. Aș cita un caz extrem, așa cum îl vede un martor ocular din Israel, Beatrice Simovici (Revista mea, 21 iunie 1985, p. 28—61). Este vorba de colonelul Chirilovici, „un om cinstit, de omenie și foarte curajos... care (în ziua de 29 iunie 1941, la Iași) a reușit să salveze multe vieți... Acest Om, scrie Beatrice Simovici, a fost (după război) arestat, închis și judecat ca criminal de război. La proces au plecat mulți evrei din Iași ca să depună mărturie în apărarea lui. Printre ei, dr. Iosef Schwartz, fratele soțului meu care murise în pogrom. Dar Chirilovici s-a sinucis în închisoare. Cred că mai există în România o parte din familia lui. Eu gîndesc că s-ar cuveni să se planteze un pom la Yad Vashem spre cinstirea memoriei lui, așa cum se obișnuiește față de acei neevrei care, în cumplitul Holocaust, au salvat de la moarte evrei".

Cazul colonelului Chirilovici este, probabil, un caz-limită. Dar nu cred că e singurul și cred că el pune istoricilor o problemă fundamentală. Nu se poate explica prin raportare repetată la indivizi, oricît de specifice (individualizate) ar fi motivațiile atitudinii lor comune, o „stare de spirit" generalizată, un fenomen de „psihologie socială" și, deci, de caracter istoric evident. Generalul Avramescu, generalul Dumitru Popescu (evocat recent de dr. Al. Safran), col. Chirilovici, col. Cupșa, col. Taraș, col. Bran, colonelul Medrea, colonelul care și-a „împrumutat" uniforma agentului trimis de Filderman în Transnistria (și ofițerii superiori care i-au „împrumutat" avionul cu care a călătorit), locotenent colonelul Sabin Motora, cpt. Stino (de la Dorohoi, evocat de asemenea recent de Mendel Maier din Rehovot), lt. de rezervă Iacov (pomenit de ing. Moisi Avram din Bat Yam) au salvat mii, poate zeci de mii de oameni pentru care au rămas necunoscuți și care nici nu puteau bănui că în spatele „norocului", al „șansei", al unei „întîmplări fericite" care le-a salvat viața se află ofițerul „criptoantisemit" întîlnit la cercul de recrutare sau la munca obligatorie.

RAOUL ȘORBAN : Realitatea acelor vremuri este într-adevăr cu mult mai complexă decît reprezentarea ei din versiunea retrospectivă fixată în anii imediat următori războiului. Lucrurile nu erau nici simple și, foarte adesea, nici foarte clare. Și în orice caz nu atît de categorice pe cît ar fi voit interpretările partizane.

ADRIAN RIZA : Tocmai asta e problema. Mă întreb dacă nu e timpul, în perspectiva jumătății de secol care s-a scurs de atunci, în lumina uriașei documentări accesibile astăzi, să repunem interpretarea istorică în drepturile sale. Să înlocuim impresiile fragmentare cu o viziune globală obiectivă a evenimentelor.

România a fost singura țară din Europa cotropită care nu a impus evreilor purtarea „stelei galbene". Singura țară care nu a admis deportarea evreilor în lagărele de exterminare. Singura țară care a îngăduit, pe toată perioada persecuțiilor rasiale, tranzitarea sau adăpostirea refugiaților. Singura țară care a facilitat consecvent emigrarea în Palestina. Singura țară care a permis inspectarea lagărelor de muncă de către Crucea Roșie internațională. Singura țară care a îngăduit corespondența și ajutorarea evreilor internați. Singura țară în care unanimitatea clerului superior (Patriarhul Nicodim, episcopii Colan, Bălan și Tit Simedrea, episcopul Hossu etc.) a ajutat evreii în restriște.

Se cere o altă explicație decît cea care vrea ca în spatele acestei serii de „unicități" să stea o serie de „indivizi". Este astăzi evident că lucrurile nu pot sta așa.

Dr. Carmilly-Weinberger a evocat activitatea desfășurată de dr. A. Safran, de Filderman, de

Benvenisti în favoarea evreilor refugiati. Nu s-a scris încă nici istoria acestui grup de oameni inimoși, inteligenți, hotărîți, devotați pînă la sacrificiu, neamului din care făceau parte. O asemenea istorie ar trebui neapărat să explice si o altă „unicitate" românească.

După cum se știe, în toată Europa aflată sub influenta Germaniei hitleriste, în „preliminariile" acțiunii organizate de exterminare a evreilor intra de obicei crearea unui **Judenrat**. Urmărind acest scenariu, rolul **Judenratului** în România urma să fie jucat de Centrala evreilor, creată de altfel cu ajutorul „consilierului" de poliție SS Richter. Deși, oficial, singurul organism evreiesc recunoscut în relațiile cu autoritatea era acesta, în România conducerea comunitară reală era asigurată de un Consiliu a cărei situație specială este subliniată de dr. Safran, unul din membrii lui. În contactele lui cu „înalte personalități guvernamentale" i s-a comunicat că ele nu privesc Centrala evreilor, deci organismul creat de guvern, ca pe „adevăratul reprezentant al comunității evreiești". Dr. Safran caracterizează organul conducător „legal" al evreilor drept „un sistem birocratic instituit de guvern pentru a executa ordinele primite din afară". Gingold, nefericitul președinte al Centralei evreilor, „gauleiterul" oficial al evreilor, „nu avea contacte directe cu guvernul român", în timp ce Filderman, reprezentantul Consiliului „ilegal" era primit de mareșalul Antonescu. „Absurditatea situației din timpul acela, scrie dr. Al. Safran, poate fi rezumată în felul următor : guvernul antisemit, executînd ordinele germane, instituie o Centrală a evreilor pe care guvernul însuși nu o ia în seamă. În același timp, guvernul adevărat primește pe rabinul șef ales și pe ex-președintele Federației evreilor și îi tratează cu respectul cuvenit, ca pe adevărații reprezentanți ai populației evreiești".

E locul să se întrebăm cîte „guverne antisemite" din Europa timpului considerau că reprezentanților evreilor li se „cuvine" un respect oarecare ? Nu vom înțelege mare lucru din istoria acelor timpuri dacă nu vom înțelege că toată atitudinea autorităților românești stă sub semnul presiunii și ingerințelor hitleriste. Și că era o atitudine de rezistență față de aceste presiuni. „Clandestinității" sui-generis în care activa Consiliul evreiesc îi corespunde „clandestinitatea" sui-generis în care trata problema autoritatea românească. Este în afară de orice îndoială faptul că organele românești de ordine, șefii „opoziției democratice" sau Ion Antonescu cunoșteau activitatea Consiliului, inclusiv legăturile lui cu străinătatea, care s-au făcut cîteodată prin oficiali români și au fost discret protejate împotriva intervenției oricînd posibilă a organelor germane de contrainformatii.

Nu este limpede dacă Consiliul a acționat organizat în acest sens (se pare mai degrabă că nu, și că lucrurile s-au așezat de la sine), dar faptele arată că fiecare din membrii săi a întreținut o linie proprie de contacte cu cercurile conducătoare românești.

Dr. Filderman a avut legătura cu Ion Antonescu si cu o seamă de personalități cu acces facil la seful statului (Dr. D. Lupu, Dr. N. Lupu etc.), cu conducători ai partidului liberal etc. ; dr. Al. Safran a păstrat contactele cu casa regală (în special cu regina-mamă), cu înaltul cler și cu o seamă de diplomați neutri. Benvenisti a discutat curent problemele ridicate de situația evreilor cu I. M. (de altfel, după spusele dr. Safran, bine informat, prin intermediul unor evrei membri ai partidului național-țărănesc). Mai tîrziu, Zissu a acaparat legăturile cu Mihai Antonescu.

Colonelul Cupșa, comandantul cercului teritorial Turda

Am insistat în mod deosebit asupra unor aspecte care integrează, fără îndoială, și ajutorul acordat de România operei de salvare a evreilor din Ardealul de Nord.

Dr. CARMILLY-WEINBERGER : Eu mă voi restringe la acțiunea de salvare din nordul Transilvaniei — regiune aflată sub ocupația Regatului Ungar între 1940—1944 —, o acțiune care constituia firește o parte integrată acțiunilor din România, fiindcă aici avea să continue.

Data de 27 martie 1944 a însemnat o schimbare catastrofală în istoria evreimii din teritoriul de nord-vest al României. Atunci a început să funcționeze la Cluj administrația de tip nazist. Începînd cu această dată, problema refugiaților a devenit nu numai foarte grea ; era în pericol chiar viața lor.

Din septembrie 1940 pînă în aprilie 1944, munca Comitetului de Ajutorare a Refugiaților a fost preluată de „Vaad Hahatzalah" (Comitetul de Salvare), ai cărui membri — în afară de mine — erau Dr. Ernest Marton, prim-redactor al ziarului „Uj Kelet", unul dintre conducătorii Uniunii Sioniste din Transilvania, fost deputat în Parlamentul României, Hillel Dantzig, Ernest Hatszegi (ambii colaboratori ai ziarului menționat) și Ion Guttfried, membru în conducerea direcției sioniste a asociației „Barissia". În luna aprilie, au aderat și au participat la acțiunea de salvare pionierii tineretului sionist gata de orice sacrificiu, din curajoasa organizatie „Chalutz".

Asa cum subliniam si în conferința mea de la Institutul N. Iorga, în această perioadă, din septembrie 1940 pînă la 27 martie 1944, organi-

Episcopul Iuliu Hossu

zația „Vaad Hahatzalah" nu și-a putut desfășura activitatea în mod deschis. Autoritățile ungare nu erau umane, așa cum fuseseră cele românești. Operațiunile de salvare au devenit din ce în ce mai grele și dificile, fără să înceteze însă. În urma dictatului de la Viena, România și Ungaria erau despărțite de o lungă și greu controlabilă linie de frontieră. Această graniță se întindea de la Békéscsaba pînă lîngă Brașov. Orașele Cluj, Oradea și, într-o oarecare măsură, Tîrgu Mureș se aflau în apropierea acestei frontiere. Clujul era cel mai aproape de graniță, la numai cîțiva kilometri de Feleac. S-au putut astfel constitui cîteva căi de salvare spre România. În acei patru ani, membrii „Comitetului de Salvare" din Cluj și alte orașe au fost recrutați, în special, din rîndurile tineretului organizat în mișcarea sionistă. Ei au creat locurile prin care refugiații se puteau salva, trecînd din Ungaria în România. Tot ei au ajuns în legătură, mai tîrziu, cu comitetul central „Vaad Hahatzalah", creat în 1943, în fruntea căruia a fost desemnat Dr. Rezsö Kasztner, ginerele președintelui comunității evreilor neologi din Cluj, Dr. Iosif Fischer.

Cel mai potrivit punct de trecere de pe platforma Feleacului, de lîngă Cluj, părea să fi fost satul Aiton, situat pe teritoriul României. În mod logic, prin urmare, au fost create legături cu locuitorii acestui sat pentru a găsi printre ei oameni dispuși să treacă clandestin peste graniță, pentru o sumă oarecare, refugiați evrei. Era, firește, o operațiune care expunea viața „contrabandistului" la pericol de moarte. Terenul era dificil, accidentat. Dealuri și văi. Numai tinerii puteau să parcurgă pe jos un asemenea drum de cîteva ore.

Așa zisul „tijjul", adică „drumul salvării", a fost inaugurat la începutul anului 1941, fiind apoi lărgit. Au fost create alte drumuri de salvare, a căror activitate a atins apogeul în lunile aprilie-iunie 1944.

Lîngă Aiton, spre Turda, au mai fost create punctele de la Luduș și Sărmaș. Apoi la Arad; Oradea, Beiuș, Tinca, aici cu direcția spre București, unde soseau cu documente false. Pe această cale au fost salvați de la moarte circa 15—16 mii de refugiați evrei. Cei mai mulți pe granița de lîngă Cluj : 6—8 mii (între 1940—1944 : 3—4 mii ; în lunile aprilie-iunie 1944 ; 3—4 mii). Pe linia Békéscsaba—Arad circa 6 mii, la alte puncte (Oradea, Tinca, Luduș, Sărmaș) circa o mie.

Cifrele corespund cu cifra dată de „Vaad Hahatzalah" din Budapesta, care apreciază numărul refugiaților salvați prin România la 16 000, cifră care nu cuprinde pe refugiații sosiți la Sulina cu vapoarele.

ADRIAN RIZA : Avem astăzi la îndemînă documente care arată că la această cifră trebuie adăugate multe mii de evrei trecuți în și prin România pe alte filiere, inclusiv printr-o filieră care duce direct la Raoul Wallenberg.

Dr. CARMILLY-WEINBERGER : Aminteam în conferința mea preceptul talmudic : „Cine salvează un om, salvează o lume întreagă".

Din depărtarea celor 44 de ani care au trecut, dispunem de acea perspectivă istorică, care ne permite să cîntărim semnificația salvării vieții refugiaților evrei — și neevrei — într-o lume însîngerată și inumană.

În primul rînd putem afirma ca un fapt cert că nu am fi fost capabili să realizăm operația de salvare, dacă nu am fi primit ajutor din partea unor oameni, neevrei, cu gîndire umanistă antifascistă.

Și cînd reexaminez trecutul, în fața mea apare în special figura unui om, care fără nici o ezitare s-a alăturat celor prigoniți, întinzîndu-ne mîna sa protectoare și frățească. Acest om a fost Raoul Șorban.

RAOUL ȘORBAN : Poate este necesar să fac unele referiri la propria mea persoană, ca astfel să se clarifice prezența unui tînăr istoric de artă și pictor în desfășurarea unor acțiuni fără nici o contingență cu preocupările sale obișnuite.

Înainte de Dictatul fascist de la Viena am deținut funcția de director al cabinetului Rezidentului Regal din Cluj, prof. dr. Coriolan Tătaru, care administra 7 dintre cele 11 județe răpite de Ungaria la Viena.

Datorită acelei funcții, cercul cunoștințelor mele s-a lărgit considerabil, dincolo de lumea cultural-artistică care îmi era familiară. Dintre personalitățile din viața socială a evreilor din Transilvania, datorită funcției mele de la Rezidență, i-am cunoscut, printre alții, pe Șef Rabinul Clujului, Dr. Moshe Carmilly-Weinberger, și pe Dr. Ernest Marton, reputat publicist și director al ziarului „Uj Kelet", publicație oficială a evreimii de orientare sionistă și de cultură maghiară din România.

Aceste două personalități aveau să aibă un rol hotărîtor în clarificarea și consolidarea relațiilor dintre români și evrei, dar mai ales în organizarea acțiunii de salvare, care a luat amploare în primăvara și vara anului 1944, datorită căreia au fost salvați de la deportare, de la moarte... oare cîți evrei ?

Clarificarea, atît a împrejurărilor în care a decurs această acțiune, cît și a numărului celor salvați, devine tot mai dificilă, fiindcă, ținînd seama de durata vieții oamenilor, puțini mai sînt în viață dintre participanții ori beneficiarii acelei acțiuni. Pe de altă parte, unii, care ar

mai putea vorbi, reuză s-o facă — ferindu-se astfel de tot felul de complicații posibile. Alții, pur și simplu, vor să tacă.

După aprecierea mea, ar merita ca această acțiune să fie cunoscută, nu atît datorită implicării în realizarea ei a numeroși români, cît mai ales datorită faptului că evreii înșiși au dreptul să cunoască — și în perspectiva istoriei — nu numai pe dușmanii și asasinii poporului lor, ci și pe prietenii pe care i-au avut.

Legătura mea cu Șef Rabinul Clujului necesită unele explicații.

S-a întîmplat anume ca la o vizită a fostului rege al României, Carol II, în cadrul recepției de la Rezidență, Șef Rabinul Clujului să facă o foarte bună impresie asupra regelui. Cerînd informații de la prof. Dr. Coriolan Tătaru, acesta s-a exprimat elogios, cunoscînd — și relevînd — calitățile deosebite ale foarte tînărului, pe atunci, Șef Rabin Dr. Moshe Carmilly-Weinberger. Mie mi-a revenit sarcina de a-l informa pe acesta despre dorința regelui ca Șef Rabinul Clujului să candideze pentru funcția de Șef Rabin al Cultului Mozaic din România.

Ne-am reîntîlnit apoi în 1941, deci după ocuparea teritoriului de nord-vest al României de către horthyști, cînd, în fața unui boicot îndreptat împotriva meseriașilor și liber profesioniștilor evrei și români, boicot organizat de către cei ce-și ziceau „societatea maghiară creștină" și erau organizați în „Asociația Baross". Șef Rabinul Clujului și-a amintit de mine cînd s-a hotărît să acționeze în favoarea celor boicotați. Din inițiativa sa, a intervenit o înțelegere cu episcopul român dr. Iuliu Hossu, în urma căreia a luat ființă un birou de mijlocire între meseriașii români și evrei și eventualii lor clienți, tot români și evrei.

Acest birou, care a funcționat de la începutul anului 1941 pînă în martie 1942 în atelierul meu de pictură, a fost condus de Ernest Fischer și de mine, ajutați de zugravul Timofi. Biroul și-a încetat activitatea fiindcă Fischer a fost trimis în Ucraina cu o companie de muncă, iar eu am fost arestat, apoi „mobilizat" într-o companie specială de pedeapsă (7—16 különleges büntetö munkàs-szazad).

Un alt moment al legăturii mele cu Șef Rabinul Moshe Carmilly-Weinberger s-a datorat unei împrejurări mai neobișnuite.

La Cluj, pe atunci oraș de graniță, au început să apară, încă din anul 1941, francezi (neevrei), dintre cei care, reușind să evadeze din diverse lagăre germane, se furișau spre România. Informați despre configurația națională a populației din zona de frontieră, acești francezi căutau să intre în legătură fie cu românii, fie cu evreii, cerînd să fie ajutați să treacă în România.

Primul caz cînd un francez a apelat la mine a fost în iarna 1941/42. Un prieten maghiar, pictor, era concentrat în Biroul de contraspionaj al armatei ungare din Cluj. Un francez, evadat dintr-un lagăr din Germania, a fost arestat la frontiera ungaro-română și se afla sub ancheta Biroului de contraspionaj. Francezul a reușit să schimbe cîteva fraze cu pictorul Peter Balázs, prietenul meu, care la rîndul său m-a informat pe mine. Prin soții Carmen și Leontin Mureșianu l-am avertizat pe Consulul Franței din Cluj, Charles Claudon. Francezul, după ce și-a recăpătat libertatea, m-a rugat să-l ajut ca să treacă granița în România.

La acea dată, nu aveam nici o experiență în organizarea unor astfel de acțiuni. Știam însă

Dr. Coriolan Tătaru

că Șef Rabinul Dr. Moshe Carmilly are sub control, de mai multă vreme, o rețea prin care erau trecuți în România mai ales evrei refugiați din Polonia, ca și din alte regiuni aflate sub ocupația hitleristă. După ce l-am informat asupra situației francezului, Dr. Moshe Carmilly a încuviințat ca acesta să fie trecut în România de către oamenii lui. Au mai fost apoi trecuți cel puțin încă 10 francezi cu ajutorul Șef Rabinului.

Cu acest prilej, am intrat în legătură cu Mendi Lehrmann, un foarte inventiv și priceput conspirator. Înainte de a mă referi la colaborarea mea cu Lehrmann, trebuie să arăt că, pentru mine, ajutorul salvator pe care Moshe Carmilly l-a dat unor neevrei, cînd evreii înșiși se aflau în mare pericol, constituie o superbă manifestare de solidaritate umană, care ar merita să fie consemnată în cronica acelor vremuri și cunoscută de opinia publică.

DR. CARMILLY-WEINBERGER: Așa cum spuneam mai înainte, destinul comun apropie oamenii. Astfel se explică faptul că în martie 1944 evreimea a găsit înțelegere și ajutor din partea conducătorilor vieții politice și religioase românești din teritoriul de nord-vest al României. Promotorul acestei apropieri a fost Raoul Șorban. Dacă nu mă înșeală memoria, m-am întîlnit de multe ori cu Raoul Șorban prin anii 1938—1940. L-am cunoscut ca secretar principal al rezidentului regal Coriolan Tătaru. Am fost de multe ori în cabinetul rezidentului, în calitate de prim rabin al cultului neolog din Cluj, precum și cu prilejul sărbătorilor naționale și al altor sărbători cînd mi-a revenit rolul oficial de a exprima bunele urări ale comunității evreiești rezidentului și, la 25 decembrie 1939, în fața regelui.

Raoul Șorban mi se arăta atunci ca un tînăr inteligent, cu o înfățișare plăcută, îmbrăcat elegant. Purta ochelari. Era curtenitor și binevoitor. După solemnitatea primirii regelui, el a fost cel care mi-a comunicat dorința acestuia de a mă vedea la București ca rabin șef al României, dorință pe care regele și-o exprimase față de rezidentul Tătaru.

Această legătură, pe care am putea-o numi oficială, s-a transformat apoi într-una camara-

Raoul Şorban în 1943

derească. Eram amîndoi la greu. El ca român, eu ca evreu. Ne-am dat mîna, pentru ca uniţi de acelaşi destin, să ostenim împreună în interesul fraţilor noştri. Am încercat să îmbunătăţim situaţia românilor şi evreilor discriminaţi şi ajunşi într-o stare grea, silindu-ne să le asigurăm pîinea ce le fusese luată de la gură. Eu îmi amintesc că iniţiatorul acestei acţiuni a fost Raoul Şorban. Şi-a transformat atelierul într-un adevărat „birou de plasare", mijlocind găsirea de clienţi pentru evreii şi românii care îşi pierduseră posibilitatea de a-şi cîştiga existenţa. Am întocmit o listă cu meşteşugari evrei cărora, prin mijlocirea lui Şorban, li s-a găsit de lucru. Principala noastră cale de lucru era telefonul. Aşa s-au desfăşurat lucrurile aproape un an, după care ungurii l-au arestat pe Şorban.

În primele zile ale lunii aprilie 1944, pe cînd alergam în căutare de ajutor, m-am întîlnit cu el şi cu Emil Haţieganu la prefectură, încercînd să îl văd pe prefectul Inczédy-Jocksman Odön. Şorban a văzut situaţia grea în care mă aflam şi s-a oferit să mă ajute. A venit la mine. Cred că îşi dădea seama de destinul cumplit care îi aştepta pe evrei. I-am cerut ajutorul pentru trecerea „dincolo", în România, a celor ce căutau scăpare. Aici s-a manifestat mai apoi întreaga omenie, atitudinea umanistă a lui Raoul Şorban. În primejdie se cunoaşte prietenul adevărat. Fără el, ar fi fost greu să fie dusă la îndeplinire, într-un timp scurt, acţiunea de mare amploare a salvării, în cele mai periculoase împrejurări. Şi-a asumat toate riscurile. A mobilizat pe conducătorii religioşi şi politici ai românilor, a recrutat „contrabandişti" care erau dispuşi să ne vină în ajutor. A îndeplinit funcţia de om de legătură între mine şi ei. A încetat această activitate doar atunci cînd l-am avertizat că Gestapoul îl urmăreşte şi că nu aş vrea să sufere.

La Bucureşti a dat din nou dovada omeniei sale, de domeniul rarităţii, cînd a luat legitimaţiile nenominalizate pe care ni le dăduse I. M. şi a plecat cu ele înapoi, peste graniţă, la Cluj, să le împartă celor ajunşi în pericol de moarte. A adus de acolo vestea catastrofală că în oraş nu mai sînt evrei şi că templul a fost aruncat în aer. A binemeritat, fie şi tîrziu, mulţumirea şi recunoştinţa poporului evreu, atunci cînd, la 7 aprilie 1987, a primit la Yad Vashem, la Ierusalim, titlul de „Drept al popoarelor".

Nu se pot enumera pe scurt toate acele iniţiative ale lui Raoul Şorban, care au fost decisive în evoluţia unor importante operaţiuni. Pe scurt aş aminti un fapt decisiv pentru destinul operaţiunii, anume că prin mijlocirea lui Raoul Şorban s-a realizat o largă cooperare, cu participarea lui Emil Haţieganu, a episcopului Iuliu Hossu, a lui Aurel Socol, a mai multor preoţi ca Titus Moga, Florea Mureşanu, Vasile Astileanu, Cosma Stănescu şi a altora, a lui Eugen Filotti, ministrul României la Budapesta, a consulului României la Oradea Mihai Marina, a colonelului Mihai Gurgu, ataşat militar la consulatul din Cluj — cu maşina căruia au fost trecuţi peste graniţă în România mai mulţi evrei şi neevrei, între ei Dr. Ernest Marton —, şi a colonelului Victor Cupşa din Turda, datorită căruia s-au obţinut sute de documente de călătorie pentru evreii refugiaţi în România, a profesorului dr. Coriolan Tătaru din Sibiu şi a multor altora. Datorită acestei colaborări a fost mobilizată populaţia românească de-a lungul întregii frontiere româno-maghiare, care, în mod dezinteresat, a facilitat trecerea graniţei de către evrei.

Dr. Ernest Marton şi cu mine am convenit cu Emil Haţieganu ca doi-trei dintre conducătorii evreilor din teritoriul de nord-vest al României să treacă în România pentru a lărgi căile de trecere peste graniţă pe de o parte, pe de alta pentru a obţine din partea factorilor oficiali din România un statut de siguranţă pentru refugiaţii evrei.

Guvernul român se afla sub presiunea continuă a germanilor, care erau informaţi despre fuga evreilor din Ungaria în România. Consulul Germaniei de la Cluj informa conştiincios ambasada Germaniei de la Bucureşti despre amploarea trecerii graniţei de către evrei în România. Ion Antonescu a şi trebuit să publice, la 3 mai 1944, un decret prin care evreii care treceau clandestin graniţa erau condamnaţi la moarte, ca şi cei care le ofereau adăpost. Frontierele României urmau să fie păzite şi de către soldaţi germani. În legătură cu acest decret, trebuie însă să menţionez că nu cunosc nici un caz de condamnare la moarte a vreunui evreu pentru trecerea frauduloasă a frontierei României în perioada mai-septembrie 1944.

ADRIAN RIZA : Sîntem astăzi în măsură să lămurim şi alte împrejurări care păreau de neînţeles contemporanilor. Ştim acum, dintr-un mesaj al lui Filderman adresat, la 11 iunie 1944, lui R. Resnik, conducătorul Jointului de la Istanbul, că acest ordin a fost dat într-adevăr sub presiunea hitleriştilor (Cota documentului în Arhivele Yad Vashem este P-6/91. V. culegerea Ancel, vol. VIII, p. 76). Filderman îl informează pe Resnik că a fost „asigurat oficial... că evreii refugiaţi din Ungaria vor fi primiţi în România" şi că ordinul de executare a celor

ce intră ilegal în România „nu se va aplica niciodată". cum nici nu se aplicase.

Dr. CARMILLY-WEINBERGER : Tocmai fiindcă evenimentele acelor vremuri nu sînt bine cunoscute nici de către istoricii din România. cum nu este cunoscută nici amploarea operațiunii despre care vă vorbesc. datorită căreia s-au salvat de la deportare și moarte mii și mii de evrei. vă cer permisiunea să repet cîteva din precizările pe care le-am făcut la Institutul de istorie.

Încă la începutul lunii aprilie. în 1944. am propus conducerii **Judenrat**-ului din Cluj trimiterea unui comitet de acțiune în România, compus din trei persoane. Emil Hațieganu a considerat utilă această propunere informînd la rîndul său și autoritățile din România despre misiunea acestui comitet. Proiectul a fost însă părăsit de ctre **Judenrat** din cauza riscurilor la care se expuneau cei ce urmau să treacă granița. Între timp, a trebuit să atrag atenția lui Raoul Șorban asupra pericolului de a mă vizita. fiindcă eram sever supravegheat de autoritățile naziste și maghiare.

Abia în ultimul moment. **Judenrat**-ul a ajuns la concluzia. care coincidea și cu opinia lui Emil Hațieganu. că proiectul trebuie totuși realizat, în interesul refugiaților. A fost trimis nu un comitet. ci o singură persoană în România Cel desemnat am fost eu.

Raoul Șorban a părăsit Clujul. respectiv Ungaria. la data de 1 mai 1944. iar eu am pornit peste frontieră. pe un drum periculos. a doua zi. la 2 mai. Am pornit nu fără frică. dar decis să risc de a mă folosi de o cale. care a fost folosită. la îndemnul meu. de sute de alți evrei. Am ajuns la Aiton. de acolo la Turda. iar peste cîteva zile călătoream spre București cu documente false : al meu era întocmit pe numele de Akos Szabadosi. iar al soției mele pe numele de Barbára Deak. „Călătoria" aceasta am descris-o într-un articol intitulat „Întrecerea cu moartea".

Aici aș vrea să amintesc de un grup de evrei curajoși din Turda. între ei în mod deosebit să-l numesc pe Aryeh Eldar (Hirsch). care și-au pus viața în pericol pentru a-i ajuta pe refugiații veniți din Ungaria la Turda. pe care i-au găzduit. cărora le-au procurat acte false. hrană. bani de călătorie de la Turda la București.

Toate acestea au fost făcute cu știrea și cu asentimentul autorităților române de la Turda.

După ce am sosit la București, am fost ajutat din nou de Raoul Șorban. întrucît el s-a alăturat acțiunii de salvare a evreilor condusă de A. I. Zissu. șeful mișcării sioniste din România.

Prin mijlocirea lui Raoul Șorban am intrat în legătură cu I.M.

Au trecut de atunci peste 40 de ani. Dar în toți acești ani nu am uitat cum a apreciat I. M. nefasta utilizare a agresivității șovinismului de stat din Ungaria împotriva minorităților.

Cele ce au urmat acestei întîlniri aparțin tot istoriei acelor vremuri. fiindcă prin intermediul lui Maniu și al lui Vasile Stoica s-a realizat o înțelegere între Zissu. Dr. Ernest Marton și Mihai Antonescu. cu mai multe rezultate decisive în favoarea refugiaților evrei din România. dintre care voi aminti doar două. Evreii au primit documente de identitate pe timpul șederii lor în România adică un statut oficial care îi punea în afară de pericol. Și mai semnificativ este faptul că ei au primit documente oficiale de călătorie pentru a putea pleca în Palestina.

Emil Hațieganu

Eu însumi am plecat spre Turcia. în iulie 1944. cu un asemenea document. din portul Constanța.

De la I. M. am mai obținut și 1 200 de legitimații în alb ale partidului național-țărănesc pentru a servi ca documente de identitate evreilor care urmau să mai treacă din Ungaria în România.

La București am văzut apoi munca supraumană a conducătorilor evreimii în relațiile lor cu autoritățile românești și în special cu Mihai Antonescu. Am întîlnit sute de refugiați evrei în birourile și în curtea „Oficiului Român de Expedițiuni și Transporturi". cu sediul în Calea Văcărești nr. 14. Am văzut și lupta pentru a primi un loc pe o salupă construită pentru transport de cărbune. ce urma să plece. pe mare. în Palestina. Toate acestea s-au putut întîmpla în lunile mai-iunie 1944. în timp ce submarine germane erau amarate în portul Constanța !

În capitala României, am circulat liber, nestingherit de nimeni. Fără frică am frecventat. însoțit de Filderman. birourile Crucii Roșii. Puteam să mă întîlnesc cu A. L. Zissu. A. Iancu. M. Benvenisti. cu Șef-Rabinul Alexandru Safran. care ostenea zi și noapte în interesul refugiaților evrei și al plecării lor în Palestina. Știam că munca lor nu e lipsită de pericole. că în ianuarie 1944 conducătorii tineretului sionist fuseseră arestați. că însuși Zissu fusese internat cîteva săptămîni la Tîrgu Jiu. Dar mai știam că același Zissu. la începutul anului 1944. participase la două ședințe interministeriale ținute sub președinția lui Mihai Antonescu și putuse trata oficial, ca delegat în România a lui Jewish Agency. în interesul emigrației evreiești.

Încheiam conferința ținută la Institutul „N. Iorga" cu cîteva considerații care. dincolo de valoarea de mărturie personală, își păstrează

caracterul de constatare, de consemnare a unei evidențe.

Ungaria, spuneam acolo, a asasinat 80% din evreii săi, pe care i-a trimis în camerele de gazare de la Auschwitz-Maidanek, în timp ce România a vrut să salveze ceea ce se mai putea salva și a aruncat colacul de salvare celor ce se aflau în pericolul de a se îneca. Hitler a pierdut războiul ; evreimea a pierdut 6 milioane de oameni ; lumea și-a pierdut sentimentul solidarității umane și iubirea creștină a aproapelui.

Poporul român s-a străduit în schimb să-și salveze credința în omenie. Iar noi, evreii, îi sîntem și îi rămînem recunoscători pentru aceasta.

RAOUL ȘORBAN : Cuvintele dr. Carmilly-Weinberger mă readuc în lumea sentimentală a amintirilor personale, nu întotdeauna foarte luminoasă și primitoare. Desigur, într-o întîrziată căutare a faptelor și imaginilor din trecut, unele din contururile lor pot să apară lipsite de energie, asemenea cercurilor concentrice cauzate de căderea unei pietre pe luciul liniștit al apei, formînd inele ce se extind tot mai lin, ca o lamentare îngînată de șoapte, însoțite de tristeți greu de definit. Dacă tulburi o asemenea plutire aproape imaterială, cercurile se încalecă, se șterg ori se desprind de cauza ce le-a dat inițial formă. La fel și amintirile — chiar dacă le simți atît de aproape încît îți închipui că le și poți atinge : uneori tocmai atingerea face ca ele să se destrame.

Dar cînd meditezi asupra amintirilor, ești obligat să gîndești trecutul în forma sa relațională.

Să încerc să-mi amintesc acum de întîmplări pe care am vrut — de-a lungul unor ani — să le șterg din amintiri ? Mai mult : de lucruri pe care aș fi vrut atunci să nu se fi petrecut ? O asemenea dorință apărea de fiecare dată cînd cîte un interogator, mai mult ori mai puțin agresiv, stabilea ca o „gravă greșeală politică" faptul de a fi contribuit la salvarea unor oameni, motiv pentru care se contura o „vină grea", aceea de a fi salvat nu numai viața unor bieți exploatați, ci și a unor meseriași, negustori, liberi profesioniști etc. Împrejurările erau de așa natură încît nu se putea ști, decît poate din pură întîmplare, cine anume era cel salvat cu ajutorul rețelelor ce fuseseră create în scopul de a salva oameni a căror viață era în pericol și nu niște presupuse ori abstracte entități politice ori de clasă.

Dar un asemenea punct de vedere a existat. Știam — și știu — că s-au salvat mii și mii de oameni. Dar mai știam că și Raoul Wallenberg a contribuit tot la salvarea oamenilor, fără alt scop decît acela simplu de a-i salva de la moarte. Și totuși...

Au mai apărut niște împrejurări ori aspecte „agravante" : acțiunea s-a desfășurat sub privirea binevoitoare, chiar sub ocrotirea autorităților din România. Dar oare regimul antonescian nu era un regim fascist ? Apoi, participanții la organizarea și realizarea acțiunii : un episcop și numeroși preoți români, Emil Hațieganu, I. M., Vasile Stoica, ministrul plenipotențiar al României la Budapesta, Eugen Filotti, consuli, atașați români etc., etc. Aproape toți acești au fost trecuți, îndată după 23 August, în tabăra dușmanilor. Pentru simplul fapt că am cunoscut și am stat de vorbă cu asemenea „personaje" eram considerat suspect și grav compromis.

Împrejurările m-au obligat să mituiesc soldați și subofițeri ai Wehrmachtului, pe care i-am convins să transporte cu camioanele armatei germane mai multe grupuri de evrei — 50—60 persoane în fiecare grup — peste graniță, din Ungaria în România, pînă cînd, în 3 mai 1944, controlul S.D.-ului i-a surprins pe Feleac.

Căutînd să aflu secrete, intenții, am reușit să mă apropii chiar de doi subofițeri de la S.D., Petri și Rainer, de la care am aflat, încă la sfîrșitul lunii martie 1944, că evreii din Ungaria vor fi deportați și că nimeni dintre ei nu se va mai reintoarce, informație pe care am transmis-o imediat Șef Rabinului Moshe Carmilly-Weinberger și conducerii operative sioniste de la Budapesta, personal lui Otto Komoly și Rezsö Kasztner. A trebuit să inventez un cadru plauzibil și să fabulez „sistematic", de fiecare dacă cînd eram anchetat de poliția secretă ungară, și Biroul II al armatei Regale Ungare (celebrul „doi roman"), de serviciile de contraspionaj și de Siguranța din România. Trebuia să fiu „transparent" — și totuși nu foarte. Mi se întindeau curse psihologice, se încercau diverse intimidări, în timpul anchetelor se auzeau rafale de mitralieră, pocnete de pistoale, răcnetele unor torturați, pentru ca, din cînd în cînd, să se lase o nemotivată tăcere, încărcată de o neliniștitoare prevestire. Trebuia să-i convingi că toate semnele false presărate în jurul tău sînt reale și foarte adevărate, iar cele reale sînt simple aparențe.

Trebuia să arăt, însă, că, mințindu-i și disimulînd, trăiam un sentiment de justiție, fiindcă aveam credința că ordinea morală a lumii care a fost lezată de violență și viclenie trebuia restabilită cu orice preț. Era straniu acest sentiment înscris într-un ansamblu moral dereglat și expus la surprizele unor neașteptate argumente și nebănuite travestiuri. Trăiam și o stare stranie, cu sensuri imprevizibile, cînd distanța dintre viață și moarte părea foarte redusă, uneori chiar inexistentă, dar aveam adeseori și senzația că dispun de energiile visului, într-un spațiu și timp situate la porțile izbăvirii. Aveam, adică, credința că forța cumplită a apocalipsului hitlerist nu poate fi stabilă, eternă. Ca să constat însă mai tîrziu că există și alte realități infernale, în alte structuri, servind altor idei fixe și continuînd să difuzeze spaima și teroarea.

DR. CARMILLY-WEINBERGER : De ce s-a scris și se vorbește atît de puțin despre acțiunea românească de întrajutorare a evreilor ? De ce istoria n-a fost scrisă încă, așa cum arată ea?

MIHAI UNGHEANU : Sigur că una din principalele întrebări care se ridică tinerilor de astăzi este de ce asupra acestor evenimente nu s-a insistat imediat după război, de ce nu s-a vorbit mai de mult despre această acțiune de salvare, de ce pe harta salvării de vieți omenești, în timpul marii campanii de exterminare dusă împotriva evreilor, România figurează fie ca o pată albă pe hartă, fie cu puncte negre care se vede acum că nu-i aparțin. Explicația este pe cît de simplă, pe atît de la îndemîna oricui, dar ea n-a fost formulată și repetată în suficientă măsură. Ca aliată militară a Germaniei hitleriste, România a fost considerată alături de aliata ei în toate marile acte ale războiului. Este un mod facil și geometric de a rezolva lucrurile, care duce la rezultate rapide, dar nu și sigure. Dacă Germania lui Hitler a atacat Uniunea Sovietică, a atacat-o și România ; dacă Germania lui Hitler a ucis evrei, gestul l-a făcut și România, și așa mai departe. Ju-

decata asupra României s-a făcut prin analogie şi nu prin studierea faptului istoric. Dimpotrivă, faptele arată conduita independentă a României faţă de aliatul său militar. Ele se văd atît în tratamentul populaţiei în teritoriul ocupat al Uniunii Sovietice, cît şi în tratamentul aplicat evreilor în România, şi nu numai acestora. Este interesant de reţinut că, după „defecţiunea" Italiei, atunci cînd germanii au încercat să aresteze misiunea italiană din România, armata română le-a luat-o înainte pentru a asigura acestei misiuni o libertate de mişcare. În general, România nefiind o ţară ocupată militar de Germania hitleristă, aceste hotărîri, care arată o atitudine şi o soluţie proprie în faţa evenimentelor, s-au putut aplica şi duce la bun sfîrşit cu toată presiunea hitleristă, chiar dacă adesea cu tehnici „clandestine", cum spunea Adrian Riza. Acest lucru explică şi posibilitatea continuă a evreilor veniţi din diverse colţuri ale Europei, care căutau drumul salvării prin România. Condiţia de aliată militară pe care a avut-o România faţă de Germania lui Hitler n-a însemnat şi o vasalitate de program şi metode. De aici, aceste iniţiative, aceste serii de fapte care pot fi trecute la marele capitol de întrajutorare umană pe care umanismul timpului nostru trebuie să le consemneze. Trecerea lor sub tăcere vine din considerarea otova a participantelor la război alături de Germania. Or, aici, sînt diferenţe de făcut. Ungaria s-a ilustrat la sfîrşitul războiului printr-o febrilitate a exterminării evreilor care a depăşit capacitatea de lucru a lagărelor germane, după cum declarau chiar germanii. Ungaria n-a fost atît un aliat militar al Germaniei, cît un aliat politic, care a făcut o politică de aceeaşi esenţă ca şi nazismul. Judecăţile prin analogie, care cu cît sînt mai interesate, cu atît sînt mai

Dr. M. Carmilly-Weinberger depunînd o jerbă de flori la mormîntul lui Iuliu Hossu, în mai 1988

ferme, au dus la neglijarea numeroaselor şi semnificativelor acte de întrajutorare a populaţiei evreieşti pe teritoriul românesc. De proporţiile acestei salvări ne vorbeşte cu competenţa experienţei directe dr. Carmilly-Weinberger.

Dr. CARMILLY-WEINBERGER : Pelerinajul pe care l-am făcut la mormîntul lui Iuliu Hossu mi-a dovedit necesitatea ca tragedia evreilor ardeleni să fie menţinută vie. Am observat la cei care au participat, la rudele lui Hossu, impresia puternică produsă de participarea acestuia la întîmplările tragice prin care a trecut evreimea ardeleană. Am înţeles sensul necesar al venirii mele la acest mormînt, ca o atestare a unei situaţii care a existat şi despre care astăzi nu se vorbeşte. Chiar numai acest lucru legitimează venirea mea în România. Am încercat să definesc faptele istorice, cît se poate de precis în expunerea pe care am făcut-o la Institutul „N. Iorga". Nu am de adăugat nimic, din acest punct de vedere. Istoria nu cunoaşte „pagini albe". În România au avut loc nişte întîmplări. Ori se scrie despre ele, ori nu se scrie, nici Dumnezeu nu poate să anuleze lucruri care s-au întîmplat.

ADRIAN RIZA : „Interferenţa" din 1944—46, manipularea de atunci, ca şi urmările ei mai tîrzii, îşi fac simţită prezenţa interesată pînă astăzi. Una din cele mai aspre lecţii ale istoriei contemporane pare să nu fi învăţat nimic tocmai pe cei care ar trebui să ia aminte la ea şi, din acest punct de vedere, tăcerea poate fi întradevăr complice. Furia dezlănţuită în 1944 în Ungaria s-a hrănit din şovinismul sălbatec,

Pelerinaj la mormintul lui Iuliu Hossu : D-na și Dl. M. Carmilly-Weinberger ; (în planul doi) A. Riza, R. Șorban, M. Ungureanu

derivat natural al revizionismului, cultivat cu grijă de Ungaria horthystă timp de două bune decenii. Fenomenul fără precedent pe care îl reprezintă nimicirea evreilor unguri are o explicație istorică precisă. Neorevizionismul încearcă să facă uitat acest lucru esențial, printre altele, silindu-se să stabilească echivalențe care nu există între niște „tendințe reacționare", egal distribuite în Ungaria și în România. Se încearcă menținerea în funcție a schemei care a dus la arestarea lui Raoul Șorban din 1945. Avem, intr-adevăr, datoria să vorbim despre toate aceste lucruri.

RAOUL ȘORBAN : În ultimii ani, am stat de mai multe ori și mai multă vreme în R.F.G., unde am întîlnit oameni din diverse generații chinuite de remușcări pentru crimele demențiale săvîrșite de germani mai ales în timpul războiului. Lucruri despre care tineretul de azi a aflat din cărți, din istorie și de la părinți. Aceasta este atitudinea dominantă a cetățenilor germani în fața trecutului hitlerist al Germaniei. În Ungaria, unde au fost comise aceleași crime împotriva umanității, cu o ferocitate sporită, situația nu este aceeași. Și astfel, după cîțiva ani de propagandă în favoarea imperialismului cultural ungar, o acțiune organizată simultan atît în afara R.P. Ungaria, de către emigranții ce se considerau a fi „victimele regimului comunist din Ungaria", cît și în Ungaria, de către cercuri stimulate s-o facă, a început mai nou agitația revizionistă vizînd legitimarea pretențiilor asupra unor teritorii învecinate, a căror populație majoritară nefiind ungurească s-a emancipat de sub tutela politică a ungurilor și a Ungariei în 1918.

ADRIAN RIZA : Este uimitor cum funcționează stereotipurile revizionismului. Unul din personajele la care probabil vă referiți este Makkai László. În timpul ocupației horthyste, el a ocupat un înalt post guvernamental în departamentul care „studia" problema „naționalităților" și care, spre deosebire de oficinele hitleriste similare, nu a fost declarat „organizație criminală" de nici un tribunal internațional, deși a fost o organizație criminală, o oficină „ideologică" rasistă, care a pregătit moral și practic măsurile antiromânești și antievreiești adoptate de Horthy. Recenta „Istorie a Transilvaniei", editată la Budapesta, îi aparține în cea mai mare măsură. Dar prima sa „Istorie a Transilvaniei" a apărut în 1943 sub egida unui alt „coordonator", istoricul și... ministrul horthyst al învățămîntului și culturii Balint Homan. Acestei prime versiuni, rasiste, antisovietice și pro-hitleriste, i-a urmat o alta „sociologizată" și „democratizată" în grabă, pentru uzul occidental, apărută în Franța în 1946 și semnată numai de autorul real, Makkai. Ediția ultimă, care marchează și un fel de jubileu sui-generis, apărută la 45 de ani după prima își asociază iar un autor ministru și încearcă să fie „obiectivă" și, dacă vreți, „materialist-istorică", bineînțeles. Ea reia însă toate temele clasice ale revizionismului, inclusiv povestea „persecuțiilor barbare" la care au fost supuși ungurii din Ardeal de către românii „reacționari". Fiul episcopului Makkai uită de mărturia propriului tată. După cum uită de nimicirea evreilor ardeleni, la care a fost părtaș, orice s-ar spune, pe care îi mai îngroapă încă o dată prin blînda omisiune a problemei. Există tăceri

morale. Aceasta însă este imorală. Aşa cum tăcerea noastră poate fi complice.

MIHAI UNGHEANU : Cînd vorbim despre ceea ce s-a întîmplat în Transilvania ocupată în anii 1940—1944, şi mai ales de reacţia populaţiei româneşti faţă de prigoana antievreiască, este cazul să ne amintim de luciditatea cu care mai mulţi oameni de cultură români au dat semnale asupra pericolului revizionist, asupra mentalităţii rasiste primejdioase pe care revizionismul ungar o cuprindea, au vorbit despre pericolul permanent pe care acest focar de revanşă îl reprezintă pentru Europa. Este şi aici una din explicaţiile conduitei româneşti particulare, în faţa valului de antiumanism care s-a revărsat atunci în lume şi în acea parte a Transilvaniei aflată sub control militar şi administrativ unguresc. Gazetăria lui Octavian Goga a fost printre primele manifestări în care acest pericol era anunţat în toată dimensiunea sa. Mai aproape de evenimente, mai ales după 1933, N. Iorga a vorbit în public în numeroase rînduri despre pericolul pe care îl reprezintă această sete de revanşă a statelor învinse în primul război mondial. El s-a ocupat cu precădere de hitlerism, ca o nouă manifestare de imperialism asiatic, ca şi de aventurismul politic horthyst, care făcea din Transilvania miza numărul 1 a politicii sale externe. Oameni lucizi, conştienţi, au avertizat, deci, asupra acestor pericole. În momentul în care Diktatul fascist s-a impus, cînd ocupaţia şi-a arătat colţii, se poate spune că românii erau preveniţi în linii mari asupra metodelor şi direcţiilor de lucru ale ocupantului. O experienţă istorică veche îi pregătise pentru asta, ca şi vorba clară şi luminoasă a unor cărturari prevăzători. Au existat minţi deştepte, foarte atente la evenimente, care au încercat să prevină răul, să i se opună fără a reuşi. Cel puţin de aici a rezultat o conştientizare plină de urmări pentru poporul român şi conştiinţa românească. Trebuie avută şi ea în vedere atunci cînd voim să explicăm purtarea diferenţiată a românilor în Transilvania ocupată, unde i-au ajutat pe evrei să fugă de pericol.

Este adevărat că după 23 August 1944 a existat o defectuoasă circulaţie a datelor privind istoria recentă a Transilvaniei, adică a adevărului istoric. Etapa de incertitudine, în care forţele interesate au sperat că teritoriul de nord-vest al României va rămîne conform Diktatului fascist din 1940 Ungariei, a dus la prima manipulare interesată a datelor de istorie a Transilvaniei. S-au creat stări de lucruri horthysto-fasciste care au durat, în ciuda evidenţelor care cereau ca ele să dispară. Dar dincolo de aceste lucruri sînt altele. În „Voinţa Transilvaniei" din noiembrie 1944, Raoul Şorban tipărea la Cluj un articol despre modul în care fostele gărzi horthysto-fasciste erau transformate, printr-o simplă schimbare de banderolă, în „gărzi roşii", la mijloc nefiind vorba de o întîmplare sau de un capriciu ci de o acţiune bine gîndită. Iar dacă vom aminti că cel care a demascat această joacă de-a culorile politice, care nu era deloc o simplă joacă, Raoul Şorban, a avut de suferit, iar organizatorul acestor false gărzi roşii a beneficiat de succese sociale şi politice, în sens invers proporţional, începem să înţelegem ceva din istoria Transilvaniei belice şi postbelice şi a manipulării adevărurilor ei. S-a aşteptat mult pentru a se dezvălui de către istoriografi un adevăr elementar pe care populaţia din partea locului îl ştia foarte bine : că la Moisei vinovaţii de masacru nu au fost militarii germani, ci trupele lui Horthy. Dar neadevărul a fost cel care a circulat, ba — mai mult decît atît — a intrat într-un film de mare circulaţie internă, „Ultima frontieră".

Raoul Şorban : „Autoportret" (1941)

ADRIAN RIZA : Dr. Carmilly-Weinberger îmi mărturisea că, departe de realităţile româneşti de după 1944, nu înţelege o mulţime de lucruri petrecute mai tîrziu cu unii din oamenii pe care i-a cunoscut atunci, în împrejurările tragice legate de exterminarea evreimii ardelene.

Manipularea datelor istorice este şi ea istorie. Poate la fel de interesantă ! Despre care însă nu s-a scris chiar nimic.

La Cluj, exista un consul german, cunoscut ca nazist fanatic, avocatul dr. Kauntz, care locuia chiar în vecinătatea sinagogii dr. Carmily-Weinberger. Documente publicate după război dovedesc, cum îmi spunea acesta, că dr. Kauntz a raportat ambasadei hitleriste de la Bucureşti despre acţiunea de salvare a evreilor spre România. După cîte ştim acum, tocmai asemenea rapoarte erau folosite curent ca mijloc de presiune împotriva guvernului român sau a unor autorităţi şi organisme guvernamentale. Poate că dr. Carmilly-Weinberger va înţelege mai bine unele lucruri atunci cînd va afla că dr. Kauntz era socrul lui Mikó Imre, unul din deputaţii parlamentului horthyst care a votat consecvent toate măsurile antiromâneşti şi antievreieşti adoptate în perioada ocupaţiei, făcînd mai multe declaraţii publice în acest sens. În 1941, în Cameră deputatul Mikó Imre stăruie pentru anularea reformei agrare înfăptuită de români în anii 1918—1922 (Ellenzék, 15.X.1941). În acelaşi ziar, şi chiar în ziua de 23 August 1944 (!), Mikó Imre scria, justificînd politica horthystă faţă de români şi evrei : „Politica Sfîntului Rege Ştefan, edificatorul Ţării, faţă de naţionalităţi nu viza supravieţuirea veneticilor, ca nişte corpuri străine

Coperta cărții „Nici o îndurare", de Dücsö Csaba, apărută în 1931

în țară. Dimpotrivă ; el pornise de la ideea că străinii să fie subjugați în interesul ungurimii" (Ellenzék, 23.VIII.1944).

Ei bine, Mikó Imre este unul din șefii „gărzilor roșii" apărute la Cluj peste noapte, în condițiile demascate de Raoul Sorban, în articolul despre care amintea Mihai Ungheanu. Ungheanu este, de altfel, cel care a descoperit recent articolul în colecția ziarului „Gazeta Transilvaniei" reprodus după „Voința Transilvaniei" (numărul din 4.XI.1944). „În această nouă ipostază de apărător al cauzei unguresti (revizioniste), scria Raoul Șorban atunci, în 1944, (Mikó Imre) continuă să fie activ, organizează gărzi roșii, cu brasardă roșie pe braț, primește în Piața Unirii din Cluj armata sovietică eliberatoare, dirijează presa ungurească trezită brusc la socialism urmînd instrucțiunile primite de la Budapesta, a schimbat peste noapte, bănuim cu ce argumente, factura politică a corpului funcționăresc de la prefectura și primăria din Cluj. Pe toți executanții dispozițiilor lui Teleki Pál (acei care au executat expulzarea românilor în vagoane de vite), pe toți criminalii celor o sută douăzeci de mii de evrei ardeleni i-a aliniat pe făgașul „adevărat" al poporului maghiar descătușat din teroarea hitleristă-horthystă și i-a făcut comuniști".

Schimbarea la față a lui Mikó Imre s-a produs, fără îndoială, conform scenariului pus la punct de conducătorii „partidului ardelean", în înțelegere cu cercurile conducătoare horthyste, în scopul de a păstra, eventual într-o formulă „autonomistă", soluția arbitrară impusă României la Viena. Din operațiile pregătitoare face parte, fără îndoială, și „dispariția" acelor comuniști maghiari care condamnaseră deschis Dictatul de la Viena sau, în orice caz, adoptaseră o poziție neechivocă în legătură cu politica șovină a guvernanților unguri. În felul acesta, au fost scoși în față o serie de „oameni de stînga" cunoscuți pentru pozițiile lor revizioniste antiromânești (printre care și Balogh Edgar, pe care nu îl amintesc aici întîmplător), care au format osatura acestui „front popular" ad-hoc, susținut de armata întreagă pe care o constituiau activiștii pocăiți ai „organizațiilor sociale" sau convertiții de ultimă oră, de felul lui Mikó.

Recunoaștem în procedeul adoptat în 1944—45 un procedeu tradițional, care constă din construirea unei simbioze, oricît de nefirești, în care „cauza maghiară" să paraziteze un organism viguros, intrîndu-i cu orice preț sub piele. Mikó, care aprobase în parlament declarația de război împotriva Uniunii Sovietice, și alții ca el, deveniseră peste noapte, cu bateri de pumni în piept, cu brasarde roșii și drapele proletare, „prieteni ai U.R.S.S." Noua ipostază le îngăduia să lupte, protejați, împotriva „politicienilor antisovietici" Maniu sau Hațieganu, pe care îi urau ca români, „Membri ai Sfintei Coroane" deveniseră focoși „republicani" de ultimă clipă. Noua ipostază le îngăduia să lupte, protejați, împotriva „Regatului Român" pe care-l urau pentru că era România. Vajnicii luptători antifasciști cu sensibilitate fascistă n-ar fi vrut să fie eliberați de armata română sau ar fi vrut ca, în orice caz, după eliberare, să nu mai vadă români în ochi.

RAOUL ȘORBAN. „Argumentele" acestea le-am auzit încă în 1943, cu urechile mele, servite de contele Bannfy la întîlnirea lui cu Maniu, la care am fost martor. Era, desigur, o schimbare de ton față de felul cum se vorbea în 1940. Dar nu sînt singurele manevre pe care, după 23 August „oamenii de stînga" de felul lui Mikó le-au preluat din arsenalul de rezervă al revizionismului, devenit mai „realist" și mai „lucid".

ADRIAN RIZA : Această manevră a profitat din plin de faptul că lupta pentru putere a început în România imediat după 23 August, cunoscînd o radicalizare rapidă, și, pe de altă parte, de faptul că această luptă s-a desfășurat în condițiile ascuțirii contradicțiilor dintre aliați.

Propaganda „stîngii" revizioniste a ajuns să vorbească de o „tradiție proletară și revoluționară maghiară", opunînd-o „tradiției reacționar-țărănești" din România. Cu asemenea formule primitive a fost pavoazat șovinismul revizionist în mediile „populare" și „democratice". Într-o asemenea atmosferă, discursul lui Pătrășcanu la Cluj, discursul unui comunist onest, care nu exprima o opinie personală și care nu spunea mai mult decît pretindea cel mai elementar bun simț, a fost calificat de „naționalist".

RAOUL ȘORBAN : S-a profitat de multe. Am urmărit direct, cu uimirea cea mai mare, cum s-a manevrat cu noțiunile de „dușman", „român", „reacționar" ca la jocul de bîlci „uite popa, nu e popa". Răzbunarea șoviniștilor care mă urau pentru că eram român și pentru că luptam împotriva horthysmului, împotriva fascismului unguresc, și chiar răzbunarea solidară a celor ce mă urau pentru că le smulsesem (oare cîte victime ?) din gheare, răzbunarea celor care nu-mi iertau faptul că am pavoazat Clujul eliberat cu drapele românești a așteptat (și n-a trebuit să aștepte prea mult) pînă cînd

a putut să mă lovească ca „reacţionar", şi chiar ca „spion englez", ca duşman al propriului meu popor, adică folosind armele unui nou arsenal, pe care puseseră mîna. Eu însă ştiam ceea ce din nefericire nu ştiau atunci mulţi (şi ceea ce n-au aflat nici astăzi foarte mulţi), că este vorba de aceiaşi oameni. Îl cunoşteam de Mikó, deputatul horthyst, antisovietic şi antisemit. Era totuşi acelaşi Mikó. Acelaşi om concret care, în noile împrejurări, mă acuza, pe mine, de „reacţionarism" şi „şovinism".

Vreau să declar şi public ceea ce am declarat la (hai, să zicem) zeci de anchete : nu am fost niciodată membru al partidului naţional-ţărănist. Eram, neangajat, un om de stînga şi, absolut convins, antifascist. Calitatea de membru al partidului naţional-ţărănist devenise însă un păcat.

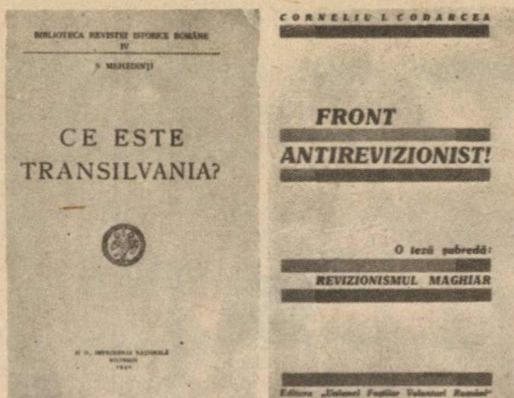
ADRIAN RIZA : S-a profitat de multe elemente politice ale vremii. Dar s-a profitat şi mai mult de o seamă de metode, necunoscute la noi pînă atunci şi pe care, mai tîrziu, Partidul Comunist Român le-a condamnat cu tărie. Aflu dintr-o carte despre Petru Groza, apărută în U.R.S.S., şi dintr-o alta scrisă de o mare personalitate evreiască că, chiar atunci, pe vremea cînd se petreceau lucrurile, despre felul cum se lovea cu asemenea metode nu ştiau adesea nici oamenii din conducerea partidului nostru, cei mai mulţi dintre ei. Condiţiile de detenţiune cunoscute de Raoul Şorban în 1945 nu au precedent în România. Cererea adresată de mama lui către Petru Groza, prieten de familie, a rămas fără răspuns. Petru Groza era prim-ministru dar nu putea prea mult în acest „domeniu rezervat"...

MIHAI UNGHEANU : Să reţinem faptul esenţial că un om ca Raoul Şorban a putut fi arestat de oameni de felul lui Mikó Imre.

Coperta volumului „Ardealul, pămînt românesc" de Milton G. Lehrer ● Toamna anului 1944. Prezentarea cărţii „Ardealul, pămînt românesc". De la stînga la dreapta : Prof. Vlădescu Răcoasa (în picioare), Milton G. Lehrer şi V. Stoica (în centru), unul din oamenii care a coordonat la Bucureşti acţiunea de salvare a evreilor din teritoriul ocupat de horthyşti

Coperţile volumelor „Ce este Transilvania ?" de Simion Mehedinţi (Bucureşti, 1940) şi „Front antirevizionist ! O teză şubredă : Revizionismul maghiar" de Corneliu Codarcea

DR. CARMILLY-WEINBERGER : Voi repeta adevărul că istoria nu cunoaşte pagini albe. Ea trebuie scrisă aşa cum s-a întîmplat.

ADRIAN RIZA : Am citit de curînd cartea unuia din oamenii implicaţi în dubioasele manevre politice de acum mai bine de patru decenii. E ceva mai cinstit în mărturisirile, voite sau nevoite, cu privire la sensul lor real : menţinerea Diktatului fascist de la Viena, măcar în formula „autonomistă". Arsenalul calomniei este însă acelaşi. Ca şi procedurile. Nu se va putea scrie istoria adevărată a acelei epoci atît timp cît se încearcă reintroducerea în joc a aceloraşi cărţi măsluite. Putem discuta despre reacţionarismul lui Haţieganu în raport de înfruntarea care a hotărît destinele României după 1944. Dar Haţieganu nu este reacţionar pentru că a ajutat acţiunea de salvare a evreilor. Şi nici pentru că a apărat pe ţăranii români din teritoriul ocupat, cărora grofii vroiau să le ia pămîntul dat de reforma agrară din 1920, chiar dacă această reformă avea foarte multe lipsuri. Putem discuta despre poziţiile de clasă ale lui Haţieganu. Dar acţiunea de salvare a evreilor nu era dictată de poziţiile lui de clasă. Şi nici atitudinea lui demnă faţă de asupritorii poporului din care făcea parte. Comportamentul unui om, şi chiar comportamentul unui grup social, are foarte multe alte condiţionări. O istorie întemeiată pe adevăr nu suportă nici asemenea confuzii de planuri şi nici asemenea simplificări. Cu atît mai rău pentru cei care au trăit din ele.

RAOUL ŞORBAN : Fenomenul este foarte interesant. În anii aceia, toţi oamenii care participau la această acţiune aveau sentimentul că înfruntă fascismul şi fără îndoială îl înfruntau. Haţieganu a fost arestat şi deportat de către Gestapo. Asta este sigur ! Bugnariu era comunist. Şi asta este sigur ! Activitatea lui în redacţia „Tribunei Ardealului" a stat, este sigur, sub semnul convingerilor lui antifasciste. Haţieganu ştia cine e Bugnariu şi a patronat activitatea de gazetar comunist a lui Bugnariu. Şi asta este sigur ! Nu s-ar înţelege nimic din istoria acelor ani, dacă nu s-ar ţine seama de toate aceste lucruri.

MIHAI UNGHEANU : Cred că ăsta este aspectul pe care vroia să-l sublinieze Adrian Riza. A existat o perioadă în care istoria s-a scris, într-o viziune simplificată şi vulgară, în alb şi negru, printr-o reducţie care a mutilat adevărul. De această mutilare au profitat nişte oameni. Aceşti oameni, sau unii dintre ei, mai trăiesc. Şi dacă dogmatismul nu mai poate reînvia, clişeele lui (cred ei) se pot menţine. Există aici şi o implicare sentimentală. Falsele adevăruri de ieri devin nostalgicele justificări ale unor memorialişti de astăzi.

ADRIAN RIZA : Mihai Ungheanu mă incită. Aşezarea paginii de istorie de care ne ocupăm, scrierea ei adevărată, aşa cum trebuie să rămînă viitorimii, nu ţine numai de noi. Nu ştiu cum să subliniez importanţa pe care o au în această privinţă scrierile unor cercetători israelieni ca Th. Lavi, ale unor istorici ca R.L. Braham, Bela Vago, din „generaţia a doua", ale unor tineri istorici evrei care abia încep să se afirme, importanţa operei istorice realizate de J. Ancel etc. Cine ar putea să preţuiască cît merită contribuţiile unor martori oneşti ca Dr. Carmilly, aici de faţă, ca Zoltan Singer, ca Schafferman. Am citit însă şi o carte, relativ recentă, apărută în limba română în S.U.A. Este una din cele mai virulente încercări de denigrare a poporului român. Mă refer la ea pentru că ea m-a făcut să înţeleg că fenomenul de care vorbeam priveşte şi pe unii „memorialişti" evrei. Autorul condamnă în termeni vehemenţi campania dusă de Comitetul Democratic Evreiesc, în numele luptei de clasă, menită să demonstreze că şi în „uliţa evreiască" există săraci şi bogaţi. Ba, am impresia vagă că încearcă s-o pună pe seama „atmosferei antisemite" din România postbelică. Aflăm însă dintr-o notă de subsol (ascunsă pe la o coadă de capitol) că autorul a participat la ea.

Mărturisirea pare a-l scuti de orice alte consideraţii privind activitatea lui de atunci (de altfel consultabilă în colecţiile de ziare ale timpului). Nu am de gînd să discut poziţia lui Filderman în lupta de pe „uliţa evreiască". Nici poziţia lui Zissu. Şi cu atît mai puţin poziţia ocupată în viaţa spirituală a acestei „uliţi" de remarcabila personalitate care este Al. Şafran. Dar aş vrea să ştiu, totuşi, dacă eticheta de „colaboraţionist" aplicată lui Filderman sau Zissu rămîne valabilă pentru autorul cu pricina. Şi aş vrea să ştiu dacă izgonirea rabinului Al. Şafran, dacă cel puţin pretextele ei (ca să nu mai vorbim de adevăratele ei motive), se mai bucură de aprobarea lui de istoric memorialist. Căci, cel puţin pentru mine, e limpede că o anume viziune cu privire la istoria evreilor din România şi, legat de ea, cu privire la atitudinea românilor faţă de evrei în anii Holocaustului rămîne influenţată de reminiscenţele unei epoci care a pus, şi aici, în circulaţie stereotipuri, încă valabile pentru unii.

Cît priveşte concluzia pe care o va trage istoricul obiectiv, poate istoricul de mîine, cu privire la întîmplările şi oamenii aşezaţi pe totdeauna în liniştea de pe urmă, nu mă îndoiesc că ea va fi concluzia pe care o trage Bela Vago, comparînd destinul evreilor din România şi Ungaria : acolo unde cercurile conducătoare s-au opus presiunii germane iar oamenii simpli nu s-au lăsat contaminaţi de antisemitism, Holocaustul nu a avut loc ; acolo unde cercurile conducătoare au cedat Germaniei naziste, iar o majoritate activă s-a lăsat contaminată de antisemitism, „soluţia finală" a putut fi aplicată.

Oricîte avataruri mai are de străbătut adevărul, el va sfîrşi prin a învinge micile sau marile, puţinele sau multele minciuni. Lucrurile care s-au întîmplat nu mai pot fi schimbate nici de Dumnezeu, care, dacă voia, le dădea de la început altă înfăţişare.

ARHIVELE ÎNCEP SĂ VORBEASCĂ

trei scrisori grăitoare

CONTRIBUȚIA ANTIFASCISTĂ A POPULAȚIEI DIN ROMÂNIA 1940 — 1944

Reconstituirea istorică publicată în Almanahul Luceafărul 1986 se întemeia, în principal, pe amintirile prof. Raoul Şorban şi pe cîteva lucrări de caracter general cu privire la „soluţia finală" în Europa, şi în mod special în Ungaria. Îndemnul de a-l scrie venea dintr-un plan afectiv, din puternica emoţie pe care am trăit-o insoţind, ca gazetar, grupul de hasidimi americani, originari din Sighetul Marmaţiei, care vizitaseră în vara anului 1985 ţara noastră, făcînd un pelerinaj la locurile de baştină ale „tribului" lor, distrus aproape în întregime în vara anului 1944 la Auschwitz.

Discuţia avută într-o noapte de vară cu rabinul mi-a dezvăluit aspecte necunoscute ale acţiunii de salvare a evreilor şi, mai ales, ale ajutorului dat de români acestei acţiuni. O întîmplare m-a făcut ca, pe urmele curiozităţilor trezite de întîlnirea de la Sighet, să ajungă la prof. Raoul Şorban, pe care îl cunoşteam de cînd lumea, dar care nu îmi vorbise niciodată de implicarea lui în această extraordinară istorie. Mărturia lui aducea nişte prime elemente în lămurirea uneia din cele mai pasionante „istorii neelucidate" din trecutul nostru apropiat. Probabil că Mihai Ungheanu, redactor responsabil al Almanahului, a înţeles atunci mai bine decît mine implicaţiile unei cît de modeste încercări de a aduce lumină într-o zonă lăsată zeci de ani, într-o aparent inexplicabilă penumbră. Oricum, el a amînat cu multe zile predarea în tipografie a Almanahului pentru a include articolul meu.

Nu bănuiam, atunci cînd îl scriam înfrigurat, sub presiunea acelui foarte scurt prag de timp, care nu îmi lăsa răgazul necesar filtrării unor proaspete impresii, cît interes putea trezi reportajul meu istoric, această întoarcere „la faţa vremii", pe care o încercam cu mijloacele pre-

REȚELELE OMENIEI

care pe care mi le îngăduiau împrejurările date.

Cu indicarea sursei, dar mai ales fără indicarea ei, el a fost prezentat sau a apărut ca atare în Italia și parțial în S.U.A. și Israel.

(Voi mărturisi că o asemenea omisiune, făcută de o revistă israeliană, m-a durut în mod deosebit. Ea venea din partea unui ziarist și scriitor talentat, pe care îl prețuiesc în mod deosebit și pe care, cu puțin înainte de a părăsi România, într-o convorbire tristă pe care eu n-am uitat-o, îl simțisem apropiat, frămîntat de mari întrebări și dornic de răspunsuri comune.) Cea mai luminoasă urmare a fost însă o reacție surprinzător de rapidă, o scrisoare venită din New York, care arăta că Dr. Carmilly-Weinberger, în continuarea unei acțiuni consecvente (ce e drept mai puțin cunoscută la noi), este gata să-și pună în slujba adevărului toate energiile sufletului său tînăr și toată înțelegerea senină a timpului devenit istorie odată cu cei optzeci de ani ai vieții lui.

Cu hotărîtoarea contribuție a lui și a prof. Avraham Ronen de la Universitatea din Haifa, cunoscutul arheolog și istoric, care aflase de acțiunea lui Raoul Șorban la fel de întîmplător ca și mine, Comisia specială pentru decernarea titlului de „Drept între Popoare" de pe lîngă „Yad Vashem" îi acorda, la 6 noiembrie 1986, acest titlu lui Raoul Șorban, în recunoașterea meritelor sale în acțiunea de salvare a unor evrei „înfruntînd moartea". Așa cum îi comunica la 11 noiembrie 1986 Mina Iancu, directorul adjunct al Departamentului Drepților între Popoare de la Yad Vashem, titlul îi da prof. Raoul Șorban dreptul de a primi o medalie, o diplomă de onoare și de a planta un pom pe Aleea celor Drepți între Popoare la Ierusalim. Cu prilejul călătoriei în Israel, Raoul Șorban și Dr. Carmilly-Weinberger s-au întîlnit întîia oară după 43 de ani.

După încă un an, în mai 1988, fostul rabin-șef al Clujului revenea în România, pentru a da expresie recunoștinței sale față de acei români care au ajutat acțiunii de salvare a evreilor. Convorbirile cu el, venite în urma unei destul de ample corespondențe care încerca să lămurească nenumărate întrebări rămase deschise, constituie o contribuție de prim ordin la scrierea, în spiritul adevărului, a unor pagini încă albe dintr-o istorie care este a noastră.

„Nici Dumnezeu, spunea Carmilly-Weinberger, nu poate desființa niște fapte care s-au întîmplat". Ele trebuie doar regăsite, cu orice preț regăsite, în amintirea ultimilor supraviețuitori dar și în hățișul arhivelor. Căci dacă nici Dumnezeu nu poate des-FIINȚA faptele care s-au întîmplat, cu atît mai puțin pot oamenii, cu voie sau fără voie, să le uite sau să le facă uitate.

O importanță cu totul deosebită au din acest punct de vedere cele trei documente inedite pe care le publicăm în continuare. Ele au fost găsite în arhiva Marton Ernö, păstrată la Centrul de documentare istorică al Universității din Haifa, și descoperite acolo de către Zev Rotics, șeful secției documentare (cf. comunicării adresate de către acesta lui Raoul Șorban). Este vorba de trei scrisori ale lui Raoul Șorban din iulie-septembrie 1944, adresate lui Marton Ernö și privind opera de salvare de pe granița de atunci dintre România și Ungaria. Scrise în focul acțiunii, sub presiunea evenimentelor care evoluau rapid, ele sînt constituite din scurte comunicări mai ales cu privire la participarea lui Raoul Șorban la activitatea rețelelor sioniste. Caracterul eliptic, cîteodată criptic, al comunicării ne lipsește de o mulțime de elemente de detaliu care ar fi putut lumina și mai bine această participare. Oricum, ne găsim în fața unor documente impresionante și irefutabile care atestă nu numai participarea românească la acțiunea de salvare a evreilor din Ardealul de Nord și Ungaria, ci și amploarea acestei acțiuni, mulțimea contactelor, legăturilor și complicităților românești care au făcut posibil succesul ei. Rolul personal al lui Raoul Șorban se conturează astfel și mai puternic în contextul unei atitudini asumate responsabil de conducătorii politici și religioși ai românilor din Ardealul de Nord, de oficialitățile din România și de zecile, poate sutele, de oameni care au dat acestei atitudini expresia faptei.

Așa cum se vede din scrisorile pe care le publicăm, ele nu pot fi singurele comunicări schimbate între Raoul Șorban și Marton Ernö. Arhiva Marton Ernö și arhiva Zissu ar mai putea cuprinde fie scrisori sau comunicări ale lui Raoul Șorban, fie trimiteri la informații primite prin intermediul lui.

În notele care însoțesc aceste scrisori, deocamdată singurele cunoscute, am folosit literatura istorică, culegerile documentare, mărturiile și amintirile apărute sau inedite ale unora din oamenii implicați direct în acțiunile și evenimentele la care se fac trimiteri. De cel mai mare ajutor mi-au fost însă comentariile lui Raoul Șorban căruia, firește, scrisorile (de care pomenise vag în discuțiile noastre anterioare) au avut darul să-i trezească amintiri aproape uitate. În ciuda contribuției lui esențiale, o seamă de împrejurări, și chiar identitatea unora din oamenii amintiți în aceste extraordinare documente, nu mai pot fi pe deplin lămurite. Să mai sperăm totuși în taina arhivelor și în cea, și mai adîncă, a memoriei oamenilor.

Aș încheia cu o întîmplare semnificativă. Cea mai neașteptată reacție la reportajul meu istoric apărut în ianuarie 1986, a fost un fel de „scrisoare deschisă" fără adresă, care mi se adresa totuși, de îndată ce punea în discuție sensul și oportunitatea încercării mele. Autorul ei, omul minunat care a fost Tudor Bugnariu, pornind probabil de la alte considerente, cu totul exterioare faptelor, refuza pur și simplu să-și amintească propria participare la acțiunea rețelei românești. Mi-a fost foarte greu să-l conving, în cîteva lungi discuții avute cu puțin înainte de sfîrșitul său, că orice mărturie, și a lui mai mult decît altele, este o obligație grea față de adevărul istoric care, oricît de oropsit cîteodată, sfîrșește prin a se impune. Păstrez în arhiva mea caseta (TB-1 X) conținînd înregistrarea acestor convorbiri. Sînt cu atît mai bucuros de faptul că, într-una din scrisorile pe care le publică acum Almanahul Luceafărul, numele lui apare fără dubiu implicat în activitatea rețelelor de salvare stabilite cu ajutorul românilor.

Folosesc prilejul pentru a adresa un apel călduros supraviețuitorilor și urmașilor acelor care au fost participanți, direct sau indirect, la această acțiune, și care pot aduce fie și cele mai slabe indicii sau date suplimentare în acest sens, să o facă pentru ca încercarea de reconstituire istorică începută aici să fie dusă cît mai departe și, dacă se mai poate, pînă la capăt.

Adrian Riza

TURDA
30.VII.1944

Dragă Doctore,

Am aşteptat telefonul in cauza sorei tale ; nesosind in timp, automobilul se intoarce fără s-o ia. Sper deci că s-a aranjat cu autorizaţie.

1. Chestiunea Löbl.[1]) Am primit ieri o notă de la el, ii este frică deoarece in Ungaria circulă svonuri alarmiste despre situaţia de la noi. Apoi presa lor a lansat informaţia că unele dintre vapoarele cari transportau evrei emigranţi ar fi fost scufundate[2]). I-am scris incă ieri, l-am liniştit şi i-am arătat că poate veni, fiind totul pregătit. Azi am primit răspuns[3]). In zilele următoare vor trece pe cit se pare cu automobilul.

2. Chestiunea Eva et Comp. Am primit tot ieri o notă din Budapesta care sună textual : „Eva elment B(uda)pestről ugyszintén Marton, Devecseri, Fischer, Bischitz scaládja kűlföldre nagyon jo körülmenyek között".

(„Eva a plecat la Budapesta. La fel Marton, Devecseri, Fischer, Bischitz cu familiile lor. In străinătate, in condiţii foarte bune")[4])

3. In chestiunea hainelor tale, Releanu[5]) afirmă că au rămas la d-şoara P.S. care le va trece in curind. Eu voi verifica acest lucru şi dacă intr-adevăr sint la dinsa voi trimite după ele şi după hainele lui Simon Tibi.

Aşteptăm pe astăzi sosirea lui Ari – nu a venit, acest lucru imi cam incurcă socotelile deoarece aveam o ocazie unică de a-ţi trece lucrurile. In lipsa scrisorii tale insă nu am uzat, deoarece s-ar fi putut intimpla ca Sofia numai pe baza scrisorii mele să nu fi predat hainele.

4. Am trimis un om la Komoly[7]), intr-o săptămină cel mult am răspunsul.

5. Am trimis din nou la... (indescifrabil, n.m.).

6. Bubi Socol in urma intervenţiei contelui Banffy Miklos a fost eliberat acum 4 zile. Se află la Budapesta. Imi scrie Banffy că Bubi e foarte incăpăţinat şi nu vrea să vină aici.

Eu voi căuta să-l conving. Mi se mai comunică că s-a acceptat o declaraţie de-a mea dată consulului general din Braşov, in care eu am luat asupra mea toată răspunderea in afacerea Socol[8]).

7. Ghiţă Giurgiu a fost arestat Dumineca trecută de către Gestapo. Se află la Budapesta. Motivul : legăturile sale cu Bubi şi cu mine. Sunt speranţe să scape[9]).

8. Din Cluj primesc ştirea că 17 intelectuali români au fost arestaţi de unguri pentru că au dat ajutor evreilor. Intre ei : Traian Rebreanu, Traian Giurgiu, Creţu (banca Albina) prof. Nicoară (86 ani) etc.[10]).

9. Legătura cu Clujul am păstrat-o prin Bugnariu[11]).

Eu stau cit e util aici in Turda de unde plec la Sibiu [12]).

Ar fi bine să trimiteţi curierul pentru a-ţi comunica ştirile ce le voiu primi in următoarele zile.

De se intimplă ceva excepţional te avizez telefonic[13]).

Eri au sosit din Ungaria vreo 7 evrei cu certificate de repatriere, nu ştiu insă numele lor[14]).

Te rog (poate e inutil să-ţi amintesc) să nu neglijaţi chestiunea plecării mele şi să contaţi pe eventualitatea plecării lui Bubi Socol[15]).

Aştept scrisoarea ta şi indicaţiile.

Al tău
Raoul Şorban

TURDA
17.VIII.1944

Dragă Doctore,

1. Înainte de toate te rog să mă pui în curent în cîteva cuvinte despre soarta primului transport plecat din Budapesta în care se află și soția ta. Aș dori lămuriri de la voi cei din centru. Sînt nespus de neliniștit. Sper totuși că veți reuși să aranjați în așa fel încît în grupul celor primiți pentru trecere în România să fie și ei. Deci scrie-mi în această chestiune[16]).

2. Dl. Emil Hațieganu ieri (Miercuri) a trecut prin Turda. Ar dori să te întîlnească. Miine va fi probabil la București. Adresa d-sale nu o am, îl găsești însă la d. Maniu. Caută să-l vezi neapărat.[17]).

3. Hainele tale nu sînt aici. Omul a predat scrisoarea ta și a mea d-șoarei Sofia și s-a înțeles că acesta va închiria o cameră la Gilău, iar d-sa va transporta lucrurile acolo ca pentru evacuare. Nu s-a înfăptuit însă. Atunci i s-a trimes o căruță din Gilău (după ce în prealabil ne-am înțeles pentru acest mod cu dînsa) – a refuzat însă să predea pe motiv că e supravegheată. Total am trimes de 4 ori la dînsa iar omul meu a trecut de două ori la Gilău. De altfel îți alătur un bilet din care vei afla mai amănunțit.[18]).

4. Eu am în continuare legături cu Bpesta. Însă nu cu cercuri evreiești[19]). De la Komoly aștept răspuns la o scrisoare trimisă de Ari și la o scrisoare trimeasă lui Hirsch Dezsö.[20])

5. Din moment ce încă nu pleacă vapoarele eu rămîn în Ardeal, îndeosebi să-i stau în ajutorul organizației voastre și a lui Arie[21]). Orice comunicare să mi-o trimiteți prin Arie[22]).

6. Cu Releanu s-a aranjat (Krenner et Comp). Cred că Ari îți raportează[23]).

7. Ghiță Giurgiu a fost pus în libertate. E scandalos ce s-a întîmplat cu el. A fost arestat deoarece unul dintre consulii noștri din Cluj a divulgat Gestapoului o convorbire personală dintre el și Giurgiu[24]).

8. Față de Hațieganu o mică rezervă, el încearcă să-și păstreze și mîndra și draga[25]). Îți voi arăta la București ce-mi scrie Bubi, Bugnariu și Giurgiu[26]). H. va încerca să-și clarifice poziția în fața lui M. Deocamdată nu mă amestec.

Aștept răspuns pentru 2 chestiuni :

1. Informațiuni despre transportul 1 (soția ta, Eva dacă se poate face ceva pentru ei)[27])

2. Plecarea vapoarelor[28])

Arie te-a informat despre rest.

Al tău
Raoul Șorban

Te rog să predai scrisoarea alăturată d-nei Kaplan Ilus[29]).

Te rog să depui scrisoarea alăturată la dl. Maniu. E foarte urgent[30])

Sibiu, 14.IX. 1944

Dragă Doctore,

Ţi-am trimis prin fratele lui Cornea citeva rinduri prin care iţi dădeam informaţii despre Ari. Intre timp am aflat că Ari a rămas la Turda şi nu se mai ştie nimic despre el. Eu voiam să-l iau cu mine (pe jos am venit în ultimul moment), dar nu a voit să plece fără familia Goro.[31]).

Fatal, a trebuit să încetăm orice activitate. Avem in perspectivă citiva clienţi de la Budapesta. Actele d-şoarei Krenner sint cu mine aici, dar pină nu pleacă vreun om de-al nostru nu le trimit. Raniţa ei a rămas la familia Moskovitz ; nu ştiu dacă o mai revedem odată.[32]).

Acum o chestie urită : fratele lui Hatszegi l-a denunţat pe Ari la poliţia şi pachetul din Turda pentru furt ! A afirmat că Ari a furat o valiză şi o blană de la Hatszegi Ernö. Adevărul era că Ari a expediat aceste lucruri cu un refugiat, la Bucureşti. Ca să nu izbucnească scandal, eu am dat o declaraţie recunoscind că am primit aceste lucruri de la Ari şi le-am dus la Bucureşti unde le-am predat lui Ernö Hatszegi in prezenţa ta şi a lui Marton Hirsch în casa acestuia din Caragea Vodă 28. Fratele lui Hatszegi (egy nagy marha) va face cercetări. Deci te rog să confirmaţi declaraţiile noastre, altfel rămin eu incurcat[33]).

Dragă Doctore, acum o chestiune personală. Eu fugind din Turda am rămas absolut fără bani. La Ari mi-au rămas 150 g de aur, pe care el trebuia s-o (sic !) vindă. Eu in contul aurului am luat drept avans ceva parale. Fuga mea a fost atit de precipitată incit nu mi-a fost posibil să tranşez cu el. La Turda eu am stat numai in interesul cauzei fără să iau bani de la organizaţie (cu toate că Ari mi-a oferit). Astăzi insă sint nevoit să mă adresez vouă, rugindu-vă să găsiţi o soluţie pentru a mă ajuta cu o sumă din care să pot trăi pină la reintoarcerea noastră la Cluj. Banii vi-i restitui[34]). La Bucureşti, evident, Maniu m-ar ajuta, dar in scris nu mă pot adresa lui. Iar eu astăzi nu pot părăsi Sibiul, deoarece va trebui să merg cu armata la Cluj ca unul care cunoaşte situaţia. Te rog deci să faci totul pentru a-mi veni in ajutor cu 100 000 lei pe care urgent să mi-i trimiţi fie prin Kaplan (Ilus), fie altfel pe adresa Dr. Coriolan Tătaru, Sibiu str. Sebastian Ilariu 8.[35]). Nu mă indoiesc că veţi inţelege situaţia in care mă aflu şi mă veţi ajuta.

Profesorul Negrea te roagă să-i comunici ce ştii despre D-na Lustig.

Pină la revedere, la Cluj, te salut,

Raoul Şorban

P.S. Haţieganu, Socol, Giurgiu, fratele meu ş.a. au fost deportaţi in Germania[36]).

R. Ş.

Turda
30. VII. 1944

I/14

Dragă [illegible].

Am așteptat telefonul în cauza soacrei tale; neavînd timp, automobilul se reîntoarce fără s'o ia. Sper deci că s'a aranjat cu autorizația.

1) Chestiunea Löbl. Am primit ieri o notă dela el; îi este frică deoarece în Ungaria circulă zvonuri alarmiste despre situația dela noi. Apoi presa lor a lansat informația că unele dintre vapoarele cari transportau evrei emigranți, ar fi fost scufundate. I-am scris încă ieri, l-am liniștit și i-am arătat că poate veni fiind total [illegible]. Azi am primit răspuns. În zilele următoare vor trece, pe cât se pare cu automobilul.

2) Chestiunea Eva & Comp. Am primit tot ieri o notă din Budapesta care sună textual: „Eva elment [illegible] (ugyszintén Marton, Szecsei, Fischer, Bischitz családja) külföldre nagyon jó körülmények között".

3) În chestiunea hainelor tale, Releanu

2/ afirmă că au rămas la doamna T.S. care le va trece în curând. Eu voi verifica acest lucru și dacă într'adevăr sunt la dânsa voi trimite după ele și după hainele lui Simon Tibi.

Așteptam pe atunci scrisoarea lui Ari — nu'a venit, acest lucru îmi cam încurcă socotelile deoarece aveam o ocazie unică de a-ți trece lucrurile. În lipsa scrisorii tale însă nu am lăsat, deoarece s'ar fi putut întâmpla ca Sofia numai pe baza scrisorii mele să nu fi predat hainele.

4) Am trimes un om la Komaly, într'o săptămână cel mult am răspunsul.

5) Am trimes din nou la [illegible].

6) Buti Sucal în urma intervenției contelui Bánffy Miklos a fost eliberat acum 4 zile. Se află la Budapesta. Îmi scrie Bánffy că Buti e foarte încăpățînat și nu vrea să vie aici.

1 Raoul Sorban nu își amintește cine era Löbl, pomenit aici. Este vorba, fără îndoială, de unul din evreii care urmau să treacă în România (așa cum rezultă din scrisoare), împreună cu alta (sau alte) persoane în portbagajul mașinii condusă de Releanu (acesta fiind „automobilul" despre care se vorbește mai departe).

2 În tot timpul acțiunii de salvare a evreilor, organele maghiare au răspîndit știri false și zvonuri cu privire la pericolul pe care l-ar reprezenta trecerea evreilor în România, unde situația lor ar fi fost mai proastă decît în Ungaria. Avem aici dovada că această acțiune de „intoxicare", menită să oprească fuga spre România a supraviețuitorilor evreimii din Ungaria, a continuat chiar și după exterminarea evreilor din Transilvania ocupată.

„Informația" cu privire la scufundarea „unor" vapoare cu emigranți era, evident, o pură invenție.

Pînă la 23 August 1944, în Marea Neagră, au naufragiat doar două vase plecate din porturile românești. Cel de-al doilea, Mefkure, s-a scufundat la 5 august 1944 și, prin urmare, faptul nu putea face obiectul unei știri apărute înainte de 30 iulie. Primul, Struma, fusese scufundat cu mult înainte, la 24 februarie 1942.

Acțiunea de dezinformare urmărită atent de oficinele horthyste a fost o acțiune organizată și sistematică. Ea a culminat cu larga publicitate făcută în Ungaria decretului semnat de Antonescu care prevedea pedeapsa cu moartea pentru cei ce treceau sau ajutau la trecerea ilegală a frontierei. Acest „ordin", dat la cererea expresă și sub presiunea reprezentanței hitleriste la București, nu a fost aplicat niciodată. Evident, difuzînd asemenea știri și zvonuri, organismele horthyste nu se gîndeau să ușureze situația evreilor sau să înlesnească operațiile de salvare. Cunoscînd, fără îndoială, sprijinul spontan sau organizat pe care îl acordau românii acțiunii de salvare (fapte care constituie obiectul unor repetate plîngeri, rapoarte și informări adresate de organele ungurești unor autorități germane) acțiunea de dezinformare era menită, asemenea acțiunilor similare desfășurate de hitleriști, să împiedice fuga viitoarelor victime.

Este locul să subliniem aici un fapt cunoscut istoricilor, dar prea adesea trecut cu vederea, și anume că România, în ciuda stăruitoarelor presiuni germane, a continuat să îngăduie emigrarea în Palestina care, în special după declanșarea operațiilor militare în Europa de răsărit și după schițarea planurilor naziste privind „soluția finală", reprezenta pentru foarte mulți evrei singura cale de salvare.

O analiză (care nu s-a făcut) a atitudinii adoptate față de emigrarea în Palestina de către diferitele țări europene din afara și din zona de influență germană în perioada 1939—41 ar sublinia semnificația deosebită a faptului că România a rămas, după 1940, singura țară europeană din care s-au putut organiza acțiuni de salvare pe această cale. Ea rămîne, de asemenea, singura țară în care autoritățile au tratat această problemă cu reprezentanții autorizați ai organizațiilor sioniste și cu liderii comunitari cei mai reprezentativi.

Asa se explică locul central pe care l-au căpătat organizațiile și conducătorii evreimii din România în cadrul rețelei comitetelor de salvare din Europa ocupată și în raporturile cu organizațiile evreiești internaționale.

În ciuda unor afirmații care pornesc de la necunoașterea datelor problemei sau de la o

Eu voiu căuta să-l conving. Nu-i să mai comunică că s'a acceptat. Declarația de-a mea dată consulului general din Brașov, în care eu am luat asupra mea toată răspunderea în afacerea Secal.

7). Ghiță Giurgiu a fost arestat duminica trecută de către Gestapo. Se află la Budapesta. Motivul: legăturile sale cu Bubi și cu mine. Sunt speranțe să scape.

8) Din Cluj primesc știrea că 17 intelectuali români au fost arestați de unguri pt. că au dat ajutor evreilor. Între ei: Traian Rebreanu, Traian Giurgiu Crețu (bca Albina) prof. Nicoară (86 ani) ș.a.

9) Legătura cu Clujul am păstrat-o prin [illegible].

Eu stau cât e util aici în Turda de unde plec la Sibiu.

Ar fi bine să trimeți curierul pt. a-ți comunica știrile ce le voiu primi în următoarele zile.

De se întâmplă ceva excepțional te avizez telefonic.

Evrei au sosit din Ungaria vreo

7 evrei cu certificat de repatriere, nu știu însă numele lor.

Te rog (poate e inutil să-ți amintesc) să nu neglijați chestiunea plecării mele și să căutați pe eventualitatea plecării lui Bubi Secal.

Aștept scrisoarea ta și indicațiile.

Al tău

[illegible]

interpretare conjuncturală a lor, autoritățile românești au acordat o atenție cu totul deosebită (fără analogii în epocă) realizării practice a operațiilor de salvare, inclusiv asigurării securității transporturilor de emigranți.

La 21 iunie 1944, la o consfătuire privind emigrarea, care a avut loc la Președinția Consiliului de Miniștri și la care au participat Radu Lecca, dr. Filderman, Zissu și dr. Zimmer, Mihai Antonescu spunea : „Dl. Zissu știe că totdeauna am susținut libertatea de emigrație și cînd mi s-a cerut am acordat-o... O singură dată am dat dispoziția să fie oprită, eu însumi, într-un consiliu de miniștri, cînd statul major mi-a făcut o întîmpinare scrisă, după experiența vaporului Struma, și cînd datorită aprobării dată de noi fuseseră omorîți în acea torpilare mulți evrei. Și nu vreau să se creadă că cu aprobarea guvernului român se organizează asemenea transporturi care nu constituie o certitudine de emigrație, ci de aventură sau de moarte pentru cei care pleacă... În toate celelalte cazuri am fost de acord. Am refuzat net pe delegații germani din SS care mi-au propus să ia dînșii în România organizarea întregii probleme evreiești" (A. S. București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 80/1944, fila 15).

Date fiind condițiile neclare în care s-a produs scufundarea vaporului Struma, cu privire la cauzele ei au fost puse în circulație mai multe versiuni. Problema merită atenție, deoarece istoria elucidării „cazului Struma" reflectă o situație mai generală, ilustrînd avatarurile adevărului într-o arie plină de sentimente și resentimente, de calcule și influențe, de conjuncturi repede schimbătoare.

Problema culpabilităților s-a pus în cazul Strumei încă din 1942, cînd autoritățile românești au patronat o acțiune judiciară îndreptată împotriva organizatorilor (evrei) ai transportului de emigranți, care au fost achitați, despre cauzele directe ale naufragiului discutîndu-se foarte puțin. Procesul a fost reluat de un Tribunal al poporului în 1945 (avocatul victimelor fiind Ion Gheorghe Maurer), în dezbateri apărînd destul de vizibilă ideea unei complicități vinovate între organizatori (și cercurile sioniste de care erau legați) și „autoritățile fasciste-antonesciene". Cît privește cauzele directe ale catastrofei, sentința face trimitere, fără dubii, la scufundarea Strumei „de către un submarin german..., sinistru regretat de toată lumea civilizată".

Probabil că o seamă de considerații asemănătoare l-au făcut pe Michel Solomon (Struma, Paris, f. a.) să reproducă părerea unor „specialiști" care respingeau ca „absolut fantezistă" versiunea ciocnirii vasului cu o mină, pornind de la faptul că o asemenea ciocnire ar fi dus, ca în toate cazurile similare, la avarii și pierderi limitate. Aceiași „specialiști" respingeau și ideea că vasul ar fi fost torpilat de o unitate navală sovietică deoarece, „într-adevăr, în momentul tragediei, flota sovietică din Marea Neagră se refugiase în porturile caucaziene și se găsea, prin urmare, în imposibilitate de a provoca această dramă sîngeroasă care (în plus ! n. m.) ar fi riscat să aducă Turcia în conflict cu Rusia" (?!).

Asemenea considerații, care sînt de fapt simple speculații, determinate de sentimente și convingeri personale, abundă în literatura de largă circulație (neistorică), dar și în multe studii istorice, închinate problemei sau avînd doar tangențe cu ea.

Foarte semnificativă pentru evoluția climatului sentimental în care s-a scris istoria perioadei este versiunea din 1972, aparținînd lui Maria Arsene (Struma, București, 1972). Și el expune punctul de vedere al unui „specialist", publicînd o „scrisoare" (de fapt o adevărată depoziție, evident solicitată, probabil dictată de

semnatar, căci judecînd după semnătură acesta nu mai putea scrie, şi bătută la maşină, întărită cu martori etc.), pe care i-ar fi adresat-o comandorul Emil Paraschivescu. Acesta afirmă că „din relatările martorilor oculari — marinari — despre catastrofă" (deşi asemenea martori n-au existat) rezultă „că scufundarea s-a produs în urma ruperii lui (a vasului, n.m.) din cauza supragreutăţii, pe o furtună nu prea puternică dar suficientă pentru a trimite la fund o epavă dinainte sortită acestui fatal sfîrşit" (op. cit. v. reproducerea în facsimil, planşe).

Contextul în care apare declaraţia, termenii ei categorici trec „crima odios voită", de care tribunalul îi absolvise pe organizatorii direcţi, pe seama autorităţilor româneşti, vinovate de o crimă caracterizată şi premeditată (Organele româneşti îngăduiseră emigrarea ; întocmiseră, la cererea comitetului evreiesc de organizare, actele necesare ; aprobaseră lista emigranţilor înaintată de acesta ; acordaseră scutirea de obligaţiile în vigoare celor ce urmau să plece ; cunoşteau faptul că autoritatea mandatară engleză nu autorizase transportul etc. etc.).

În realitate lucrurile stau cu totul altfel, din foarte multe puncte de vedere. Este adevărat că din cauza lipsei de vase, mai toate ambarcaţiile marine fiind afectate nevoilor de război, pentru emigrare au fost folosite vase vechi. Autorităţile au lăsat deplină libertate organizatorilor în ceea ce priveşte latura tehnică a transporturilor, intervenind în cîteva rînduri, fără a-şi impune punctul de vedere, în problema foarte controversată a discriminărilor („sectarismului") în selectarea emigranţilor, în cea a „vînzării" locurilor etc. (V. în documentul citat remarca lui Mihai Antonescu la afirmaţia lui Filderman că este împotriva „organizării statale a emigraţiei" : „Nici nu mă gîndesc să dau statului român această răspundere", fila 28). Este de asemenea adevărat că autorităţile au îngăduit încărcarea vaselor pînă aproape de limita de siguranţă, în condiţii în care nu putea fi vorba nici de cel mai elementar confort.

Iată ce relatează în această privinţă, pornind de la experienţa lui personală, Dr. Moshe Carmilly-Weinberger : „Aici pot spune numai din experienţa mea personală că această sarcină grea (organizarea emigrării, n.m.) Zissu a dus-o pînă la capăt, cu mare răbdare, circumspecţie şi osteneală. Mii de oameni se băteau pentru un loc pe vapoarele gata de plecare... Lista emigranţilor era întocmită de un comitet numit de conducătorii sionişti... Emigranţii părăseau România cu paşapoarte individuale sau colective şi călătoreau pînă la Constanţa cu trenul. Am ajuns direct în clădirea vămii pe teritoriul portului. Am petrecut acolo o noapte într-o mică cameră, contra plată, împreună cu familiile Hátszegi şi Guttfried. A doua zi ne-am îmbarcat. Întîi s-au urcat cei cu paşaport individual, apoi cei cu paşaport colectiv. La vămuire, funcţionarii au respectat formalităţile prescrise. Cine ar fi putut să se plîngă ? Cine şi pentru ce, cînd oamenii aşteptaseră timp de luni şi săptămîni această clipă istorică, ca să poată pleca spre ţara lor. Călătoria pe Kasbek am descris-o în lucrarea mea intitulată „La întrecere cu moartea". A fost groaznic. Aşa erau probabil transportaţi sclavii, cîndva, în evul mediu. Dar subliniez că era vorba de o evadare din moarte" (Scrisoare răspuns la chestionarul adresat Dr.-ului Weinberger de către mine în 20 ianuarie 1988).

„România trăia zile grele, îşi reaminteşte Dr. Moshe Carmilly-Weinberger. Armata rusă înainta, naziştii erau acolo cu o parte a armatei lor. Submarinele germane şuerau spre micul nostru vapor care părăsea portul Constanţa semnalul Morse „HEP ! HEP ! (Ierusalimul este pierdut), în timp ce noi cîntam imnul naţional românesc şi Hatikva" (imn sionist, actualmente imnul naţional al Israelului, n.m.).

Acesta este adevărul acelor zile şi, prin urmare, adevărul istoriei. De acest adevăr ţine şi faptul că nici un vapor de emigranţi nu s-a scufundat datorită nerespectării unor norme minime de securitate, care au fost controlate permanent şi impuse organizatorilor de către organe competente.

Discuţiile cu privire la cauzele scufundării Strumei ar fi trebuit să se încheie acum cîţiva ani, cînd întîmplător a apărut un element neaşteptat, constituind un document hotărîtor pentru elucidarea problemei (În realitate, discuţia se perpetuează, cel puţin în mediile mai puţin informate, dar care fac opinie).

În 1978, au apărut la Moscova, în editura Voenizdat, amintirile unui comandant de submarin în care se reproduce însemnarea din jurnalul de bord privitoare la scufundarea „vasului inamic Struma". Data însemnării coincide cu data scufundării vaporului. Rămîne, prin urmare, stabilit că scufundarea Strumei se datoreşte unei nefericite întîmplări şi unei confuzii mai greu de explicat. Într-adevăr, Struma naviga sub pavilion panamez. Care să fi fost temeiul pe care s-a sprijinit credinţa comandantului sovietic că are de a face cu un „vas inamic ?"

Elementul nou, foarte important, pe care îl aduce documentul este atestarea unor legături organizate şi, în condiţiile date, extrem de dificile, foarte rapide care asigurau un circuit complet (în cazul de faţă Cluj—Turda—Cluj) în 24 de ore. După cum rezultă din pct. 4 (v. nota 7) acelaşi circuit în cazul Budapesta—Turda—Budapesta se realiza în 7 zile !

Este vorba, mai mult decît probabil, de persoane care au părăsit Ungaria în „grupul Kasztner" („Grupul Bergen-Belsen", „trenul Kasztner" a plecat la 30 iunie 1944).

Numele lui Releanu apare aici într-un context care dovedeşte că el a jucat şi rolul de curier, asigurînd (în afara trecerilor de oameni) şi alte legături stabilite prin reţeaua românească, inclusiv în asemenea probleme.

Este vorba de Arie Hirsch (Eldar) activist al mişcării sioniste de tineret, stabilit la Turda în vara anului 1943. Deşi avea contacte cu conducerea sionistă de la Bucureşti şi deşi ajutase sporadic trecerile ilegale de frontieră organizate, acţiunea de salvare întreprinsă de el şi de un grup de evrei din Turda a fost o iniţiativă personală, concretizată în aprilie-mai 1944, odată cu tot mai frecventele treceri de frontieră ale unor grupuri constituite spontan. Grupul

A FRATERNITAS KIADÓ
IDŐSZERŰ ZSIDÓ IRÁSOK SOROZATA

MARTON ERNŐ

PALESZTINA
ÉS A NAGYVILÁG

O dedicație în limba română din 1943 a dr. Marton Ernö pentru pr. V. Chindriș, editorul „Calendarului românesc“ interzis de autoritățile maghiare. Încă un semn al solidarității celor amenințați de regimul de ocupație.

Arie Hirsch s-a integrat astfel în acțiunea organizată de rețelele de salvare mai vechi, pe care însă, judecînd după unele elemente, nu a cunoscut-o în întregime. Raoul Șorban a ajutat acțiunea grupului de la Turda, așa cum rezultă din scrisoarea de față, avînd contacte frecvente cu el. Dar Arie Hirsch nu cunoștea celelalte legături ale lui Raoul Șorban de la Turda. Este semnificativ, de pildă, că el povestește într-o evocare făcută la Yad Vashem (Eldar, II—III, p. 19) următorul episod.

Din inițiativa unui zelos antisemit, se organizează o razie pentru descoperirea unui evreu evadat de la arestul garnizoanei. „Și atunci, povestește Arie Hirsch, comandantul spitalului militar, un colonel, l-a luat pe acest evreu în mașină și cînd trecea mașina colonelului militar toată lumea îl saluta, și l-a dus la Cîmpia Turzii în loc de Turda, la prima stație, și a plecat. Și acest colonel n-a vrut să primească nimic“.

„Colonelul militar“ era Gh. Bran, din grupul coloneilor de la Turda, și este limpede că Arie Hirsch nu știe nimic despre implicarea acestora în ajutorarea operațiilor de salvare. Cu mult înainte de aprilie 1944, spitalul militar din Turda, condus de col. dr. Gh. Bran fusese, ca și conacul col. Taraș, un loc de adăpost și o „etapă“ pentru fugari evrei. Tot așa, din felul în care vorbește despre activitatea dusă la cercul de recrutare Turda se înțelege că Arie Hirsch nu știa nimic nici despre implicarea colonelului Cupșa. Grupul sionist de la Turda al lui Arie Hirsh n-a avut legături nici cu grupul Foica de la prefectură, care, de asemenea, a asigurat acte de identitate pentru evreii fugiți pe căile controlate de rețeaua românească cu mult înainte de începerea deportărilor în Ungaria, cînd fluxul fugarilor începe să crească. Această situație aparent paradoxală se explică prin condițiile semiclandestine în care erau silite să acționeze unele organe românești în executarea unor dispoziții confidențiale care contraziceau poziția oficială și dispozițiile legale în vigoare. Sînt indicii că serviciile secrete românești, care duceau în această problemă o adevărată bătălie cu serviciile secrete germane, au sugerat chiar ele diseminarea legăturilor, în scopul de a le putea proteja mai eficient. Activitatea colonelului Gurgu și organizarea contactelor lui la Turda și Cluj sînt exemplare din acest punct de vedere. Este semnificativă, de asemenea, scrisoarea adresată lui Raoul Șorban, în 1986, de Carol Markovits, unul din membrii grupului Hirsch. Referindu-se la întîlnirile avute cu acesta în vara anului 1944, el scrie : „Tu nu mi-ai relatat nimic, probabil din cauza pericolului în care consta această activitate, iar eu nu am insistat să aflu ceva, după cum — (lucru) care se înțelege de la sine — nici eu n-am făcut vreo aluzie despre activitatea grupului nostru“. Și mai departe, părînd să conteste vreun amestec al lui Raoul Șorban în această problemă: „Eu am tratat personal și pe Dr. Marton Ernő, din momentul sosirii sale la Turda și pînă cînd l-am pus pe trenul care-l ducea la București, dar nici el n-a amintit numele tău“ (fotocopie în posesia mea). Dar trecerea în România a Dr. Marton Ernő este în mod indubitabil organizată la cererea sa, de către rețeaua românească, prin mijlocirea lui Raoul Șorban. Tot așa cum, la București, protecția și posibilitățile de a acționa i-au fost asigurate de către autoritățile românești, prevenite de Emil Hațieganu.

Despre activitatea grupului Hirsch a scris în special unul din membrii grupului, Finkelstein. După cîte se pare, atît Arie Hirsch cît și, mai ales, Carol Moskovits ar fi avut obiecții (completări) la felul în care este ea prezentată în cartea acestuia. Acțiunea, ca atare, este însă cunoscută. Nu se poate spune același lucru despre activitatea românilor care au ajutat-o, direct sau indirect, ajutînd astfel „evadarea din moarte“ a sute și mii de oameni.

„Calendarul" editat de Pr. V. Chindriș interzis de autoritățile horthyste din pricina... acestei coperți.

7 V. nota 3. Otto Komoly, inginer constructor, președinte al Asociației sioniste maghiare începind din 1941. În ianuarie 1943, odată cu înființarea Comitetului de salvare din Budapesta, este ales președinte al acestuia. „Sionist general", el nu s-a amestecat în luptele dintre diferitele grupări și tendințe sioniste. Conduita și opțiunile lui Komoly în afara mișcării au fost influențate de mediile asimilaționiste de care era legat.

La 1 ianuarie 1945, a fost ridicat de acasă de unguri și, probabil, omorît și aruncat în Dunăre, ca atîtea mii de victime ale pogromurilor repetate care au avut loc în acea perioadă la Budapesta.

Menționarea lui Komoly în scrisoarea lui Raoul Șorban adresată Dr. Marton Ernő, ca un corespondent obișnuit, constituie un element inedit și poate deschide o arie de cercetare nebănuită.

Raoul Șorban își amintește că l-a întîlnit pentru prima oară pe Komoly la Budapesta, probabil în iarna 1942—43, cel mai tîrziu în noiembrie—decembrie 1943, la cererea lui Kasztner și împreună cu acesta.

Kasztner Rezső, avocat și ziarist, era un sionist foarte activ. În 1940, după ocuparea Ardealului de Nord, pleacă la Budapesta. În 1943 devine președinte al Comitetului de salvare. Kasztner și Raoul Șorban se cunoșteau foarte bine de la Cluj, unde, în anii 1938—40, se întîlniseră adeseori la clubul presei și, în probleme curente de lucru, la Rezidența Regală.

Raoul Șorban își reamintește că au avut loc cel puțin două întîlniri de acest fel. La început, el nu a realizat cine este Komoly. Kasztner acapara discuția și se purta ca „un adjunct care își protejează șeful". Scopul acestor întîlniri, ca și al mai multor întîlniri cu Kasztner, la care Komoly n-a mai participat, era acela de a menține contacte cu conducerea românească din Ardeal și de a obține sprijinul acesteia, în principiu și în unele acțiuni concrete legate de salvarea evreilor prin România.

După Raoul Șorban, încă de la prima întîlnire, Kasztner i-a comunicat, pentru a transmite informația conducerii românești, că există intenția de a trata cu germanii o tranzacție, aceștia urmînd să permită unor evrei să părăsească Ungaria în schimbul unei sume mari de bani (valută) sau a livrării unor materiale de interes militar. „Nu știu dacă a pomenit numele lui Eichman, spune Raoul Șorban, dar în orice caz a expus planul de a salva o mare parte a evreimii ; deci zeci de mii, nu un grup de șase sute sau de trei sute, cît a fost grupul din Elveția, printr-o tranzacție care să se încheie, prin sioniștii din Ungaria, între nemți și anglo-saxoni... El era absolut convins de posibilitatea de a încheia o asemenea tranzacție. M-a rugat să-i transmit și lui Hațieganu această chestiune. Întîlnirea cu mine însă nu avea ca motiv principal această tranzacție, care a fost, pur și simplu, o informare... Motivul principal era organizarea, respectiv lărgirea trecerilor peste graniță pentru evrei". (Caseta RS-1X)

În precizarea datei întîlnirii lui Raoul Șorban cu Komoly, care a avut loc în plină iarnă (1942—43 ? 1943 ?), informația cu privire la existența intențiilor de a discuta cu germanii o „tranzacție" nu aduce un element revelator, dat fiind că acest plan își are originea în „tranzacțiile", privind pe evreii slovaci, încheiate (sau, discutate) cu Wisliceny încă în 1943 (v. R.L. Braham, The Politics of genocide, 2, p. 936 și urm.).

Precizarea datei dispariției colonelului Medrea ar putea da, crede Raoul Șorban, un reper mai sigur. El își amintește foarte bine că atît Kasztner, la Budapesta, cît și Lehrman, care organiza trecerile rețelei sioniste la Cluj, l-au contactat cam în același timp și rămîne cu impresia fermă că, în ambele cazuri, era vorba de pierderea unei legături pe care cei doi o avuseseră, prin colonelul Medrea, cu autoritățile românești. Raoul Șorban crede că, date fiind legăturile lui cunoscute cu Hațieganu, apelul la el era menit să intermedieze restabilirea unor contacte cu România în care acesta mai fusese sau se credea că mai fusese implicat, în urma dispariției unei verigi importante care ar fi putut fi colonelul Medrea.

Întors la Cluj, Raoul Șorban a informat pe Hațieganu de conținutul convorbirilor avute, inclusiv de faptul că în atitudinea lui Komoly se simțea „un iz naționalist maghiar, de coloratură sanstefaniană". (caseta (RS-1X).

Hațieganu a apreciat planurile lui Kasztner ca fanteziste și a socotit „că dacă nemții discută în acest fel cu ei, ori nemții își caută alibiuri istorice, ori este o provocare ...În urma convorbirilor avute (de Raoul Șorban) cu Komoly și cu Kasztner, relatate de mine lui Hațieganu... (a ajuns) la concluzia că noi trebuie să colaborăm cu rabinatul din Cluj, spunîndu-mi, de altfel o realitate, că în situația în care ne aflăm, și noi și evreii, intreaga viață, nu numai spirituală... se concentrează spre preoți... În concep-

ția lui Hațieganu, a colabora cu factorii religioși insemna a colabora cu substanța evreimii. Nu cu politicienii, pe care, în condițiile care erau în 1940—44, i-a considerat colaboraționiști, cum s-ar fi considerat și pe sine dacă ar fi făcut politică în Ungaria... Or, noi am lărgit relația noastră cu evreii, cu evreimea ardeleană cum se spunea pe atunci, după discuțiile avute de mine cu Komoly și Kasztner" (caseta RS-1X). Este interesant că aprecierile lui Hațieganu cu privire la Kasztner coincid cu aprecierile reținute de caracterizarea pe care i-o face R.L. Braham (op. cit. 2, p. 934).

„După înființarea Comitetului de salvare, acesta a avut însă legături sistematice cu Legația română la Budapesta legături cunoscute și aprobate de autoritățile românești centrale."

Pentru corecta înțelegere a atitudinii adoptate de acestea, este important faptul că ele erau bine informate cu privire la opiniile unora din conducătorii sioniști maghiari. Pînă în momentul declanșării represiunilor violente împotriva evreilor din Ungaria, problema refugiaților a fost tratată prin conducerea evreiască de la București, în special prin activiștii sioniști care făceau parte din ea, dar și prin dr. Filderman sau prin dr. Al. Safran, în funcție de grupurile de refugiați. Organele românești de informație știau, fără îndoială, care sînt legăturile din Ungaria care canalizează fluxul de refugiați spre punctele de trecere de la Arad și Cluj. După aprilie-mai 1944, nu a mai intrat în discuție decît opera de salvare ca atare. Ținînd seama, pe de o parte, de presiunea germană și, pe de alta, de numeroasele provocări puse la cale de oficinele hitleriste, românii implicați în diversele acțiuni se recrutau, prin forța lucrurilor, din rîndul unor oameni cu sentimente antihitleriste și umanitare, ca V.V. Pella, E. Filotti, M. Marina, Ion Isaiu etc. Activitatea acestor oameni avea însă acoperirea unor indicații confidențiale primite de la București. Relatările lui Ion Isaiu (casetă II-01) în acest sens sînt confirmate, direct sau indirect, de unele surse românești (jurnalul lui Gr. Gafencu, de exemplu) sau evreiești (documente din arhiva Filderman).

Cît privește legăturile Comitetului de salvare, condus de Komoly, cu Legația României la Budapesta, amintesc în cele ce urmează doar cîteva elemente, unele cunoscute, altele inedite. Se știe, de pildă, că „Raportul Auschwitz" a ajuns în Elveția prin diplomatul român Florin Manoliu, venit expres la Budapesta la chemarea lui Miklós (Moshe) Krausz, secretarul oficiului palestinian de la Budapesta, strîns legat de activitatea comitetului de salvare. Se știe, de asemenea, că ministrul român la Berna, V. V. Pella a fost, cam în aceeași perioadă, purtătorul unuia din primele rapoarte ajunse în „lumea liberă" cu privire la tragedia evreilor din Ungaria. Și într-un caz și în celălalt, s-a vorbit despre „sentimentele" sau „legăturile" personale ale celor doi diplomați români.

Nu se știe însă că „raportul Pella" a fost întocmit de consulatul român din Oradea la ordinul expres al lui Mihai Antonescu (caseta II-O1). Este necunoscut și faptul că Andrei Biss, membru în comitetul de salvare, și-a găsit adăpost în primăvara anului 1945 la secția consulară românească de pe lîngă Legația Elveției. El a beneficiat de un pașaport românesc pe numele Andrei Bisu. Este interesant și faptul că atunci cînd era căutat de autoritățile militare sovietice (fără îndoială în legătură cu cazul Wallenberg, în care acestea au văzut și o linie

Col. Mihai Gurgu, consul al României la Cluj, unul din factorii-cheie ai acțiunii de salvare a evreilor din Ungaria horthystă.

de contact între naziști și americani, intermediată de sioniști), Andrei Biss a fost ascuns cu ajutorul lui Ion Isaiu într-un spital de campanie românesc (caseta II-O1).

Deși, chiar dacă explicăm această serie de „coincidențe" (departe de a fi epuizată) prin „legături personale", explicația rămîne semnificativă și nu are precedent în istoria europeană a perioadei, avem serioase dovezi că autoritatea românească s-a implicat direct în acțiunea de salvare a evreilor.

În jurnalul lui Otto Komoly (Anuarul Colecției Ráday, vol. III, Budapesta 1984), la data de 22 august 1944 apare următoarea însemnare: „Seara, la 7 fără un sfert, pe strada Vadász la nr. 29, Krausz comunică că în chestiunea pașapoartelor românești s-au ivit piedici esențiale. În primul rînd, consulul nu are destule blanchete de pașapoarte; în al doilea rînd, pretinde să i se arate fie un certificat de cetățenie română, fie adeverința de înregistrare la KEOKH (Comitetul central de control al străinilor). Împotriva funcționarilor de la KEOKH există un denunț; din această cauză chestiunea s-a îngreunat și el nu-și poate asuma răspunderea decît dacă se prelungește termenul de 26". (p. 248).

Însemnarea lui Komoly este o dovadă a legăturii dintre Legația României și Comitetul de Salvare, prin același Krausz. Ceea ce nu știa Komoly (sau ceea ce însemnarea lui nu reține) este însă un fapt și mai important. Într-adevăr,

Ruinele bisericii româneşti din comuna Căpeni, jud. Trei Scaune, zidită în 1876. Aceasta este una din primele biserici dărîmate de ocupanţii horthyşti (oct. 1940)

ştim din alte surse, că, în vara anului 1944, Legaţia României mai fusese, cel puţin o dată, în situaţia de a-şi fi epuizat stocurile de formulare şi paşapoarte, eliberind acte salvatoare evreilor.

Încă la 11 iulie 1944, W. Filderman şi Dr. Marton Ernö comunică lui Filip Freudinger şi Iosef Blum despre o înţelegere cu avocatul Tătuşescu privind acordarea a 260 „certificate de repatriere“ care vor fi „transmise telegrafic de organele superioare cele mai competente“ (Culegerea Ancel, vol. VIII, p. 106). La 24 iulie, Tătuşescu ii scrie lui Nadler şi cere din nou „certificate de repatriere“, deoarece la Legaţie „nu mai există decît şapte şi nu se poate face nimic fără asemenea certificate“ (Op. cit. p. 116). La 26 iulie, consulul P. Cernovodeanu confirmă lui Filderman cererea Legaţiei române şi, întrucît bombardamentele au distrus depozitul în care se păstrau certificatele, îl sfătuieşte să se adreseze ministrului Davidescu (Op. cit. p. 116). La 15 august, Filderman cere o autorizaţie pentru ca avocatul Tătuşescu să plece imediat la Budapesta ducînd 800 de blanchete de paşapoarte (Op. cit. p. 139).

Întrucît grupul Filip Freudinger a plecat din Budapesta la 9 august, este limpede că formularele cerute la sfirşitul lui iulie fuseseră trimise. Paşapoartele duse de Tătuşescu au ajuns şi ele la Legaţie, dar, probabil, că documentele păstrate nu ne vor ingădui niciodată reconstituirea exactă a situaţiei. Este sigur că în iarna 1944—primăvara 1945 secţia consulară română de pe lîngă Legaţia Elveţiei, condusă de Ion Isaiu, a eliberat în continuare paşapoarte româneşti evreilor (caseta II-O1).

Dintr-o sinteză întocmită de Ministrul Afacerilor Externe imediat după război (Culegerea Ancel, vol. X, p. 416 şi urm.) se vede că paşapoartele şi certificatele de repatriere despre care se vorbeşte în documentele amintite mai sus nu au fost înregistrate oficial în evidenţele ministerului. Nu încape însă îndoială că ele au fost eliberate şi folosite, întrucît cunoastem cazuri sigure de salvare pe această cale (cel puţin 300). Acest fapt vine şi el să confirme condiţiile de semiclandestinitate în care trebuia să se acţioneze, deşi implicarea ministrului Davidescu, de pildă, însemna practic implicarea lui Ion Antonescu, şi deşi avem dovada, provenită din surse evreieşti, a intervenţiei directe în problemă a lui Mihai Antonescu.

In schimb, sinteza înregistrează 51 537 de vize de tranzit, date pe paşapoarte româneşti sau străine. Cifra este stabilită pe baza unui dosar „Evrei din Budapesta, 1944“ (op. cit. p. 416) şi, deşi corespunde cu estimarea lui Zissu privitoare la numărul refugiaţilor de pe teritoriul României la data de 23 August 1944, este probabil că nu toţi cei care primiseră viza de tranzit o utilizaseră pînă la acea dată. Este însă sigur că grupuri ilegale, organizate de către activişti sionişti acoperiţi de Wallenberg, au trecut masiv frontiera prin punctele din regiunea Aradului. Contextul în care apare numele lui Komoly in scrisoarea lui Raoul Şorban arată că în vara lui 1944 reţeaua românească de la Cluj, care, după cîte am văzut, avea o legătură rapidă cu Legaţia română de la Budapesta, mijlocea contactele dintre grupul Zissu—Marton—Carmilly-Weinberger, care se ocupa de refugiaţii din Ardeal şi Ungaria la Bucureşti, şi Comitetul de salvare budapestan.

Aurel Socol, avocat şi ziarist. Fiu al unui fruntaş naţional ţărănist, Aurel Socol senior, preşedinte al organizaţiei judeţene Cluj, fost deputat în parlamentul român. Rămas la Cluj după Dictatul de la Viena, lucrează în redacţia ziarului „Tribuna Ardealului“. Prieten apropiat cu Raoul Şorban, el este direct implicat în acţiunea de ajutorare a evreilor. I. Maniu, care îl preţuia în mod deosebit pe tatăl său, a manifestat faţă de fiu sentimente părinteşti, spune Raoul Şorban. „Maniu a cerut să transmit, şi am transmis lui Socol, să treacă în România“. Din pricina participării lui la activitatea reţelei româneşti, care părea cunoscută de serviciile secrete germane, avînd posibilitatea de a acţiona şi pe teritoriul românesc, s-a luat în discuţie plecarea lui Socol în Palestina. „Eventualitatea plecării lui Bubi Socol, spune Raoul Şorban, era dorită de Maniu. Maniu ştia că eu o să plec în Palestina, cu nume fals, şi de aia dorea ca şi Bubi Socol să treacă, că nu-l vedea în siguranţă nici in ţară. Şi voia ca şi Bubi Socol să plece în Palestina. Evident, Zissu, şi cu Marton, şi cu Moshe (Carmilly-Weinberger) au admis chestia asta“ (casetă RS-IX).

Atunci cînd SD-ul îl arestează pe Aurel Socol, pe biroul acestuia, la vedere, germanii găsesc o comunicare din partea lui Raoul Şorban în această problemă, nesemnată, dar în care se afirmă că Maniu îl aşteaptă. Raoul Şorban a dat o declaraţie la Consulatul maghiar din Braşov prin care îl disculpa pe acesta. „Exact nu ştiu ce am declarat, dar a fost o manevră de învăluire. Eu fiind aici (în ţară) în relativă siguranţă. A fost ciudată situaţia mea. Oficial, eu eram rău văzut. De facto, eram ajutat... Cred că am fost ocrotit de autorităţile romane, împotriva nemţilor“ (casetă RS-IX).

Intervenţia contelui Banffy Miklos în vederea eliberării lui Socol s-a făcut la cererea expresă a lui Maniu care i-a scris acestuia o scrisoare, transmisă prin Raoul Şorban. Deşi la întîlnirea Maniu-Banffy de la Bucureşti, din 1943, la care Raoul Şorban a fost martor, Maniu a respins categoric propunerile făcute de Banffy „în numele Regentului“, care condiţionau o posibilă apropiere româno-maghiară de acceptarea unor „planuri“ de esenţă revizionistă, legăturile dintre Maniu şi Banffy, mai ales în probleme privind situaţia românilor din teritoriul de sub ocupaţie maghiară, au continuat, după cîte se vede. Scrisoarea lui Banffy către Raoul Şorban este răspunsul său la intervenţia lui Iuliu Maniu. „Argumentul relaţiilor mele cu Banffy, spune Raoul Şorban, nu era un argument de ordine personală. Eu nu puteam fi decît poştaşul... Îmi scrie mie, dar nu mi-a scris mie, ii scrie lui Maniu“ (casetă RS-IX).